

T.C

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

BENGALCE'DE VE BANGLADEŞ'TE YAPILAN KUR'AN VE
TEFSİR ÇALIŞMALARI

NUR UDDIN

158106011017

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. DR. HARUN ÖĞMÜŞ

KONYA-2018

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	NUR UDDIN		
	Numarası	158106011017		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir		
	Program	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	Bengalce'de ve Bangladeş'te Yapılan Kur'an ve Tefsir Çalışmaları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

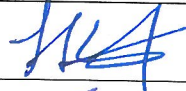
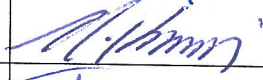

NUR UDDIN
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	NUR UDDIN
	Numarası	158106011017
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Harun Ögmüş
	Tezin Adı	Bengalce'de ve Banglades'te Yapılan Kur'an ve Tefsir Çalışmaları

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Bengalce'de ve Banglades'te Yapılan Kur'an ve Tefsir Çalışmaları** başlıklı bu çalışma 16/08/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Harun Ögmüş (Danışman)	
2	Doç. Dr.	Mesut Kaya	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Muhammed Ersöz	

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

İnsanlara doğru yolu göstermek ve hayatlarını iyi bir şekilde sürdürmeleri için Allah (c.c) Peygamberimize Kur'an-ı Kerim'i indirmiştir. Kur'an'da Allah hiç bir şeyi eksik bırakmamış, bizim için ihtiyaç olan her şeyi açıklamıştır. Hatta Kur'an-ı Kerim yeryüzünde var olan her şeyin insan için yaratıldığını, göklerde ve yerde olan her şeyin insanın emrine verildiğini bildirmiştir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, indirildikten bu zamana kadar açıklanan ve yorumlanan bir kitap olmuştur. Hz. Abdilllah İbn Abbas şöyle demişti: “ان القرآن يفسره الزمان” yani, zaman Kur'an'ı tefsir eder. Onun dediği gibi Kur'an-ı Kerim indirildiği zaman ve yerden uzaklaştıkça onun açıklanmaya muhtaç kısımları da artmıştır. Böyle açıklama ya da tefsir etme faaliyetlerinin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin temel sebebi insanların buna ihtiyaç hissetmeleri olmalıdır. Aynı zamanda Allah (c.c) bu yüce kitabı sadece Araplar için inzal etmediğini, dünyada var olan bütün insanlar için indirdiğini açıklamıştır. Ancak dünyadaki bütün insanların konuştuğu dil Arapça değildir. Dolayısıyla başka dille konuşan insanlar için bu yüce kitabı tercüme ve tefsir yapmak gerekmektedir.

Güney Asyanın önemli dillerinden olan dünyanın altıncı dili Bengalce ile 243 milyon'dan fazla insan konuşmaktadır. Bu 243 milyon içinde Müslümanların sayısı yaklaşık 180 milyondur. Burada bizim çalışmamız ise, Bangladeş'te ve Bengalce'de yapılan Kur'an ve tefsir çalışmalarıdır. Bu araştırma sayesinde Hint Altkıtasının önemli bir Müslüman ülkesi olan Bangladeş'te yapılmış ve yapılmakta olan Kur'an ve tefsir çalışmalarını Türkçe bir çalışma ile akademik dünyaya tanıtmaya çalışacağız.

Bu araştırma konusunu belirleme konusunda ve bütün çalışma boyunca destek ve şevk aldığımız hocalarımıza, özellikle danışmanım olan Sayın Doç. Dr. Harun ÖGMÜŞ hocama ihtiyacım olduğu her anda desteklerini sağladıkları için saygılarımla teşekkürlerimi arz ederim.

Nur UDDIN
KONYA-2018

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Nur UDDİN
	Öğrenci Numarası	158106011017
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Harun Ögmüş
	Tezin Adı	Bengalce’de ve Bangladeş’te Yapılan Kur’an ve Tefsir Çalışmaları

İnsanoğluna doğru yolu gösteren yol haritası olan yüce Kur’an-ı Kerim’in mesajlarını indirildiğinden bu yana dünyanın her tarafında yayılmaktadır. Önce Peygamberimiz (s.a.v), sonra sahabileri daha sonra da tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve âlimler bu Kitabın tefsir ve te’vil faaliyetlerini devam ettirmiştir. Müslüman nüfusu olarak dünyanın ikinci ülkesi olan Bangladeş’te de ülkenin anadili Bengalce ile ülkedeki alimler Kur’an-ı Kerim’in tefsir ve te’vil faaliyetlerini devam ettirmektedir. Bu tezimiz Bangladeş’te yapılan Kur’an ve tefsir faaliyetleri üzerine hazırlanmıştır.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, amacı, önemi, ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Bangladeş’te İslâmlaşmanın kısa tarihi, İslamlaşmasında rol oynayan faktörler, ülkede var olan İslâmi ekoller ve ülkenin İslâmî eğitim sistemi üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm Bengal dilinde tefsir çalışmalarının menşei, gelişmesi, meal, tam tefsir ve klasik tefsirlerin çeviri çalışmaları ve bölgede tefsir çalışmalarının geri kalmasının sebepleri hakkındadır.

Anahtar Kelimeler: Bangladeş, Bengalce, Müfessir, Tefsir, Tercüme

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Nur UDDIN
	Student Number	158106011017
	Department	Basic Islamic Science/Tafsir
	Study Program	Master's Degree (M.A.)
	Supervisor	Doç. Dr. Harun Öğmüş
	Title of the Thesis/Dissertation	Qur'an and Tafsir Studies in Bengali Language and Bangladesh

The messages of the Holy Qur'an have been spread all over the world since its revelation. Those messages are like a road map to showing the right way for the human being. Firstly, the Prophet (s.a.w), then his followers (sahabi) then the followers of sahabi (tâbiîn), after that the followers of tâbiîn (tebe-i tâbiîn) and Islamic scholars are continue the exegetical and interpretative activities of this holy book. As well as in the Bangladesh which is the world's second country as a Muslim population, country's Islamic scholars continue the exegetical activities of the Qur'an with the Bengali native language. This thesis written on the Qur'an and Tafsir studies in Bangladesh.

This thesis consists of an introduction and two chapters. The subject, purpose, importance, and resources of this researchers work are introduce in the introduction. The first chapter consists of the short history of Islamization of Bangladesh, the factors that play an importance role in Islamization, the Islamic schools that exist in the country and the Islamic education system of the country. The second chapter is about the origins and development of tafsir studies, Qur'an translations, full tafsir work and translation of classical tafsir books in to the Bengali language. Also the reasons of the undeveloped of tafsir studies in Bangladesh.

Anahtar Kelimeler: Bangladeş, Bengalce, Müfessir, Tefsir, Tercüme

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, METODU VE KAYNAKLARI.....	1
I. Araştırmanın Konusu	1
II. Çalışmanın Amacı ve Önemi	2
III. Çalışmada Kullanılan Kaynaklar	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BENGAL BÖLGESİNDE İSLÂM VE İSLÂMÎ EĞİTİM

I. BANGLADEŞ'İN İSLÂMLAŞMASI.....	5
A. Bangladeş'in Siyasî ve Coğrafi Sınırları	5
B. Bölgeye İslâm'ın Girişini Sağlayan Faktörler.....	6
1. Deniz yoluyla Gelen Tüccarların Rolü.....	6
2. Kara Yoluyla Gelen Fâtihlerin Rolü.....	9
3. Mutasavvıf ve Âlimlerin Rolü.....	10
a. Şah Muhammed Sultan Rûmi.....	11
b. Baba Adem Şehit	11
c. Şah Sultan Mahi Savar.....	11
d. Mahdum Şah Mahmud Gaznevî.....	12
e. Şeyh Farideddin Şekerganja.....	12
f. Hz. Şah Celal Türkistanı.....	12
g. Şah Mahdum.....	13
h. Han Cihan Ali.....	13
C. Bölgenin Siyasî Tarihinin Ana Safhaları ve İslâm'la İlişkisi.....	14
1. İhtiyar Halacî ve Halacî Hükümeti(1203-1352).....	14
2. Saltanat-ı Bangala: İlyasşahi Hükümeti(1352-1576).....	18
3. Babür İmparatorluk Dönemi(1574-1757).....	20
4. Sömürge Dönemi ve Sonrası.....	23
II. İSLÂMÎ EKOLLER	24
A. Diyûbendî Ekolü	24

B. Cemaat-ı İslâmî	25
C. Ehl-i Hadis ekolü.....	26
III. BANGLADEŞ'TE İSLÂMÎ EĞİTİM.....	27
A. KLASİK İSLÂMÎ EĞİTİM	28
1. Mekteb-i Furkaniye.....	28
2. Medrese-i-Kavmiyye.....	29
a) İbtedaiyye (ابتدائي) (İlk Öğretim).....	30
b) Mutavassitah (متوسطة) (Orta Okul).....	30
c) el-Merhalatu's-Sanaviyye (المرحلة الثانوية) (Lise).....	30
d) Fazilet (فضيلة) (Üniversite).....	30
e) Takmil (تكميل) (İhtisas).....	30
B. Modern İslâmî Eğitim.....	31
1) Medresetu'l-Alia, Aligarh.....	31
a) İbtidai (İlk Öğretim).....	32
b) Dakil (Orta Okul).....	32
c) Alim (Lise).....	32
d) Fazil (Üniversite).....	32
e) Kamil (İhtisas).....	33
2) Üniversitedeki İslâmî Eğitim.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

BENGAL DİLİNDE TEFSİR ÇALIŞMALARININ MENŞEİ VE GELİŞMESİ

I. Bengalce'de Kur'an ve Tefsir Çalışmanın Başlangıcı.....	34
II. Bengal Edebiyatında Kur'an ve Tefsir Çalışmaları.....	38
A. Tercüme, Sure ve Cüz Olarak Yapılan Çalışmalar	39
1. Amiruddin Bosunia.....	39
2. Mevlevi Noimuddin.....	39
3. Mevlana Mohammad Abbas Ali.....	41
4. Sri Golam Akbar Ali.....	42
5. Abdus Sattar Sufi.....	42

6. Mevlana Mohammad Ruhu'l-Emin.....	43
7. Seyyed Mohammad İshak.....	43
8. D. Muhammad Kudrat-e Kuda.....	44
9. Mevlana Air Ahmad L. T.....	45
10. Mevlana Ahmad Ali.....	45
11. Muhammad Abu Bakar.....	46
12. Dr. Muhammad Şahidullah.....	46
13. Alauddin Al-Ajhari.....	47
14. Mevlana Muhammad Abdur Rahim.....	47
15. Mevlana Muhammad Abdul Aziz.....	49
16. Mevlana Mir Muhammad Aktar.....	50
17. Mevlana Muhammad Hadisur Rahman.....	51
18. Allama Dilaver Husain Sayedee.....	51
19. Prof. Golam Azam.....	54
B. Konulu Tefsir Çalışmaları.....	54
1. Mevlana Muhammad Calal Uddin.....	55
2. Mevlana Muhammad Şemsu'l-Hak Doulotpuri.....	55
3. Allama Dilaver Husain Sayedee.....	56
4. Prof. Abdul Matin.....	57
5. Abu Zakir Muhammad Badruddüza.....	57
C. Gayr-i Müslümanların ve Bazı Oryantalistlerin Kur'an Çalışmaları.....	58
1. Brahmin Bhai Giriş Çondro Şen.....	58
2. Sri Philip Biswas.....	60
3. Reverend William Goldsack.....	61
4. Sri Kiron Gopal Sing.....	62
D. Tam Tefsir Çalışmaları.....	64
1. Mevlana Mohammad Akram Han.....	64
2. Şah Kamruzzaman.....	68
3. Mevlana Şemsu'l-Hak Faridpuri.....	69
4. Mevlana Muhammad Eminü'l-İslâm.....	70
III. Bengalce'ye Tercüme Edilmiş Tefsirle İlgili Eserler.....	73

A. Arapça'dan Tercüme Edilmiş Eserler.....	73
1. Tefsir-i İbn Kesir.....	73
2. Tefsir-i Taberi.....	75
3. Tefsir-i İbn Abbas.....	75
4. Tefsir-i Kebir.....	76
5. Tefsîrül-Celâleyn.....	76
6. Tefsir-i Mazheri.....	78
7. Fi zilali'l-Kur'an Tefsiri.....	79
B. Urduca'dan Tercüme Edilmiş Eserler.....	80
1. Tefsir-i Sure-i Yusuf	80
2. Kanzü'l İrfan ve Muktar et-Tefsir.....	80
3. Tefsir-i Ma'refü'l Kur'an.....	81
4. Tefsir-i Osmânî.....	82
5. Tefhimul Kur'an.....	83
6. Beyanu'l Kur'an(Tefsir-i Eşrefi).....	84
7. Tefsir-i Tevzihi'l Kur'an.....	84
IV. Üniversitelerde yapılmış Tefsir ve Kur'an Çalışmaları	85
A. Dakka Üniversitesi:	85
B. Rajşahi Üniversitesi:	86
D. İslâmi Üniversitesi:	88
V. Bangladeş'te Tefsir Çalışmalarının Geri Kalma Sebepleri.....	89
A. Bölgede İslâm'ın Geç Yayılışı ve Bengalcenin Geri Kalması.....	90
B. İslâm Geldikten Sonra Müslüman Liderler Arasında Taht Kavgaları.....	91
C. İngiliz Sömürgesi ve İşgali.....	92
D. Bengalce Matbaanın Geç Kullanılışı.....	93
E. Bengalcenin Eğitim Dili Olmaması ve Bu Dilin Gayr-i Müslimlerin Dili olduğunun Zannedilmesi	93
F. Dini Gruplar Arasındaki Kavgaları	94
G. Hükümet Tarfindan Dini Kurumlar ve Kişiler Üzerinde Baskı Yapılması.....	95
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	99

KISALTMALAR

s.a.v: sallallahu aleyhi ve sellem.

c.c: Celle Celalühu.

a.v: aleyhi ve sellem.

a.s: Aleyhisselâm

r.a: Radıyallahu Anh

H.z. Hazret

ö.: Ölüm

b.: bin veya İbn

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

yy: yayınevi yok.

EÜ: Erciyes Üniversitesi

vb.: Ve benzeri

Bkz: Bakınız

M.O.L: Master of Organizational Leadership

IFB: Islâmîc Foundation Bangladehs

AİBÜ: Abant İzzet Baysal Üniversitesi

trc.: Mütercim

AAL: Al-Quran Academy London

EKEV: Erzincan Kültür Ve Eğitim Vakfı

ty: Tarihi yok

ö.: Ölüm

s.: Sayfa

ss.: sayfa aralığı

et: Erişim Tarihi

h.: hicri

m.: Mîladi

M. Ö: Mîlattan Önce

b.t: Bangla Takvimi

ASB: Asiatic Society of Banglade

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, VE KAYNAKLARI

I. Araştırmanın Konusu

Yüce Kur'an Allah tarafından peygamberimize indirilmiş insanoğluna doğru yolu gösteren bir yol haritasıdır. İndirildiğinden bu yana dünyanın her tarafında bu yüce kitabın mesajlarının yayılması için önce Peygamberimiz (s.a.v), sonra sahabileri daha sonra da tâbiîn ve tebe-i tâbiîn ve İslâm âlimleri Kur'an ve tefsir faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Allah (c.c) Kur'an-ı Kerim'de Peygamberimize hitab ederek şöyle buyuruyor: *“Biz bu kitabı senin kendi dilinde, kolay anlaşılır kıldık ki, insanlar düşünüp ondan ders alabilsinler.”*¹ Bu ayetten anlaşılan o ki bir metin veya bir yazıyı anlamamanın en kolay yolu kendi dili ile anlamaktır. Kur'an-ı Kerim Arapça indirilmiştir. Fakat bu yüce kitap sadece Araplar için indirilmiş değildir. Allah (c.c) son elçisi olarak Peygamberimiz üzerinden dünyanın bütün insanlarına hitap ederek bu yüce kitabı indirmiştir. Ancak dünyanın bütün insanları Arapça bilmemektedir. Bu yüzden başka diller ile Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmenin gerektiği aşikardır.

Müslüman nüfusu olarak dünyanın ikinci ülkesi olan Bangladeş'te de ashab ve tâbiûn neslinden başlayan ihlaslı ve bereketli İslâmî tebliğ faaliyetleri, günümüze kadar devam edegelmiştir. Bölgedeki insanlar kendi anadili Bengalce ile Kur'an-ı Kerim'in mesajlarını iyice anlasın diye bölgedeki İslâm âlimleri bu yüce kitabın tefsir ve te'vil faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bangladeş Hint Altkıtasının önemli bir bölgesi olduğundan dolayı Bangladeş'te Diyûbendî, Cemaat-ı İslâmî ve Ehl-i hadis gibi bazı tefsir ekollerinin çalışmaları vardır.

Burada çalışmamızın konusu, Bangladeş'te ve Bengalce'de yapılan Kur'an ve tefsir çalışmalarıdır. Tespit ettiğimize göre böyle bir çalışma daha önce Bangladeş, Türkiye veya başka bir ülkede yapılmamıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. **Birinci bölüm** Bangladeş'te İslâmlaşmanın kısa tarihi, ülkede var olan İslâmî ekoller ve ülkenin İslâmî eğitim sistemi hakkındadır. **İkinci bölüm** Bengal dilinde tefsir çalışmalarının menşei, gelişmesi,

¹ Duhan 44/58.

tercüme ve tam tefsir çalışmaları hakkında ve bölgedeki tefsir çalışmalarının eksikliğinin nedenleri hakkındadır.

II. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bangladeş ve başka yerlerdeki iki yüz milyondan fazla Müslüman dünyanın altıncı en çok konuşulan dili olan Bengalce'yi konuşmaktadır. Bengal dilinde Kur'an ve tefsir çalışmaları Bangladeş'teki âlimler sayesinde devam etmektedir.

Bengal bölgesine İslâm'ın geç gelmesinden dolayı eski dönemlere dayalı herhangi bir Kur'an ya da tefsir çalışması bulunmamaktadır. Ancak modern dönemde, daha doğrusu XIX. ve XX. yüzyıllarda bölgedeki âlimlerin meşhur klasik tefsirleri tercüme çalışmaları, konulu tefsir ve sure tefsiri gibi bazı önemli çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Burada çalışmamızın amacı ise Hint Altıktasının önemli bir Müslüman ülkesi olan Bangladeş'te yapılmış, yapılmakta olan Kur'an ve tefsir çalışmaları hakkında bilgi vermek ve Türkçe akademik bir çalışmayla akademik dünyaya tanıtmaktır.

Bangladeş dünyanın en kalabalık nüfusa sahip ikinci Müslüman ülkesi olması bakımından hem İslâm tarihî konusunda hem de dinî eğitim konusunda çok önemlidir. X. yüzyıldan sonra İslâm ile tanışmış olan ve hiçbir Müslüman ülke ile sınırı olmayan Bangladeş'in dinî eğitimi gerçekten bir merak konusudur. Aynı zamanda Bengalce dünyanın en çok konuşulan altıncı dilidir². Bu dil ile yapılan İslâmî eğitim araştırmaları da Müslüman dünyanın akademisi için ilgi çekeci bir konudur. Aynı zamanda İslâm dünyasında var olan meşhur İslâmî siyaset hareketlerinden Ebu'l A'la Mevdudi'nin kurmuş olduğu Cemaat-i İslâmî³ gibi bazı İslâmî siyasi hareketlere bağlı tefsir ekollerinin çalışmaları da Bangladeş'te hali hazırda faaliyettedir.

Bilinmektedir ki, Hint Altıktası İslâm ilim merkezlerinin ilk sırasında yer alan önemli bir bölgedir. Bangladeş de bu bölgenin önemli bir parçasıdır. Bu yüzden bu kadar öneme sahip olan bir ülkede yapılan Kur'an ve tefsir çalışmalarını başka bir dil ile akademik dünyaya tanıtmamızın çok önemli olduğunu düşünmekteyiz.

² Pobitro Şarakar ve Daniun Hak, "Bangla Vaşa(বাংলা ভাষা)", *Banglapedia, The National Encyclopedia Of Bangladesh*. Asiatic Society of Bangladesh, Dhaka 2003, I, s. 431-436.

³ Abdülhamit Birişik, *Hind Altıktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan yayınları, İstanbul-2001, s. 226.

III. Çalışmada Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamızda kullandığımız kaynakları, Bengal bölgesinin İslâm ve siyâset tarihiyle ilgili kaynaklar ve Bengalce Kur'an ve tefsir çalışmaları ile ilgili kaynaklar şeklinde iki grupta toplayabiliriz. Çalışmamızda kullandığımız kaynakların çoğu Bengalce olup Türkçe, Arapça ve İngilizce kaynakları da vardır.

Bölgenin siyasî tarihiyle ilgili kullandığımız kaynaklar arasında Arap coğrafyacı İbn Hurdâzbih'in *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, müfessir ve tarihçi İbn Kesir'in tarih eseri *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Seyyar İbn Batuta'nın *Ibn Batutar Safarnama* eserinin Bengalce tercümesini, Hint Altkıtası tarih uzmanı Minhac-ı Sirac el-Cüzcani'nin *Tabakat-i Nâsiri* eseri olmak üzere Bengal tarihçisi Abdu'l-Karim'in *Banglar İtihaş Sultani Amal* (Bengal Taihi Saltanat Dönemi), *Banglar İtihaş(1200-1857)* (Bengal Tarihi 1200'den 1857'ye kadar) , *Banglar İtihaş Mugle Amal* (Bengal Tarihi Moğul Dönemi), *Chattogram'e İslâm*, *Sultani Amole Bangladeshe Madrasah Sikhkhar Utpatti O Bikash* (Saltanat Döneminde Bangladeş'te Medrese Eğitimin Menşei Ve Gelişmesi), yine onun İngilizce eserinden *Corpus of the Muslim Coins of Bengal*, *Social History of the Muslims in Bengal*, *Murshid Kuli Khan and his Times* eserleri yer almaktadır. Bu bölümde kullandığımız başka önemli kaynaklar ise, Hindû tarihçisi Tara Chand'nın *Influence of Muslim on Indian Culture*, Bengal tarihçisi Muhammad Enamul Hak'nın *A history of Sufism in Bengal*, Mohammad Mojlum Khan'nın *The Muslim Hearitage of Bengal*, Richard M. Eaton'nun *İslâmer Abbhuday Ebong Bangladesh* (İslâm'ın Girişi ve Bangladeş) eseridir.

Bu alanda kullandığımız Türkçe kaynaklar ise, Diyanet Ansiklopedisinde Bangladeş ile alakalı maddeler ve Ahmed Asrar'ın "Hind-Pakistan Uyuşmazlığının Menşe'leri ve Bangladeş'in Doğuşunun Tarihçesi" makalesidir. Burada en fazla başvurduğumuz kaynaklar ise Abdu'l-Karim'in eserleridir.

Bu tez çalışması Bengal dilinde Kur'an ve tefsir çalışmalarının tarihî üzerinedir. Dolayısıyla çalışmada tanıttığımız Bengalce'de yazılan ve Arapça, Urduca gibi dillerden Bengalceye tercüme edilen Kur'an ve tefsir eserlerini kaynak olarak kullandık. Aynı zamanda Bengalce'de Kur'an ve tefsir çalışmalarının tarihiyle ilgili eserleri de kaynak olarak kullandık. Bengalce tefsir çalışma tarihiyle ilgili kullandığımız kaynakları ise, Bangladeşli İslâm araştırmacı Mofakker Husain Khan'ın *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş*

o Bonganubader Şotoborşo (Yüce Kur'an'ın Yayılış Tarihî Ve Bengalce Tercümesinin Yüzyılı) eseri, Bengalce tercüma uzmanı Prof. Mohammad Mozibur Rahman'ın *Bangla Vaşay Kur'an Çorça* (Bengal Dilinde Kur'an çalışmaları), Mohammad Abdur Razzak'ın *Bangla Vashay Muslim Lekhok Gronthoponji* (Bengal Dilinde Müslüman Yazarların Eserleri), Muhammed Enamul Hak'ın *Müslim Bangla Şahitto* (Müslümanların Bengalce Edebiyatı Eserleri), Ahmad Ali'nin *Bangla Vaşay Kur'an Macider Onubad* (Bengal Dilinde Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi) eseri, Abul Kalam Azaad adlı bir kişinin *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an* (Bengal Dilinde Tefsir Çalışması: *Tafsir-e-Nurul Kur'an* Perspektifi) adlı doktora tezi gibi eserlerdir.

Kullandığımız Türkçe kaynaklar ise, Abdülhamit Birışık'ın *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* ve *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an: Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırmaları* eseri, Mufakkar Hussain Khan'ın "Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi" ve M. Nur Pakdemirli'nin "Hint Altkıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi" makalesidir. Bengalce'de Kur'an çalışmalarının tarihiyle ilgili bilgiler için en fazla faydalandığım eser Mofakker Husain Khan'ın *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo* adlı eseridir. Bu eser olmasaydı çalışmamız eksik olabilirdi.

BİRİNCİ BÖLÜM
BENGAL BÖLGESİNDE İSLÂM VE İSLÂMÎ EĞİTİM
I. BANGLADEŞ'İN İSLÂMLAŞMASI

A. Bangladeş'in Siyasî ve Coğrafi Sınırları

Bir bölge iç ve dış unsurlardan etkilenecek olmaktadır. Aynı şekilde bir devletin coğrafi alanı ve sınırı, onun siyasî, eğitim, kültürel hatta dinî hayatının oluşmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Bangladeş Halk Cumhuriyeti Güney Asya'nın en kalabalık Müslüman ülkelerinden birisidir. Yüzölçümü 147.570 km² olan bu ülkenin batısında Hindistan'ın Batı Bengal eyaleti, kuzeyinde Hindistan'ın Aşam ve Megaloy, doğusunda Hindistan'ın Aşam, Tripura, Mejoram ve Miyanmar'ın Arakan bölgesi ile çevrilidir.⁴ Güney kısmı Bengal Körfezine açılır. Ülkenin kara sınırı yüzde doksan iki arasında Hindistan ile, geri kalan yüzde sekiz Miyanmar ile çevrilidir. Dolayısıyla Hindistan eskiden beri Bangladeş'in dîn, eğitim, kültür ve ekonomisini etkilemektedir.

Bangladeş'in kuruluş tarihine bakarsak İslâm öncesi, İslâmî, İngiliz, Pakistan ve bugünkü Bengladeş Devleti dönemleri olmak üzere toplam beş aşamaya ayrılır. Tarih öncesi çağlara kadar uzanan, karışıklık ve düzensizliklerin belirgin olduğu İslâm öncesi dönem, XIII. yüzyılın başında 1203 yılında Türk kumandanı İhtiyâruddin Muhammed Bin Bahtiyâr Halacî'nin bölgeyi ele geçirdiği⁵ zamana kadar sürmüştür. Bahtiyâr Halacî'den önce Sena hanedanı adlı bir Hindû hanedanı başka bir Budist hânedanını tasfiye ederek bölgede hüküm sürmüştü.⁶

Aslında Sena Hindû hânedanı sistematik bir şekilde Budistler'i yok etmeye çalışıyordu. Dolayısıyla Budistler İhtiyâruddin Muhammed Bin Bahtiyâr Halacî'nin bölgeye gelmesini bir fırsat olarak değerlendirmişti. Netice olarak Müslümanların, ülkeyi fethetmesini kolaylaştırdı ve Bahtiyâr Halacî daha çok Budist halk tarafından bir kurtarıcı olarak karşılandı.⁷ Bu dönem, 1203'ten başlayarak İslâm dönemi son bağımsız Bengal Sultanı Sirâcüddevle'ye kadar yani 1757 yılına dek devam etmiştir. Bu İslâm dönemi

⁴ Masud Hasan Çovdury, "Bangladeş", *Banglapedia*, Asiatic Society of Bangladesh, Dakka 2003, I, ss. 456-459.

⁵ Özcan, Azmi, "Muhammed Bahtiyâr Halacî", *DİA*, TDV, İstanbul 1998, XXX, ss. 505-06.

⁶ Rahim ve Diğer, *Bangladeş'er İtihaş*, Nevruz Kitabistan, Dhaka 2013, Baskı 17., s. 123.

⁷ Syed Sajjad Husain, "Bengladeş" *DİA*, V, ss. 442-447.

1540'ten 1576'ya kadar kısa bir süre bir Afgan hânedanı hariç çoğu zaman Türk hânedanlarının hâkimiyetleri altında geçmiştir.

İslâm döneminden sonra 1757 yılından İngiliz işgalı dönemi başlamıştır. İngilizler son bağımsız Bengal Sultanı Sirâcüddevle'yi Polâşî savaşında⁸ öldürerek Bengal bölgesini kontrol altına almıştır. İngilizlerin işgal dönemi 1947'ye kadar yaklaşık iki yüz sene devam etmiştir. Bundan sonra Hint Altkıtası denilen bölge dînî farklılık sebebiyle Müslümanların ülkesi Pakistan olarak, Hindûların ülkesi Hindistan olarak iki ülkeye ayrılmıştır.⁹ Bangladeş, Pakistan ile birleşik bir toprak olmamasına rağmen halkları Müslüman olduğu için Doğu Pakistan adıyla Pakistan'a eklenmiştir. Bangladeş'in Pakistan dönemi 1971 yılına kadar devam etmiştir. Ancak o dönemdeki Pakistan hükümetinin Doğu Pakistan'daki vatandaşlara hiçbir konuda eşit davranmaması aynı zamanda Hindistan ile Pakistan'ın olumsuz ilişkileri nedeniyle dokuz aylık bir savaş sonucunda Doğu Pakistan Batı Pakistan'dan ayrılıp Bangladeş olmuştur.

B. Bölgeye İslâm'ın Girişini Sağlayan Faktörler

Günümüzde Bangladeş'i kapsayan bölgeleri XIII. yüz yıldan sonra Müslüman hâkimiyeti altına gelmiş olsa da aslında tarihçilere göre bundan yaklaşık beş yüz sene önce bölgeye İslâm girmiştir. Yani İslâm ile Bengal bölgesinin bağlantısı ne zaman olmuştu, onu tam bilemezsek de Mekke'de İslâm'ın yayılışından sonra bu bölgeye bunun ulaşması pek zaman almamıştır-diyebiliriz. İslâm'ın bu bölgeye hangi yollar ile ve ne zaman geldiğini araştırırsak iki yol vasıtasıyla geldiği ortaya çıkmaktadır. Birincisi deniz yoluyla ikincisi ise kara yoluyladır. Deniz yoluyla gelenler Arap tüccarlar ve kara yoluyla gelenler ise Türk kavimleridir. Başka bir unsur ise Tasavvufî alim ve dervişler sayesinde de Bangladeş bölgesine İslâm'ın girişi olmuştur.

1. Deniz yoluyla Gelen Tüccarların Rolü

İslâmî dönemden çok önce Arap tüccarlar Hint Altkıtasının deniz kenarındaki bölgelerine geliyordu. Arap tüccarlar Kızıl Deniz, Uman/Arap Denizi ve Hint

⁸ 23 Haziran 1757'de İngilizler ile son bağımsız Bengal Sultanı Sirâcüddevle olan savaşın adı Polâşî savaşı'dır. Aslında Polâşî günümüzdeki Hindistan'ın Batı Bengal bölgesinde bir köyün adıdır. 1757'deki savaş bu köyde olmuştur.

⁹ Wallbank T. Walter, *A Short History of India and Pakistan*, The new American Library, New York 1958, s. 25.

Okyanusu'nun limanlarını geçerek Çin'e gidiyordu. Bu yüzden onlar Malabar'¹⁰dan geçerek Bengal Körfezi yani Bagladeş'in kıyı bölgelerine geçmek zorundaydı.¹¹ Onlar Bengal bölgesini geçerken burada mola veriyordu. Aynı zamanda bu bölgeden Fil dışı malzemeleri, baharet türleri ve pamuklu tekstil malzemeleri satın alıyordu.¹² Böylece Arap Müslüman tüccarların bölgeye gelmesi ile İslâmlaşma başlamıştır. Bu bölgeye Arapların gelişine dair tarihçilerin iddiaları şöyledir:

- ♦ Tarihçi Suniti Bhushan Qanungo'ye göre, "Sikkelerin ve kroniklerin, kelimelerin, yer adları, etnolojinin, seyahat iddiaların kanıtı, VIII. yüzyılın başlarında Çitagong limanı ile Araplar arasındaki ilişkiyi açıkça göstermektedir ve XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupalılar gelmeye başlamıştır."¹³
- ♦ J.N Sarkar'a göre Bengal'daki insanlarla, Müslümanların ticareti, XIII. yüzyılda Bengal'in fethedilmesinden daha önce başlamıştır.¹⁴
- ♦ Bangladeşli Tarihçi N.M Habibullah'a göre, "Araplarla Güney, Güney-Doğu Asya'daki bu ticaret faaliyetleri ve ilişkileri Peygamber döneminde başlamıştır. VII. yüzyılda Arap tüccarlar Bengal körfezi bölgeleri ile ticaret bağlantıları kurdular. Onların etkisi o kadar güçlü oldu ki, körfez adalarında Müslümanlar ayrı özgür ve bağımsız eyaletler kurmaya çalışmıştır"¹⁵
- ♦ Meşhur Hindu tarihçi Tara Chand, Hint sularında ilk Müslüman filosofunun, Hz. Ömer döneminde 636 yılında gerçekleştiğini söyler.¹⁶

Günümüzdeki araştırmacılar Arap coğrafyacılarından Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh b. **Hurdâzbih**'in (ö. 280/912) coğrafya kitabı "*Kitab-ül-Mesalik ve'l-Memalik*" ve Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif **el-İdrîsî**'nin (ö.560/1166) *Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'l-Âfâk* kitabında kullandığı سمندر/Semender

¹⁰ Hindistan'ın güneybatısındaki kıyı şeridinin adı. Kuzeyde D'eli dağından güneyde Komorin Burnu'na kadar uzanan ve doğuda Batı Gatlar'la sınırlanan yaklaşık 550 kilometrelik bir kıyı şeridi kaynaklarda Malabar adıyla anılmaktadır. Fazla bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Malabar", *DİA*, XXVII, ss. 465-466.

¹¹ Muhammed Akram Han, Moslem Bongger Şamajik İtihaş, yy, Dakka 2002, s. 59.

¹² A. K. M Nazir Ahmed, *Bangladeşe İslâmer Agomon*, Bangladeş İslâmic Center, Dakka 1999, s. 20.

¹³ Suniti Bhushan Qanungo, *A History of Chittagong*, I, Billah Printed, 1988, ss. 110-111.S

¹⁴ J.N. Sarkar, *İslâm in Bengal*, Ratna Prokaşoni, Kalküta 1972, s. 20.

¹⁵ N.M., Habibullah, *Rohinga Jatir İtihaş*, Bangladesh Co-Operative Book Society, Dakka, 1995, s. 19.

¹⁶ Tara Chand, *Influence of Muslim on Indian Culture*, The Indian Press, Allahbad 1922, s. 31.

kelimesini Bangladeş'in giriş kapısı olarak bilinen Çitagong şehrinin adı olduğunu iddia etmektedir.¹⁷

- ♦ İbn Hurdâzbih Semender'de pirinç üretildiğini aynı zaman da Kamrun'¹⁸ ve diğer yerlerinden on beş ya da yirmi günlük bir nehir yolculuğu ile Samandar'a kadar farklı türde ahşaplar ithalat edildiğini zikretmiştir.¹⁹ Aynı zamanda Çin'e giden deniz yollarının Hint bölgesinden geçtiğini *والطريق الى الصين خير المشرق* bölümünün başlığı altında zikretmiştir.²⁰
- ♦ Abdu'l-Karim'in el-İdrisi'den aktardığı bir bilgiye göre, "Semendar, Keşmir'den geçen 'Khaor' yolu üzerinde bulunan bir limandır. Bu hem bir ticaret merkezi hem de gelişmiş büyük bir şehirdir. Buradaki ticarete yeterli miktarda kazanç fırsatı vardır. Orada bir günlük mesafede bulunan bir adada bütün tüccarlar ticaret yapıyordu."²¹

Bangladeşli tarihçi M. A. Rahim'e göre, **el-İdrisi** Hint Altkıtasına hiç çıkmamıştı ve Hint Altkıtası hakkında onun aktardığı bilgiler bazen şüphe oluşturuyor. Ama buna rağmen Semender limanı hakkında onun aktardığı bilgileri İbn Hurdâzbih'in aktardıklarıyla aynıdır.²² Kamrun veya Kamrup'tan geçmek için, Bangladeş içinden geçen Brahmaputra-Meghna nehrinin vasıtasıyla Sandip²³ adlı yerde Bengal denizine dökülen nehir üzerinden geçmek mümkündür. Çünkü o zaman genelde Bengal bölgesinde nehir vasıtasıyla iletişim sağlanıyordu. Onun için Bengal limanı dışı bunun başka bir liman ile bağlantısını kurmak mümkün değildir. Diğer yandan Ahmad Hasan

¹⁷ Abdu'l-Karim, *Banglar Musalmander Samajik İtihaş*, trc. Mukaddesur Rahman, Angel Press and Publication, Dakka, 2006, ss. 53-54.

¹⁸ Rivayetlerinde geçen Kamrun veya Kamrut günümüzdeki Asam'ın Kamrup'un bozulmuş halidir. Bu rivayetini desteklemek ve bunu bugünkü Bangladeş-Asam arasında olduğunu kanıtlamak için Abdur Rahim, Abul Fazl'un 'Sylhet ve onun yakındaki yerler Aloe Vera ahşabı üretilmek için meşhur idi' rivayeti bize aktarmıştı. Bkz. M. A. Rahim, *Banglar Samajik O Şangşkritik İtihaş*, I, trc Md. Asaduzzaman, Bangla Academy, 2008, s. 27.

¹⁹ İbn Hurdâzbih, *Kitab-ül-Mesalik ve'l-Memalik*, Dâru Sadır, Beyrut 1889, ss. 63-64.

²⁰ Bkz. Hurdâzbih, *Kitab-ül-Mesalik ve'l-Memalik*, ss. 68-72.

²¹ Abdu'l-Karim, *Chattograme İslâm*, yy. t.y, ss. 4-5.

²² M. A Rahim, *Banglar Samajik O Şangşkritik İtihaş*, s. 62.

²³ Bugünkü Sandip, o zaman 'Semender' diye geçmek olabilir. Ama eski tarihte bir gün mesafelik Sandip ve Samandar farklı liman olarak söyleyenler de vardır. Arapların yanında Portekizler de farklı olarak Sandip'te geldiğini de söylemiştir. Günümüzde Samandar'ı Çitagong limanı olarak söyleyebiliriz.

Dani'nin yorumu 'Hala Meghna kıyısında yaşayan insanlar buna "Semender" diyorlar' diye IX. ve X. yüzyıllardaki Bengal-Arap ticaretine ilişkin bir noktaya işaret etmektedir.²⁴

Başka bir rivayete göre Arap tüccarlarından önce İslâm'ı tebliğ etmek için bu bölgeye ilk sahabelen Hz. Sa'd Bin Ebî Vakkâs gelmiştir. Tarihçilere göre Habeşistan hicretinden bütün sahabiler döndüyse de Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kays İbn Hûzeyfe, Urveh İbn Asasa ve Ebu Kays İbn Haris ile bazı Habeşi muhacirleri nübüvvetin VII. yılında Necaşi tarafından hediye olarak verilen gemi ile Güneydoğu Asya ticaret yolunu takip ederek İslâm'ın yayılışı için çıkmıştır.

Bu gemi ile ilk önce Hindistan'ın Malabar adasına gelip oradaki kralı Perumal'a ve bir çok insana İslâm'ın davetini ulaştırarak onları İslâm ile şereflendirmiştir. Daha sonra Bangladeş'in kıyı şehri Çitagong'un bir yerinde mola vererek dinlenmek için vakit geçirdiler.²⁵ Arapça'da bunun hakkında rivayetler açıkça geçmemesinden dolayı Bangladeşli İslâm araştırmacı Muhiuddin Khan, Çince kaynakları değerlendirip şu neticeye varmıştı. VII. hicri yılda Habeşistan'dan çıkan Sa'd b. Ebî Vakkâs, aradan geçen dokuz yıl sefere çıkarak geçtiği yerlerde İslâm davetini ulaştırıp 626 yılında Çin'e ulaşmıştır. Bu seneler içinde o, Bengal ve güney-doğu Asya bölgelere de ulaşmış halka İslâm'ın davetini iletmiştir.²⁶ Bu bilgiye göre Bangladeş bölgesine İslâm'ın girişi miladî VII. yüzyılda olmuştur.

Bengal'deki tarihçiler kendi araştırmaları ve uluslararası düzeyde Hint Altkıtası ve Bengal üzerine yapılan araştırma, coğrafi açıdan değerlendirme ve coğrafyacıların iddialarına dayanarak; aynı zamanda günümüzdeki kaynakların incelenmesinden sonra şu sonucuna varmak istiyor ki, Bengal ile Arapların ilk teması VII. yüzyılda başlamıştır. Aynı anda Bangladeş gölgesine bu temas ile İslâm'ın ilk mesajları Arap tüccarlarla gelmiştir.

2. Kara Yoluyla Gelen Fâtiplerin Rolü

İslâm'ın Hint Altkıtasına kara yoluyla gelişi üç safhada gerçekleşmiştir. Birincisi Arapların 711 yılında Emevîler döneminde Muhammed b. Kasım'ın (ö.715) liderliğinde

²⁴ Ahmad Hasan Dani, "Early Muslim contact with Bengal", *Proceedings of the Pakistan Historical conference*, Bölüm-I, 1951, ss. 6-7.

²⁵ Mahfuzur Rahman Akhanda,, *Arakaner Müsalmänder İtihaş*, Bangladesh Co-operative Book Society, Dakka 2013, s. 35.

²⁶ Muhiuddin Khan, "Bangladeshe İslâm: Koekti Tothya Şutra", *Maşik Madina*, sayı-10, Dakka, Ocak, 1992.

Sind ve Multan'ı (Pakistan'da) fethetmesidir.²⁷ İkinci aşaması ise Gazne'deki Türk hakanı Sebuktegin ve onun oğlu olan Sultan Mahmud'un (ö.1030) 17 defa Hindistan'ın farklı yerlerine düzenlediği seferlerden kalan etkiler. Üçüncü aşaması ise Gûrî Sultanı Muizzüddin Muhammed b. Sam'ın (ö.582/1186) Hint Altkıtasında Hindû prenslerle savaşarak Delhi'de XII. yüzyılın son çeyreğinde bir Türk devleti kurmasıdır.²⁸ Ancak bu devletin bağımsız bir sultanlık haline gelişi, Türk kumandan Kütübuiddin Aybeg'in Muizzüddin'i 1206'da öldürüp tahta geçmesinden sonra olmuştur.²⁹

Aktardığımız bu bilgilerden şunu söyleyebiliriz ki, bu aşamalar, kara yolu ile İslâm'ın Bangladeş bölgesine ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak, bu üç aşamanın gerçekleştirdiği anda ilk ikisi ile Bengal'in ilişkisi yoksa da İslâm'ın bölgeye ulaşmasında dolaylı bir etkisi vardır. Üçüncü aşaması zaten Bangladeş bölgesinin İslâmlaşmasında direkt rol oynamıştır. Çünkü XIII. yüzyılın başlarında Kütübuiddin Aybeg'in kölesi olan Türk asıllı komutanı İhtiyârüddin Muhammed Bin Bahtiyâr Halacî tarafından Bengal bölgesinin fethi gerçekleşmiştir.³⁰ Yani Bahtiyâr Halacî'nin gelişinden önce Müslümanlar bu bölgeye hâkimiyet kurmak amacıyla gelmemiştir. Bundan sonra ise siyaseten ve kara yoluyla bölgenin İslâmlaşma çalışmaları başlamıştır. Böylece İngiliz işgaline kadar yani 1757'ye kadar Müslümanların hâkimiyeti devam etmiştir. Bölgenin İslâmlaşmasında en fazla katkı sağlayan Müslümanların bu hükümetleri olmuştur.

3. Mutasavvıf ve Âlimlerin Rolü

Bengal bölgesinde 1203'te siyasî olarak İslâm'ın girmesinden önce İslâm'a hizmet ve bunun yayılması için sûfilerin bölgeye geldikleri bilinmektedir. Seyyar olan bu Sûfi-Dervişler Buhara, Semerkand, İran, Arap ve bölgelerinden İslâm'ı tebliğ etmek amacıyla miladi VIII. yüzyılda Bangladeş bölgesine gelmeye başlamıştır.³¹ Bu Sûfilerin bir kısmının Müslümanların fethinden önce geldiği söylediği gibi bir kısmının fetihden sonra geldiği de söylemektedir.

²⁷ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Mektebatu'l-Mearaf, Beyrut 1966, IX/XIV, s. 87.

²⁸ Karim, *Banglar Musalmander Samajik İtihaş*, s. 49.

²⁹ N.R. Farooqi, "Delhi Sultanlığı", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 130

³⁰ Muhammed Abdur Rahim ve Diğer, *Bangladeş'er İtihaş*, Nevrüz Kitabistan, 1977, s. 152.

³¹ İsmail, Muhammad, *Development of Sufism in Bengal*, Doktora Tezi, İslâmîc Studies bölümü, Aligarh Muslim Üniversitesi, Aligarh 1989, s. 35.

Biz burada bölgeye gelen bütün Sûfilerin bir listesini vermeyecek nesilden nesile aktarılan halka ait söylentilerde geçen bazı sûfi-dervişlerin isimlerini zikrederek kısaca haklarında bilgi vereceğiz.

I. Şah Muhammed Sultan Rûmi

Sûfi-derviş olarak bilinen Şah Muhammed Sultan Rumi, fetihten önce Bengal'e gelip İslâm dininin yayılışı için çalışmıştır. Günümüz Bangladeş'in Mymensing şehrinin Modonpur ilçesinde onun mezarı bulunmaktadır. Onun dergahında bulunan bir hizmetçiden gelen 1671 yılına ait Farşça bir yazma delile göre, Sultan Rûmi h.445/m.1053 yılında Mymensing'e gelmiştir.³² Bu bölgedeki o zamanın Koç kralı, dervişin olumlu davranışlarından etkilenerek İslâm dinini kabul edip ona Modonpur adlı bir köyü hediye olarak teslim etmiştir.³³ Ancak Bengal bölgesinde onun geliş zaman hakkında bazı görüş farklılıkları vardır. Yine de böyle bir zâtın bölgeye geldiği aşikardır.

2. Baba Adem Şehit

Bangladeş'in başkenti Dakka'nın meşhur ilçesi Munşi Ganj'in Rampal köyündeki bir camii yanında Baba Adem Şehit'in mezarı vardır. Rivayetlere göre, Adem Şehit Mekke'de yaşıyordu. Sena hanedanından 'Ballal Sena' adını taşıyan bir Hindû o bölgenin kralıydı. Bu kral oradaki Müslümanlara zulüm eder diye bir Müslüman Mekke'ye gidip Baba Adem'e şikayet etmişti. Baba Adem'in Mekke'den altı ya da yedi bine yakın yoldaşları ile bölgeye ulaşıp Rampal'da yerleştiğini duyunca yerel kral 'Ballal Sena' ona saldırmıştır. Sonra orada bir savaş sonucunda Baba Adem şehit düşmüştür.³⁴ Onun hakkında bundan fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazıları onun gelmesi Türklerin bölgede hakimiyet kurmasından sonra olduğunu hatta Bengal tarihçi Abdul Kerim'e göre Baba Adem'in bölgeye XIV. yüzyılın sonunda geldiğini iddia etmektedir.³⁵

3. Şah Sultan Mahi Savar

Belh'in bir prensi olan Mahi Savar, Saray'daki rahat yaşantısını bırakıp zühd hayatını tercih edip Dimaşk'ın Şeyhi olan Tevfik'in öğrencisi olmuştur. Sonra, Tevfik ona Bengal bölgesine dinî hizmet için göndermiştir. Söylentilere göre, balık gibi görünen

³² Muhammad Enamul Hak, *Bonge Sufi Provab*, Ramon Publishers, Dhaka, 2011 ss. 95-96.

³³ Abdu'l-Karim, "Şah Muhammed Sultan Rûmi (শাহ সুলতান রুমী)" *Banglapedia*, VIII, s. 120-120.

³⁴ Abdu'l-Karim, "Baba Adem Şehit", *Banglapedia*, I, s. 349.

³⁵ A Karim, *Social History of the Muslims in Bengal*, Asiatic Society of Pakistan, Dakka, 1959, s. 54.

bir tekne veya balığın üstüne binerek geldiği için ona Mahi Savar³⁶ denilmişti. Bazı yerlerde Hindu krallarla savaşıp onları öldürmüştü. Çünkü bu krallar Müslümanlara zulüm yapıyordu. Sonra halklar bu kralların karşısına çıkıp ayaklandılar. Hindu alt sınıfı bile onların karşısına çıkıp Sultan Mahi Savar'a yardım etmişti.³⁷

4. Mahdum Şah Mahmud Gaznevî

Mahdum Şah Mahmud Gaznevî, şeyhinin emriyle İslâm'ın yayılışı ve Müslümanlara yardım etmek için kendi liderliğinde büyük bir derviş grubu ile buraya gelmiştir.³⁸ Mangalkot'ta Bikrom keşori diye bir kral, Müslümanların yüzünü bile görmek istemeyince Mahdum Şah Mahmud Gaznevî, dervişler ve bölgeden 17 kişi ile Mangalkot'u fethetmiştir. Bu Sûfi, XIII. yüzyılın başlarında hayattaydı ve İslâm'a hizmeti için çalışmıştır.³⁹

5. Şeyh Farideddin Şekerganja

Bengal bölgesinde Çiştîyye tarikatına bağlı en eski Sûfi olduğu sanılmaktadır. Bu sûfinin, günümüz Bangladeş'in Çitagong ve Faridpur ile bir manevî bağlantısı vardı. Ama genelde Hindistan'ın kuzeyinde İslâm'a hizmet için çalışmıştır. Hala Müslümanlar onun adıyla 'Şirni'⁴⁰ veriyor. Diğer yandan onun eliyle 'Dudekul' milleti İslâm'a geçmiştir.⁴¹ Bunlardan dolayı onun Bengal'e gelmiş olması mümkündür.

6. Hz. Şah Celal Türkistanî

Bangladeş'in günümüzdeki Sylhet şehrinin fethi, Hz. Şah Celal Türkistanî'nin (ö.746/1346) sayesinde olmuştur. 360 yoldaşı ve yerel Müslümanlarla Gaur Govinda karşısına Sylhet'i fethettikten sonra orada bir Hankah kurarak Şah Celal İslâm'ın yayılışına hizmet etmeye başlamıştı. Sadece Şah Celal'in şahsi özelliklerine bağımlı olan bu dağ bölgesindeki insanlar İslâm'a geçmiştir diye söyleyen İbn Battuta'ya göre, "bu dağdaki insanlar Türkler gibidir. Buradaki insanlar sihir yapmak konusunda meşhurdur. Müslüman olan ve olmayan herkes çeşitli hediyeleri getirerek onunla

³⁶ Bengalce'de Mahi= Balık ve savar= binmek manasına geliyor.

³⁷ Karim, *Social History of The Muslims in Bengal*, ss. 88-89.

³⁸ Muhammad Enamul Hak, *A history of Sufism in Bengal*, Asiatic Society of Bangladesh, Dakka, 1975, ss. 183-90.

³⁹ Rahim, *Banglar Samajik O Şangskritik İtihaş*, s. 62.

⁴⁰ Bu geleneksel ve Pir/Dervişlerin vasıtasıyla Allah'ın şefaketini kazanmak için insanlara verilen bir türlü tatlı yemektir.

⁴¹ Hak, *Bonge Sufi Provab*, ss. 73-74.

görüŖmek için geliyordu.”⁴² Bu Hankahlar sadece derviş, yolcu ve yoksul insanların barınma merkezi idi. Şah Celal hakkında söylenen pastoral şiirden iki satır şöyledir:⁴³

“Binlerce Hindu varken ve yokken bir Müslüman
Sylhet makamına gelip kim okumuş ezan”

Özel olarak Hindular onun bazı mucizelerini⁴⁴, idealizmini, insana yardımını ve olumlu davranışlarını görünce İslâm’a dâhil oldular.⁴⁵ Hâlâ Şah Celal ve müritlerine Doğu-Bengal’de özellikle Sylhet bölgesinde İslâm’ın gerçek önderlerinden birileri olarak görünmektedir. Sylhet şehrin ortasında onun mezarı vardır.

7. Şah Mahdum

Onun asıl adı Abdü’l-kuddüs. Bu sufi ve âlim XIII. yüzyılın sonunda ve XIV. yüzyılın başında Bangladeş’in Kuzey Batı Rajşahi bölgesinde İslâm’ı tebliğ etmiştir. Kendisi 1216 yılında Bağdat’taki bir sufi ailesinde doğmuştur.⁴⁶ Şah Mahdum Kadiri Tarikatın önderi olan Abdulkadir Geylani’nin torunudur. Abdulkadir Geylani’in vefatından 54 sene sonra Şah Mahdum dünyaya gelmiştir. Babası Seyyed Azallah Şah’ın emriyle önce Hindistan daha sonra 1286 yılında Bangladeş’in güney bölgesinin Laxmipur bölgeye gelmiştir.⁴⁷ Daha sonra 1288’de Bangladeş’in Kuzey Batı bölgesine (Günümüzdeki Rajşahi bölgesine) gelip bir kale kurmuştur. Orada yerel kral ile üç defa savaş yapmıştır. Aynı zamanda bölgedeki insanları İslâm’a davet etmek amacıyla bazı yerlerde hânkahları kurmuştur. Hayatının sonuna kadar bu derviş toplam 44 sene o bölgede yaşamıştır. Bölgenin İslâmlaşmasında onun çok katkısı vardır. Mezarı Rajşahi şehrinde dir. Rajşahi Havaalanına ve Rajşahi Üniversitesinin bir öğrenci yurduna onun adı verilmiştir.

8. Han Cihan Ali

Bir Türk hanedanından gelen Hz. Han Cihan Ali, 1398 yılında Bengal bölgesine gelmiştir. Günümüzdeki Bangladeş’in Bagerhat bölgesinde İslâm’ın bir hizmetçi olarak

⁴² İbn Battuta, *İbn Battuta Safarnama*, Bangla Academy, Dhaka, 1968, ss. 154-55.

⁴³ Hak, *Bonge Sufi Provab*, s. 72.

⁴⁴ Sylhet’i fethettiği zaman sadece bir seccade kullanarak yoldaşları ile nehri geçmektir. Ayrıca, İbn Battuta’nın rivayetinden onun hakkında pek çok bilgi edinilmektedir.

⁴⁵ A.N.M Bazlur Rashid, *Amader Sufi Sadhak*, İslâmîc Foundation Bangladesh, Dhaka, 1984, ss. 24-25; Rahim, *Banglar Samajik O Şaᅅskritik İtihaş*, ss. 74-75.

⁴⁶ https://bn.wikipedia.org/wiki/শাহ_মহদুম, et. (04-07-2018)

⁴⁷ Moşaref Husain Vuiyan, “Şah Mahdum Rupoş(শাহ মহদুম রূপস রঃ)”, *Banglapedia*, IX, s. 198.

çalışmış olan Han Cihan Ali Cami, medrese ve hankahları inşa etmeyi prensip edinmiştir. Kendisi hiçbir tarikata bağlanmayarak Han Cihan Bagerhat bölgesinde yerel Hindu ve Budistlerin üssülerinde⁴⁸ İslâm'ın kardeşliği ve eşitliği mesajını vererek onları İslâm'a dahil etmiş ve İslâm'ın öncülerinden biri olmuştur. 300 cami inşa eden Han Cihan'ın, inşa ettiği altmış kubbeli cami⁴⁹ Bangladeş'teki eski camilerden biri olarak hala ayakta'dır.⁵⁰

Zikrettiğimiz bu sūfi-Dervişlerin dışında- Mahdum Cehaniya Cahangast, Şeh Raca Biyabeni, Mir Seyid Eşraf Cihangir Simnani, Şeh Bedirul İslâm, Şeh Enver, Şeh Cahit, Şeh Hüsameddin Manikpurî, Bediuddin Şah Madar, Şah Sefiuddin, Şah Enver Kulî Helvî, Şah İsmail Gazi, Mulla Ata, Şah Celal Dehîni, Mevlana Şah Devla gibi sūfi-dervişler Bengal bölgesinde İslâmiyet'in yayılışına büyük katkı sağlamıştır.

Burada zikrettiğimiz isimlerin dışında başka bir isim ise, Çitagong bölgesine geldiği iddia edilen Şah Bayezid Bistami'dir (ö.260/874). Çitagong'da onun bir mezarı olduğu iddia edilir. Dr Enamul Hak, delil eksikliğinden dolayı Beyazıt'ın hayattayken Bengal'e geldiğini reddetmiştir. Ona göre, diğer bir sūfi onunla karıştırılmış olabilir.

Burda şunu belirtmemiz gerekir ki, Bangladeş'in İslâmlaşmasında sufi ve derviş alimlerin katkısı çoktur. Sadece bölgedeki sufi ve dervişlerin katkısı konusunda müstakil araştırmalar yapılmıştır. Bizim çalışmamızın amacı bu olmadığı için burada kısaca bahsettik.

C. Bölgenin Siyasî Tarihinin Ana Safhaları ve İslâm'la İlişkisi

1. İhtiyar Halacî ve Halacî Hükümeti(1203-1352)

Bengal bölgesinde ilk İslâm hükümetinin kurucusu İhtiyaruddin Muhammed Bahtiyâr Halacî'dir. Bengal bölgesinin son Hindû hanedanı Lakşman Sena'nın hükümetini yakarak Batiyâr Halacî ilk olarak siyaset yoluyla bölgeye İslâm'ı getirmiştir. Afganistan bölgesinde yaşayan Halacî Türkleri'ne mensup⁵¹ olan Bahtiyâr bir süre Afganistan'ın Gazne şehrinde Dîvân-ı Arz'da çalıştıktan sonra Gurlu kumandanlarının

⁴⁸ Budist ve Hindu mabediler.

⁴⁹ Altmış denilse de aslında onun 81 tane kubbesi vardır ve bu cami UNESCO Dünya Mirasında yer almıştır.

⁵⁰ Mohammad Mojlum Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, Kube Publishing Ltd, England 2013, ss. 36-41.

⁵¹ Minhac-ı Sirac el-Cüzcânî, *Tabakat-i Nâsiri*, trc. Abul Kalam Muhammed Zakariya, Bangla Academy, Dakka 1983, s. 16.; Abdul Kerim, *Banglar İtihaş*, Jatiyo Şahitto Prokaş, Dakka 2012, s. 19.

hizmetine girmişti, Aynı zamanda şahsî gayret ve ihtiyatıyla etrafına zikredebilecek sayıda asker toplamıştır. Daha sonra kendisi, Delhi Sultanlığı'nı kuran, o sıralardaki Gurlu kumandanlarının en büyüğü Melik Kutbüddin Aybeg tarafından takdir edilip Bihâr'ın fethi için hazırladığı ordunun başına getirildi. 1193 yılında Bihâr'ı, ardından bölgede Budizm'in en önemli merkezi olan Uddanpûr Kalesi'ni almıştır.⁵² Bu başarılar ona bütün Bengal bölgesinin kapılarını açtı, böylece Bengal, Benâres ve Batı Asam'ı da fethederek ele geçirdiği Hindu Senâ hânedanının tarihî başşehri Gavr'ı (Leknevî) merkez yaparak Bihâr ve Bengal'de hüküm süren bölgedeki ilk Türk devleti olan Leknevî Sultanlığı'nın temellerini attı.⁵³

Hevesli Komutan Muhammed Bahtiyâr Bengal bölgesini fethettikten sonra 1205'te Tibet⁵⁴ seferine çıktıysa da bölgenin sarp yapısından ve zor iklim şartlarından dolayı başarılı olamamıştı. Tibet seferinden sonra 1206'da Bahtiyâr'ın ölmesi sebebiyle yerine kumandanların desteğini alan İzzeddin Muhammed geçti. Daha sonra 1211'de İzzeddin'in ölüm nedeniyle Alaeddin unvanı ile Ali Merdân Halacî hükümdar oldu.⁵⁵ Alaeddin kendisine rakip gördüğü, daha çok İzzeddin Muhammed'e yakın kumandanları tevkif ettirerek çeşitli bahanelerle ortadan kaldırdı. Bir müddet sonra da halktan aşırı vergi toplamaya başladı. Zamanla akli dengesi bozuldu. Gazne, Horasan ve Irak'ı kendi hâkimiyetindeki toprakları olarak kabul edip oralara emirnameler göndermeye başladı. Bunun üzerine 1213'te Halacî kumandanları Alaeddin Ali Merdân'ı ortadan kaldırdılar.⁵⁶ Ondan sonra Hüsamettin-İvaz Halacî Giasettin İvaz Halacî unvanı ile kumandanların desteklerini alarak tahta oturmuştur.⁵⁷ Böylece Halacîler arasında bir taht kavgası ortaya çıkmıştır.

Bu taht kavgalarından faydalanarak Delhi sultanı Şemsettin İltutmış'ın büyük oğlu Nasireddin Mahmud, 1227 yılında Halacîlerden tahtta oturan Gıyaseddin Halacî'yi öldürerek Bengal tahtına geçti. Bengal'de bu karışık durumları bastırmaya Delhi merkez

⁵² Azmi Özcan, "Muhammed Bahtiyâr Halacî", *DİA*, XXX, ss. 505-506.

⁵³ Kerim, *Banglar İtihaş*, s. 22.

⁵⁴ Tibet (Xizang), aslında coğrafi bir mekân (plato) adı olup bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin güneybatı sınırında yer alan özerk bölgenin ismidir. Bangladeş'in Kuzey bölgesinden çok yakın mesafelidir. Daha fazla bilgi için bkz. N. Chang - Kuan Lin, "TİBET" *DİA*, XLI, ss. 123-125.

⁵⁵ Rahim ve Diğer, *Bangladeş'er İtihaş*, s. 158.

⁵⁶ Enver Konukçu, "Halacîler", *DİA*, XV, s. 227.

⁵⁷ Kerim, *Banglar İtihaş*, s. 25.

tahtına geçen sultanların gücü yetmemiştir. Otuz yıl sonra 1266 yılında Gıyasettin Balaban, Delhi'de tahta oturarak bütün taht kavgalarını ve karışıklıkları ortadan kaldırmıştır. Bu arada Bengal bölgesi yani Leknevtî, 1287 yılında Delhi sultanı Gıyasettin Balaban'ın ölümüne kadar Delhi sultanlarına bağlı bir eyalet olarak kalmıştır. 1287'den sonra ilk defa Delhi Merkezinde Gıyasettin Balaban'ın torunu olan Keykubad ve Bengal bölgesinde bulunan oğlu Buğra Han hâkim olmuştur. Üç yıl içinde Delhi'de Balabanlar bir darbe ile Halacîler tarafından tahttan indirilip kendileri tahta geçti. Delhi'den bu haberi alan Bengal'deki Buğra Han, Delhi Halacîlerinden korkarak diğer oğlu olan cesur Rükneddin Keykavus'u 1291'de Bengal tahtına oturttu ve Delhi-Bengal arasındaki ilişki tekrar kesildi. Böylece Bengal'in özgürlüğü için bir kapı açılmıştır, diyebiliriz.⁵⁸

Keykavus'un 1300 yılında ölmesinin ardından Şemsettin Firuz Şah adlı bir kişi tahta geçti. Şemsettin Firuz Şah'ın (1301-1322) hâkimiyeti döneminde Bengal'deki Müslüman devleti daha da genişledi. Önce Leknevtî sınırı Bihar ve Barendro ile bağlı iken, Keykavus döneminde Banga ve Satgam'a kadar hâkimiyeti genişletme politikası başladıysa bile Firuz Şah'ın döneminde Mymensing ve Sylhet'in fetihi de tamamlanmıştır.⁵⁹ Diğer yandan onun döneminde İslâmiyet'in yayılışına dair Satgam'da Şah Sefiüddin ve Sylhet'teki Şah Celal gibi sûfi-dervişlerin sayesinde Müslümanların sayısı çoğalmıştır.⁶⁰

Firuz şah'ın ölümünden sonra oğlu Gıyasettin Bahadır'ın tahta geçmesinin ardından yerel halka onun zulüm yapmasından dolayı⁶¹ Bengal halkı Delhi sultanı Gıyasettin Tuğluk'tan yardım talep etmiştir. Sultan da bunu kabul edip 1324 yılında Leknevtî'yi kontrol altına almıştır. Böylece Delhi hükümeti bazı valiler tayin ederek 1338'e kadar Bengal bölgesini üçe bölerek yönetmiştir. Daha sonra 1338'de Fahreddin Mübarek Şah bir bölgenin hükümeti kontrol altına almıştır. Ondan sonra 1345'te İlyas

⁵⁸ Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, Jatiyo Sahitya Prakaş, Dakka, 2013, ss. 142-43.

⁵⁹ Abdu'l-Karim, *Corpus of the Muslim Coins of Bengal*, Asiatic Society of Pakistan Publications, Dhaka, 1960, ss. 27-29.

⁶⁰ Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, s. 163.

⁶¹ Aslında zulüm yapmak bir propaganda olup bazıları bunu onun kardeşlerinden sağ kalan küçük kardeşi Nasirettin İbrahim'in bir taht hırsından olabilir, diyorlar.

Şah adlı bir kişi kendi hanedanını kurmuştur ve 1352 yıl içinde bütün Bengal bölgesini kendi kontrol altına alıp Saltanat-ı Bangala Hükümetinin bağımsızlığını ilan etmiştir.

Ülkenin İslâmlaşmasında Halacî hükümetlerinin katkısına bakarsak şunları söyleyebiliriz, İhtiyârüddin Muhammed Bin Bahtiyar Halacî tarafından Bengal bölgesinde Müslüman hâkimiyeti sağlandıktan sonra Müslüman idareci ve sultanların desteğiyle devletin farklı yerlerinde Cami, Medrese ve Hankahlar yapılmıştır.⁶² Bahtiyar Halacî, Bengal'in Leknevî bölgesinde hüküm sürdükten sonra onun Halacî emirleri de aynı politikayı devam ettirmiştir. Diğer yandan, şahsî çabaları ile bazı ilim merkezleri kurarak İslâm'ın yayılışına büyük katkı sağlamıştır. Belirtmek gerekir ki, ilk dönemlerde İslâm faaliyetleri sadece Hankah ve şehir merkezlerine bağlı idi. Bu dönem içindeki İslâmiyet'in yayılışı özellikle Sûfiler ve Âlimlerin sayesinde gerçekleştirmiştir.

Tabakat-i Nâsiri'ye göre, İhtiyârüddin bölgeyi fethettikten sonra bir medrese kurmuştu. Ondan sonra Gıyasettin İvaz Halacî, Leknevî'de güzel bir cami, yüksek okul ve saray kurdu.⁶³ Aynı zamanda 'ders bari' diye bir medresenin yıkılışı sonrası onların izi de bulunmuştur. Leknevî'deki eğitimin etkisi Hindistanda bulunan Kamrup'a kadar gitmiştir. Böylece Kamrup'tan Hindûlar gelip ilim talimine başlamıştır ve onlardan meşhur olarak 'Vuzan Brahman' İslâm'ı kabul etmiştir.⁶⁴ Gıyasettin İvaz Halacî (1213-26), de Bengal Müslümanlarının dinî faaliyetlere teşvik eden bir kişi idi. İbadethane ve mescit yapılmasına onun katkısı da az değildir. Onun döneminde âlim, sûfi-derviş ve seyyidlerin özelliğini taşıyanlara İslâmiyet'in yayılışına katkı sağladıkları için burs veriliyordu. Hem de kendi evinde tezkire (duruma göre özel eğitim) ayarlanıyordu.⁶⁵

Sultan Rükneddin Keykavus(1291-1301) döneminde h.698/m.1298 yılında Tribeni'de kurulan bir Medrese ve Şemseddin Firuz Şah'ın (1301-1322) dönemine ait 1313 yılında aynı yerde Dar-ul Hayret adlı diğer bir Medrese Bengal'in Güney-batısında yer alan Satgam bölgesindeki halka İslâm'ın mesajını ulaştırmaya vesile olmuştur.⁶⁶

⁶² Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, s. 84.

⁶³ Minhaz-i Shiraj, *Tabaquat-I Nasiree*, s. 29.

⁶⁴ Rahim, *Banglar Samajik O Şangskritik İtihaş*, ss. 135-36.

⁶⁵ Minhaz-i Shiraj, *Tabaquat-I Nasiree*, ss. 28-29, 44, 60.

⁶⁶ Abdu'l-Karim, *Sultani Amole Bangladeshe Madrasah Sikhkhar Utpatti O Bikash*, İslâmîc Foundation Bangladesh, Dakka, 2002, s. 13.

2. Saltanat-ı Bangala: İlyasşahi Hükümeti(1352-1576)

Şemseddin İlyas Şah 1345 yılında kendi hanedanının başına geçerek 1352’de bütün Bengal’i⁶⁷ tek idare altında birleştirmiştir.⁶⁸ Ondan sonra yerine geçen İskender Şah 1390’da Gıyasettin Âzam Şah tarafından mağlûp edilerek öldürüldü. “Gıyasettin” sıfatı ile Âzam Şah İlyasşahî tahtına oturdu. 1410’da hükümdar olan Seyfeddin Hamza’dan sonra 1412’de tahta Şehâbeddin Bayezid geçti. İlyâşşâhîler’in idaresinde Bengal parlak devirlerinden birini yaşadı; yine bu sırada İslâm sanatları ve ilimleri gelişti.⁶⁹

Şehâbeddin Bayezid dönemden sonra 1414 yılında yerli bir Hindû kral Ganesa’nın iktidarı ele geçirmesiyle⁷⁰ İlyasşâhî hanedanının hâkimiyeti bir süre kesintiye uğradı. Bu, bazı tarihçiler tarafından iktidara karşı Hindûların bir darbe girişimi olarak değerlendirilmektedir. Kral Ganesa ailesinin Bengal’deki hâkimiyeti yirmi yıldan fazla sürmüştür (1414/15-1436). Bu arada bir derviş sayesinde onun oğlu Cadu, Müslüman olup Celâleddin Muhammed adını alıp ülkeye hâkim oldu.⁷¹

1437’de İlyasşâhîler ikinci defa Bengal tahtını ele geçirdiler. Rükneddin Barbek Şah, 1474 yılına kadar devam eden dönemde Bengal’in hizmeti için Afrika ve Habeşistan’dan 8000’den fazla zenci köle getirmişti. Tahta gelenlerden son olarak sultan Fatih Şah’ın yedi yıl hüküm sürmesinin ardından 1487 yılında Habeşî kumandanı Hadım Sultan Şehzâde Bârbek Şah, İlyasşâhîler’in son hükümdarı Celaleddin Feth Şah’ı öldürerek iktidarı ele geçirdi.⁷² Böyle İlyasşahî hanedanı tamamen sona erdi.⁷³

Habeşîler 1487 yılından 1494 yılına kadar hüküm sürdükten sonra son Habeşî hükümdar olan Şemseddin Muzaffer vezir Seyid Alâeddin Hüseyin tarafından Gavr’da

⁶⁷ İlyas Şah 1342 yılında Leknevtî’de tahta çıkmışsa da, 1346 yılında Satgaon ve sonra 1352 yılında Fahreddin Mübarek Şah’ın Sonargaon’u kontrol altına alınması sebebiyle bütün bölgenin adını ‘Bangala’ koymasından dolayı ona sultan-i Bangala lakabı verilmiştir. Onun için biz başlık’ta dönem olarak 1352’yi zikretmiştik.

⁶⁸ Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, s. 184.

⁶⁹ Enver Konukçu, “Bengal Sultanlığı”, *DİA*, V, s. 438.

⁷⁰ Aslında bu İlyas Şah döneminden başlayarak Hindulara iktidarda çalışmak için yer verilmesinin ardından yavaş yavaş taht hirsinin ortaya çıkması ve bölgeye İslâm’ın girmesinden sonra Müslüman-elit Hindular arasında zihinsel ve dini çatışmalarının bir sonucudur.

⁷¹ Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, s. 222.

⁷² Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, s. 286.

⁷³ Karim, *Banglar İtihaş (1200-1857)*, ss. 88-91.

muhasara altına alınarak öldürüldü.⁷⁴ Böylece Habeşîler'den sonra Bengal'de Tirmiz asıllı dört sultana ait 'Seyyidîler' veya 'Husen Şah' devri (1494-1538) başlamıştır ve Bengal Müslüman hâkimiyetinin bu dönemine 'altın çağı' dönemi denilmiştir. Seyyid Alâeddin Hüseyin Şah, ülkede bozulmuş olan huzur ve sükuneti yeniden sağlamıştır.

Seyyid Hüseyin hükümeti, Sûrî Afganlar'ın reisi Şîrşah'ın isyanı neticesinde 1538 yılında sona erdi ve Şîrşah, Gavr'ı ele geçirip Bengal'in bağımsızlığına sona vererek burasını Bâbürlü Hümâyün'a karşı yürüttüğü mücadelenin merkezi haline getirdi.⁷⁵ Sûrî Afganların Bengal'deki hâkimiyeti 1539-1564 yıllar arasında olup bu devrede Şîrşah'tan sonra Hızır Han, Muhammed Han ve Hızır Han Sahadır ve Gıyasettin Celal Şah hüküm sürdüler. Daha sonra Güney Sihar'ın eski valilerinden Süleyman Karrani ve halifeleri Bengal'i yaklaşık on iki yıl (1564-1576) idare ettiler.⁷⁶ Bir süre sonra Babürlü Hükümdar Celaleddin Ekber Şah Bengal bölgesini ele geçirerek 1576 yılında Babürlü topraklarına kattı.

Bu saltanat döneminin amacı sadece gücü ve kudretlerini göstermek değildi. Dine ait faaliyetlerine bakılırsa bu anlaşılabilir. Bunun bir örneği mescitler yapılmasıdır. Bengal tarihçisi Abdu'l-Karim'e göre, İvaz Halacî'den sonra özgür Bengal saltanat döneminin sonuna kadar mescit yapılması hakkında güçlü delilleri bulunmaktadır. Bu mescitlerin, ya yeniden yapılması ya da tamir edilmesi hakkında ortaya çıkan yazıtlardan bilinmektedir. Genelde, Müslüman kuvvetlerinin girdiği yerlerde asker ve onları takip eden diğer Müslümanlar veya İslâm'a kazandırılan yeni Müslümanların ibadet edebilmesi için çoğu zaman bu mescitler sultan veya devlet kadrosunda çalışanların sayesinde yapılmıştı. Hem de XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başlarında yerli mimarı takip edilerek mescitler yapılmıştır. 1200-1800 yıllar arasındaki tarihi ele alırsak, sadece 1450-1550 yıllar arasında yapıldığı tespit edilen mescit veya cami sayısının nereye ulaştığı, aşağıdaki tablodan açıkça görülmektedir.⁷⁷ Bambu vb. kalıcı olmayan malzemeleriyle yapılmış mescit ve camiler de bu rakamın dışındadır.

⁷⁴ Konukçu , "Bengal Sultanlığı", *DİA*, V, s. 438.

⁷⁵ Konukçu , "Bengal Sultanlığı", *DİA*, V, s. 438.

⁷⁶ Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, s. 376.

⁷⁷ Richard M. Eaton, *İslâmer Abbhuday Ebong Bangladesh*, trc. Hasan Sharif, İslâmic Foundation, Dakka, 2008, s. 94.

Yıllar	Mescit	Cami	Toplam Sayı
1200-1450	16	2	18
1450-1550	80	37	117
1550-1800	51	2	53

Bengal Sultanları ve devlet kadrolarında çalışanların sonraki döneme önemli diğer bir katkısı ise medrese inşa etmeleridir. Celalettin Muhammed Şah döneminde 1432 yılında Sultanganj'da bulunan bir yazıttan medrese inşa ettiği hakkında bir bilgi bulunmaktadır. Bu yazıtta 'Bina-ul Hayret' ve 'Talib'ul ilimler hakkındaki harcamaların bilgisi mevcuttur. Yazıtta Hz. peygamberin şu hadisi işlenmiştir, "İlim talep edenler için bir dirhem bile harcayan kişi Allah'ın yolunda kırmızı renkli bir altın dağ harcayan kişi gibidir".⁷⁸ Sultan Alâeddin Husen Şah'ın dönemine ait iki yazıtta da medrese kurulması hakkında ifadeler zikredilmektedir. Maldah'ta bulunan birinci yazıtın tarihi ise 907/1501'dir. Yazıt "İlim Çin'de de olsa gidip alınız" hadisi ile başlamaktadır. Ders Bari'de bulunan ikinci yazıtın tarihi ise 909/1503'tur.⁷⁹

Bu dönemde Şeh Ahi Şiraceddin Usman, Şeh Nur Kutubu'l-Âlâm ve bir Türk hanedandan gelen Han Cihan Ali gibi birçok sufi-derviş de gelmiştir. Aynı zamanda bu dönemde Bengalece edebiyat çalışmaları sayesinde de yavaş yavaş İslâmlaşma faaliyetleri başlamıştı.⁸⁰

3. Babür İmparatorluk Dönemi(1574-1757)

Babür İmparatorluğu 1526 yılında Zahîrüddin Muhammed Babür tarafından Delhi'de kurulmuş, varlığını 1858 yılına kadar devam ettirerek İngiliz sömürgeciliği neticesinde yıkılarak bugünün Hindistan devletinin alt yapısını teşkil etmiştir. Kurucusu

⁷⁸ Karim, *Social History Of The Muslims in Bengal*, s. 43.

⁷⁹ Journal of the Asiatic Society of Bangladesh, Dakka, XIV.-XVI., 1979-81, s. 21.

⁸⁰ Richard M. Eaton, "İslâm in Bengal", Ed. George Michell, *The İslâmic Heritage of Benagl*, UNESCO-Paris,1984, s. 27.

olan Zahîrüddin Muhammed Babür, babası tarafından Timur'un ve annesi vasıta ile Cengiz soyuna bağlanmaktadır. Babürlüler'in hâkim oldukları topraklar XVIII. yüzyıl ortalarına kadar en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Pencap, Sind, Dûâb, Kuz, Orissa, Bengal, Gucerat, Dekken ve Keşmir bölgeleri eyalet olarak kurulmuştu.⁸¹ Burada bizim konumuz ise Babürlülerin Bengaldeki hâkimiyetler hakkındadır. XVI. yüzyılın sonlarında genel olarak Babürlüler Bengal bölgesini tekrar Hint Altkıtasına ile bağladılar. Ancak Bengal bölgesinde Babürlülerin kontrolü sağlaması bir çeyrek yüzyıl kadar sürmüştür.

Babür İmparatorluğundan Bengal bölgesine ilk Babür'ün oğlu Hümayun büyük bir ordu ile gelmiştir. Gavr'da hüküm süren Şir Şah'ın verdiği fırsatla Hümayun kısa bir dönem Bengal'ı hâkimiyet altına alırsa da⁸² tekrar Afganlılara bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Hümayun'un oğlu Ekber şah, Han Cihan adlı bir komutanın liderliğinde 1576 yılında bir ordu gönderip Davud Han'ı öldürmüştür. Böylece tekrar Babür İmparatorluğunun hâkimiyeti başlamışsa⁸³ bile Bengal direnişi 1610 yılında Ekber'in oğlu Cihangir'in dönemine kadar uzamıştır. Cihangir döneminde İslâm Han adlı bir cesur komutan Delhi'ye bağlanarak bütün Bengal bölgesi ile beraber diğer yerleri de tamamen kontrol altına aldı.⁸⁴

Cihangir'in ölmesi sebebiyle 1628 yılında yerine Şah Cihan oturdu. Şah Cihan, onun oğlu Şah Şuja'yı Bengal'e bir şubedâr⁸⁵ olarak göndermiştir. Onun şubedarlığın 20 yıl içinde ekonomi gelişiminin yanında Bengal bölgesi barışa geçti. Ancak, imparator Şah Cihan'ın hastalandığından dolayı Şuja tahta kavgası sebebiyle kardeşi Evrengzip Han tarafından 1661 yılında öldürülmüştür. Sonra Şuja'yı öldürmeye yardım eden Mir Jumla, Evrengzip tarafından Bengal'in Şubedarına atandı. Mir Jumla ilk hedefte Kamrup, Asam ve Koç Bihar'ı kontrol altına almıştı.⁸⁶

Mir Jumla'nın 1663 yılında ölmesinden sonra Evrengzip dayısı Şaesta Han'ı şubedar olarak Bengal'e atandı. Şaesta Han Arakan krallığının altında kalan Çitagong bölgesini Bengal'e bağlamıştır. Bu arada 1650'de İngilizler Hoogly'de ilk ticaret

⁸¹ Enver Konukçu, "Bâbürlüler", *DİA*, IV, ss. 400-04.

⁸² Siddiqui, İqtidar Husain, "Mughal Relations With the Indian Ruling Elite", *Munshiram Manoharlal*, Yeni Delhi, 1983, ss. 78-86.

⁸³ Karim, *Banglar İtihaş (1200-1857)*, ss. 118-122.

⁸⁴ Karim, *Banglar İtihaş (1200-1857)*, ss. 145-148, 155.

⁸⁵ Bölge valise demektir.

⁸⁶ Karim, Abdul, *Banglar İtihaş Mugle Amal*, Jatiya Grontha Prakashan, Dhaka, 2007, s. 167.

merkezini kurmuştu. Aynı zamanda İngilizler yavaş yavaş güçlenerek Babür İmparatorluğunun iç-siyasetine karıştırmaya başlamıştı. 1688 yılında Şaesta Han Bengal'i terk ettikten sonra şubedar olarak ilk önce Han Bahadır, sonra 1690 yılında İbrahim Han atanmıştı. Evrengzip 1707 yılında vefat ettiği zaman Bengal'in şubedarı Azimuddin idi.⁸⁷

1707 yılında sultan Evrengzip'in ölümünden sonra bir kaç yıl Bengal'de Babürlülerin hükmü kalsa da taht mücadelesi gibi bazı sebeplerden dolayı Bengal bölgesi tekrar Saltanat dönemi gibi 1757 yılına kadar özgürlüğüne kavuşmuştur. Buna '**Navabi dönem**'i denilmektedir. Murşid Kuli Han ile başlayan bu yeni dönem zayıf Babürlülere sadece vergi ödeyerek bağımsızlığını korumuştur. Hindularla ticareti ilişkide olan İngilizler kendi hâkimiyeti kurmak amacıyla 1757 yılında 'Palaşı savaşı'nda bazı hainlerin desteği ile Bengal'in son özgür navabı olan Siracüddeve'yi öldürdü. Böyle İngilizlerin işgali ile bölgede Müslümanların hâkimiyeti sona ermiştir.

Bu dönemde İslâmî faaliyetlerin önceki dönemler kadar güçlü olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda Babürlüler döneminde Bengal'de gerçek sûfilerin İslâmî çalışmaları bir kaç sayılı sûfi hariç pek görülmemektedir. XVI. yüzyılın başlarında kurulan medreseler, Babürlüler döneminde eğitim sayesinde İslâmiyet'in yayılışı için kullanılmıştı. Ama Saltanat döneminde Leknevtî, Pandua, Mahisun, Sonargaon, Satgaon, Bagha, Rangpur ve Çitagong bölgelerinde kurulan mescit-medreselerinden bazıları Babürlü ile İngiliz dönemi ve bize kadar ulaşmıştır. Bunlar aslında kurulan kişilerin soyları ve dîndar kişiler sayesinde gerçekleşmiştir. Bunların yanında Babürlü döneminde ek medrese ve eğitim merkezleri de ortaya çıkmıştı. Ancak diğer dönemlere göre bunlar azdır.

Mesela hala ayakta kalan mescit-camilerin toplam sayısı 188'dir. Bu mescit-camilerden % 62'i, 1450-1550 yılları arasında yapılmıştır. Hem de %62'sinden fazlası batı-Bengal'in Gavr ve Pandua bölgelerinde yapılmıştır.⁸⁸ Ancak, Doğu-Bengal'da Müslüman oranı batı-bölgesinden çok fazla olmasına rağmen az sayıda cami-mescit bulunmaktadır. Bunların sebebi ise Babürlü Devletinin, bölgede yaygın olan tarikatlarına destek olmamaları⁸⁹, Dîn ve devlet arasında fark oluşturmaları, Bengal halkının İslâm'a

⁸⁷ Karim, *Banglar İtihaş (1200-1857)*, ss. 182-194.

⁸⁸ Eaton, *The Rise of İslâm and the Bengal Frontier, 1204-1760*, s. 230.

⁸⁹ Önceki hükümetler Sufi-dervişler ve tarikatlarına çok düşkün ve destekçiydiler. Ancak Babürlüler öyle değildi.

geçmesini teşvik etmemeleridir. Bu dönemde İslâmlaşmaya önem verilmediğinin başka bir örneği ise, bu dönemde devlet kadrosunda çalışmak için Müslüman olmayanlara, Müslüman olma şartının kaldırılmasıdır.⁹⁰ Böyle olmasına rağmen Bengal halkı Babürlülerin gelişini ve kültürel bakışını kabul etmiştir. Mescitlerle ilgili durumlar medreseler için de söz konusudur. Yine de bu dönemde bazı medreselerin kurulduğunu görülmektedir.

- ◆ Pandua’da Badi (büyük) dergah ve Çoti (küçük) dergahları medreseleri ile birlikte İngilizler dönemine kadar İslâm hizmeti için çalışmıştır.⁹¹
- ◆ Günümüz Dakka’nın eski adı Cihangirnagar, Babürlü döneminde İslâmî ilimlerin merkezi idi. Orada ‘Bada Katra’⁹² ve Çoto Katra’ adlı binaların bir medresenin binaları olduğu iddia edilmektedir. Aynı zaman da Lallbagh⁹³’teki Şahi Mescidin içinde de bir medrese vardı. Bunların bu döneme ait olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴
- ◆ Murşidabad’ın kurucusu Murşid Kuli Han, orada İslâm’ın yayılışı için bir medrese kurmuştu. Buna ‘Bada Katra’ denilmektedir. XVIII. yüzyılın son zamanlarında yapılan bu medresenin kalıntıları hâlâ mevcuttur.⁹⁵
- ◆ Nabab Aliverdî Han döneminde Patna’da (Azimabad) bir medresenin varlığından bahsedilmektedir ve orası zamanın meşhur ilim merkezlerinden biri sayılmaktadır. Nabab tahta geçtikten sonra bu medresenin bazı yetenekli kişilerini makamına da çağırmıştır.⁹⁶

4. Sömürge Dönemi ve Sonrası

1757’de Müslümanların hâkimiyeti bitirdikten sonra 1947 yılına kadar yaklaşık iki yüz sene Bengal İngilizlerin elinde kalmıştı. İngilizlerin bu işgal dönemi İslâm ve Müslümanlar için bir gerileme dönemi oldu.

⁹⁰ Eaton, *İslâmer Abbhuday Ebong Bangladesh*, ss. 215,225.

⁹¹ Abdur Rahim, *Bangler Samajik O Sanskritik İtihaş*, II, trc. Mohammad Asaduzzaman ve Fazle Rabbi, Bangla Academy, Dakka, 1996, s. 231.

⁹² Burada ‘Katra’ kelimesi ‘Kervan sarayı’ anlamına gelmektedir.

⁹³ Dakka şehirin bir mahallesidir. Orada günümüzde bile Babürlü dönemin eserleri vardır.

⁹⁴ James Taylor, *A sketch of the topography & statistics of Dacca*, Military Orphan Press, Kalküta, 1840, ss. 273-74.

⁹⁵ Abdu’l-Karim, *Murshid Kuli Khan and his Times*, Dhaka, 1963, s. 242.

⁹⁶ Rahim, *Bangler Şamajik O Şanskritik İtihaş*, II, ss. 235-36.

1947’de Hint bölgesi dîn olarak ayrılıp Müslümanlar için Pakistan Hindûlar için Hindistan olmak üzere iki ülke ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki Bangladeş bölgesinde Müslümanların sayısı Hindûlara göre fazla olduğu için bu bölge “Doğu Pakistan” adıyla Pakistan’ın bir parçası olmuştur. Pakistan’ın bir parçası olan bu Doğu Pakistan 1971’de savaş sonucunda bağımsız bir ülke olarak bugünkü Bangladeş haline gelmiştir.

II. İSLÂMÎ EKOLLER

Bangladeş’in Hint Altkıtasının önemli bir parçası olduğunu birinci bölümde detaylı ele almıştık. Hint Altkıtasında eskiden beri bazı fikir ve eğitim ekolleri, siyasî ekoller vardır. Bu ekoller gerek bölgenin İngilizler’in eline geçmesi, gerekse İngiliz hükümetinin uyguladığı yanlış politikalar Hint müslümanlarını olumsuz etkilemiş ve bu durum onları kendi durumlarını yeniden değerlendirmeye sevk etmiştir. İşte o günden sonra, en azından yakın gelecekte İslâmî bir devlete sahip olmayı gündemlerinden çıkaran Müslümanlar, cemâat ve cemiyyet şeklinde teşkilatlanmaya ve eğitim müesseseleri kurmaya önem verdiler.⁹⁷ Hint Altkıtasının bir bölgesi olduğu için eskiden bu bölgede var olan fikir ekolleri günümüz Bangladeş’inde de vardır. Günümüz Bangladeş’ini etkileyen ekoller ise Diyûbendî, Cemaat-ı İslâmî ve Ahl-i Hadis ekolleridir.

A. Diyûbendî Ekolü

Veliyyullah ekolüne bağlı bir grup âlimin 1866 yılında, Hindistan’ın Uttar Pradeş eyaletinin Sehârenpur iline bağlı Diyûbend’de geleneksel din eğitimini muhafaza etmek amacıyla kurdukları ve Muhammed Kasım Nanotavi (ö. 1880) tarafından geliştirilen küçük medrese, kısa zamanda seviye kat ederek yükseköğretim düzeyine kadar eğitim-öğretim yapan meşhur “Dâru’l-ulûm Diyûbendi Medresesi”ne dönüşmüştür.⁹⁸ Dâru’l-ulûm Diyûbend Medresesine tabi Hint Altkıtasının bazı bölgeler gibi Bangladeş bölgesinde de Diyûbend medresesi gibi medreseler kurulmuştur. Günümüzde bu medreselerin sayısı 13 binden fazladır. Bu medreselere mensup olanları Diyûbendî ekolüne bağlıdır. Bu ekolün amacı ise “İslâmî ilimleri ve İslâmî ahlâkı öğretmek, İslâm dinînin korunmasına ve yayılmasına yazılı ve sözlü olarak hizmet edilmek, devletin

⁹⁷ Abdülhamit Birşik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 108.

⁹⁸ M. Nur Pakdemirli, “Hint Altkıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi”, *EKEV Akademik Dergisi*, sy. 62, 2015, s. 425-454.

yönlendirmesinden uzak kalarak ilim ve fikir özgürlüğünü korumak, Diyûbend'e bağlı olarak Arapça eğitim yapan medreselerin sayısını arttırmaktır.”⁹⁹

Süphesiz ki, İngiliz hâkimiyeti döneminde teşekkül eden en büyük ve en köklü ekul Diyûbendî ekolüdür. Dolayısıyla Bangladeş'in İslâmî eğitim alanında da bu ekolün etkisi az değildir.

Bu ekole bağlı Bangladeşli âlimlerin bazıları ise **Seyyed Mohammad İshak** (ö.1380bt), **Mevlana Şamsu'l-Hak Faridpuri** (ö.1969), **Mevlana Muhammad Şamsu'l-Hak Doulotpuri** (ö.2010), **Şah Kamruzzaman** ve **Mevlana Muhammad Eminü'l-İslâm'dır** (ö. 2007). Bu alimlere ait Kur'an ve tefsir çalışmaları hakkında ikinci bölümde bahsedilmiştir.

Hindistan ve Pakistandaki Diyûbendî alimler gibi Bangladeş'teki alimlerin çalışmaları Diyûbendîlerin bütün karakterlerini yansıtmaktadır. Kur'an'ı tefsir ederken hadislerden ve Hanefî mezhebinin fikhî görüşlerinden istifade edildiği ve tasavvufî rengin tefsirlerine yansıtıldığı görülmektedir.¹⁰⁰

B. Cemaat-ı İslâmî

Yirminci yüzyıldaki meşhur âlim ve müfessirlerinden olan, farklı ve özgün düşüncelere sahip olarak gerek kendi ülkesinde gerekse İslâm dünyasında tanınmış olan Seyyid Ebu'l A'la Mevdudi (ö.1979) Cemaat-ı İslâmî'nin kurucusudur. İslâm'ı bir bütün olarak gördüğü için hem ilimle hem de siyasetle ilgilenmiş olan Mevdudi 1941'de yetmiş beş delege ile Lahor'da Cemaat-ı İslâmî'yi kurmuştur. Şer'i konuları İslâmî kaynaklarından alıp güncellemeye çalışan ve siyasal bir çizgiyi takip eden Seyyid Ebu'l A'la Mevdudi cemaatin ilk lideri seçilmiş ve 1972'ye kadar bu görevi sürdürmüştür. İslâm dîn üzerine derin bilgi sahip olan Mevdudi Kur'an-ı Kerim tefsiri dahil İslâm'ın çeşitli dalları üzerine yüz yirmiden fazla eser yazmıştır. Onun bu eserlerinden ve tefsirinden etkilenen Cemaat-ı İslâmî artık bir ekol haline gelmiştir. Günümüzde Cemaat-ı İslâmî Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'da Mevdûdî'nin prensipleri çerçevesinde bir İslâmcı siyasî parti ve İslâm dinînin bir ekolü olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Ancak Hindistan'da siyaset parti olarak değil sadece bir vakıf olarak çalışmaları devam etmektedir.

⁹⁹ Abdülhamit Birşık – S. A. A. Rizvi, “Tâlim Ve Terbiye”, *DîA*, XXXIX, s. 539

¹⁰⁰ Birşık, *Hind Altkitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, s.175.

Bangladeş'te Őu anda en bűyűk İslâmcı siyasî parti olarak tanınan Cemaat-ı İslâmî'nin mensupları siyasî işlemlerle beraber şahsî olarak ya da bazı araştırma kurumlarca İslâm araştırma faaliyetlerine devam etmektedir. Cemaat-ı İslâmî çalışmalarında Kur'an ve sűnneti temel kaynak ve delil olarak kabul edip, içtihat kapısının açık olduğuna inanarak ilk planda Mevdűdî'nin yorumlarını, ikinci planda Hanefi fikhını esas olarak almaktadır. Bangladeş'teki Cemaat-ı İslâmî cihat ve İslâmî inkılâp yerine İslâm toplumunun diriliŐi ve modernizasyonu űzerine eğitim-araŐtırma ve sosyal aktiviteler gibi çeŐitli ŐalıŐmalar yapmaktadır.

Bu ŐalıŐmalarda İslâmî eĐitim ve tebliĐ konusunda katkı saĐlayan BangladeŐli âlimler ise **Mevlana Muhammad Abdur Rahim**(ö. 1987), **Prof. Golam Azam**(ö. 2014), **Mevlana Motiur Rahman Nizamî**(ö. 2016), **Allama Dilaver Husain Sayedee'dir**(Saydee Bangladeş'teki en sevilen ve en meŐhur âlimlerden birisidir), **AbduŐ-Őehid Nasim, Prof. Abdul Matin ve Abu Zakir Muhammad Badruddűza'dir**. ZikrettiĐimiz bu alimlere ait Kur'an ve tefsir ŐalıŐmaları hakkında ikinci bűlűmde bahsedilmiŐtir

Bangladeş'te Cemaat-ı İslâmî ve Mevdudi'yi sevenler olduĐu gibi bazı âlimler űzellikle Diyűbenî âlimlerin ŐoĐu Mevdudi'nin ve Cemaat-ı İslâmî'nin bazı gűrűŐlerine karŐı Őıkmaktadır. Mevdudi ve Cemaat-ı İslâmî aleyhine onlar tarafından bazı kitaplar bile yazılmıŐtır.

C. Ehl-i Hadis ekolű

Ehl-i hadis terimi ŐeŐitli devirlerde farklı gruplar iŐin farklı anlamlarda kullanılmıŐtır. Bu terim ashâb ve tâbiűn devrinde hadisle meŐgul olup araştırma ve rivâyet edenler iŐin kullanılırken kısa bir zaman sonra hadisle ameli űnceleyenler iŐin de kullanılmaya baŐlanmıŐtır. Gűnűműzde bu terim ihtiva ettiĐi mâna ve anlamların bir kısmından soyutlanıp bir takım yeni manalar kazanarak XIX. yűzyılda Hint altkıtasında temel dűŐűncesi fıkıh mezheplerinde taklidi red ederek hadislerin zâhirî mânasına gűre amel eden yeni bir cemaatın adı olmuŐtur.¹⁰¹

Hint altkıtasında İslâmî ilim alanında katkı sağlayan Ehl-i hadis cemaati Seyyid Nezîr Hűseyin Dihlevî (ö. 1902) ve Sıddık Hasan Han Kannevcî'nin (ö. 1890)

¹⁰¹ BirŐik, *Hind Altkıtası DűŐűnce ve Tefsir Ekolleri*, s. 113.

düşünceleri ile kurulmuştur.¹⁰² Bu Ehl-i hadis cemaati günümüzde Bangladeş'te çok etkili bir cemaat haline gelmiştir. Şu anda Bangladeş'te "Ehl-i hadis Andolon(Hareket) Bangladeş" ve "Bangladeş Cemiyet-i Ehl-i hadis" adıyla iki ayrı kurum vardır. Bu iki kurum tarafından yönetilen özel medreseler ve camiler vardır. Ehl-i hadis Andolon(Hareket) Bangladeş'in merkez ise ülkenin batı şehri Rajshahi'deki el-Merkezu'l-İslâmî es-Selafî Navdapara Medresesidir. Bangladeş Cemiyet-i Ehl-i hadis'in merkez ise Nazir Bazar Medresetu'l Hadis ve Medrese Muhammediye Arabiye ve Cemiyet'tir.¹⁰³ Bu medreseler ve camilerde Ehl-i hadis ekolüne ait kitaplar ve görüşler öğretilmektedir.

Bangladeş'teki Ehl-i hadis ekolü ne imanî ne de amelî konularda herhangi bir mezhebe bağlı olmama, sadece Kur'an ayetlerine ve hadislere göre hareket ederek ilk asırların İslâmiyetini yeniden canlandırma prensibini benimsemiştir. Bu cemaatlar Suudi Arabistan'ın bazı vakıfları tarafından maddî olarak desteklendiğinden dolayı bunların Vehhavîlik ile bir bağlantı olduğu söylenmektedir. Bangladeş'teki Ehl-i hadisçiler siyasi işlerden uzak durup sadece dinî araştırma faaliyetleri ve âmeli konularda bid'at ve hürafelerin önlenme faaliyetlerini sürdürmektedir. Hadis üzerine yoğunlaşan bu ekol Hint Altkıtasının başka bölgelerde Kur'an ve tefsir konusunda çok katkı sağlamışsa¹⁰⁴ da bu konuda Bangladeş'teki katkıları o kadar görülmemektedir.

Bangladeş'te Ehl-i hadise bağlı bazı meşhur âlimler ise **Mevlana Abbas Ali** (ö. 1932), **Mevlana Mohammad Akram Han**(ö. 1969), **Prof. Dr. Muhammad Mujibur Rahman** ve **Mevlana Prof. Dr. Abdullah Muhammad Cihangir**(ö. 2016)'dir.

III. BANGLADEŞ'TE İSLÂMÎ EĞİTİM

Yoğun Müslüman nüfusa sahip olan Bangladeş bölgesi eskiden beri medrese, mektep ve cami tabanlı eğitim sistemine sahip bir ülkedir. Bangladeş'te İslâmî eğitim denilince akla medrese eğitimi gelmektedir. Aslında Hint Altkıtasının hâkimiyeti Müslümanların elindeyken bölgenin eğitim sistemi dîn ile sınıksız bağlıydı. Bir çocuk

¹⁰² Birşik, "Hint Altkıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahisler, Eserler", *DÎVÂN İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 17, (2004/2), s. 1-62

¹⁰³ A. H. M Şamsur Rahman, "Bangladeş Cemiyet-i Ehl-i hadis Ekti Ononno Şadaron Orajnoitik Şongoton" *Haftalık Arafat*, sy. 7-8, Ekim 2016, s. 10-15

¹⁰⁴ Hint Altkıtasında Ehl-i hadis ekolün katkısı üzerine bilgi almak için bkz. Birşik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, ss. 117-169.

dört yaşına geldiği anda Kur'an-ı Kerim ile onun eğitim hayatı başlıyordu.¹⁰⁵ Aynı şey Bengal bölgesi için de söz konusudur. Ancak bölgede İngilizlerin işgali başladıktan bir kaç yıl sonra 1765'te onlar anlamış ki, sadece Bengal bölgesinde 80 binden fazla medrese ve mektep olup bölgenin yer ölçümünün dörte birini kapsamaktadır. İngilizler Müslümanları zayıflatmak ve dînden uzaklaştırmak amacıyla bu medrese ve mektebe ait yerleri Hindülara dağıtmıştır. Bunun neticesinde 80 bin medrese 200 sene sonra 1965'te iki binden aşağıya inmiştir.¹⁰⁶ İngiliz faaliyetlerinin olumsuz etkileri Bangladeş 1971'de bağımsız olduktan sonra da günümüze kadar devam etmiş ve hâlen etmektedir. Ancak günümüzde medreselerin sayısı artmışsa da mektep sayısı azalmaktadır. Başka bir İslâmî eğitim kurumu ise üniversitelerdir. Kırk devlet universitesinden sadece beş üniversitede ilahiyat bir bölüm olarak, bir üniversitede fakülte olarak vardır. Bu Üniversite eğitimi dahil günümüzde Bangladeş'te Klâsik İslâmî Eğitim ve Modern İslâmî Eğitim adlı iki çeşit İslâmî eğitim sistemi vardır. Aşağıda bu iki İslâmî eğitim sistemi üzerinde kısaca duracağız.

A. Klasik İslâmî Eğitim

Bangladeş'te klasik İslâmî eğitim denilirken eskiden beri devam eden medrese sistemi kastedilmektedir. Burada iki çeşit eğitim kurumu vardır. Mekteb-i Fırkaniye ve medrese-i-kavmiyye.

1. Mekteb-i Fırkaniye

Mekteb-i Fırkaniye eski zamanlarda çok meşhur ve çevrede çok etkili bir eğitim kurumu idi. Günümüzde bu eğitim kurumun sayısı gittikçe azalmaktadır. Mekteb-i Fırkaniye aslında mahalledeki camilere bağlı bir eğitim kurumudur. Çocuklar bu mekteb ile eğitim hayatına başlar. Bu kurum aslında Kur'an-ı Kerim öğretmektedir. Aynı zamanda abdest, gusül, teyimmüm yapma kuralları ve namaz kılma yöntemleri dahil Müslümanların ilk gereken meselerinden bazıları öğretilmektedir. Normalde sabah namazdan sonra ders vermeye başlar ve iki üç saat sürer. Ancak maalesef bu mektepler yavaş yavaş azalmaktadır.

¹⁰⁵ A. R. Mallic, *British policy And Muslim in Bengal*, Bangla Academy, Dakka 1977, s. 171.

¹⁰⁶ A.Z.M Şamsu'l-Alam, *Madraşa Şikka*, Bangladesh Co-Operative Book Society, Dakka 2002, s. 3-4.

2. Medrese-i-Kavmiyye / Diyûbendî Ekolü

Medrese-i-Kavmiyye (المدرسة القومية), yani kevm ya da milli medresesi demektir. Aslında bu medreseler devlet tarafından hiç yardım ya da destek almayıp Müslüman vatandaşlarından yardım ve destek alarak devam etmektedir. Dolayısıyla buna “medrese-i-kavmiyye” denilmektedir. Bangladeş’te bunun başlangıç tarihine bakarsak Hindistan’ın Diyûbend medresesinin tarihine bakmak gerekir.

Hint altkıtası İngilizlerin eline geçtikten sonra bölgedeki İslâmî eğitim yavaş yavaş azalmaya ve kalitesiz haline gelmeye başlamıştır. Müslümanların memnuniyeti kazanmak amacıyla 1780’da Hindistan’ın Kalküta şehrinde Kalküta Alia Medresesi adlı bir medrese kurulmuştur. Ancak bu medresenin müdürleri ve baş öğretmenleri İngilizler tarafından Hristiyanlardan tayin ediliyordu. Aynı zamanda 1790’da medrese ders programlarından Kur’an tefsiri ve Hadis kitapları kaldırıldı.¹⁰⁷ İngilizlerin kurduğu bu medrese İslâm’ın asıl amacını sağlamayınca o dönemin meşhur alim Hacı İmdadullah Muhacir Makki (ö.1899), Mevlana Raşid Ahmed Ganguhi(ö. 1905) ve Mevlana Kaşem Nanotvi(ö.1880) Hindistan’ın Diyûbend bölgesinde 1866’da Daru’l-Ulum Diyûbend adlı bir medrese kurmuştur.¹⁰⁸

Daha sonra bu Daru’l-Ulum Diyûbend Medresesi merkez olup bu medreseye tabi Hint Altkıtasının bazı bölgelerinde medreseler kurulmaya başlandı. Böylece 1899’da Bangladeş’in Çitagong şehrinde Hathazari mahallesinde Daru’l-Ulum Moinul İslâm Hathazari, adıyla bir medrese kurulmuştur.¹⁰⁹ Bu medreseyi takip ederek Bangladeş’in başka şehirlerinden Dakka’da 1925’te Dakka İslâmîye Medresesi ve Bramman Baria Medresesi, 1936’da Eşrafu’l Ulum Medresesi ve 1946’da Çitagong’da Camiye Kâsemü’l Ulum Medresesi kurulmuştur.¹¹⁰ 2008’ yılı hesabına göre, Bangladeş’te on binden fazla Diyûbendi ekollü medrese vardır.¹¹¹ Bu medreseler devletten hiç bir maddi destek almamaktadır. Halklardan toplanan zekât, fitre ya da normal bağışların sayesinde devam etmektedir.¹¹² İnsanların sosyal hayatının İslâmlaşmasında bu medreselerin katkısı

¹⁰⁷ Alam, Madraşa Şikka, s. 4.

¹⁰⁸ Saiful Alam Siddiki, “Madraşa”, *Banglapedia*, VI, ss. 329-330.

¹⁰⁹ Saiful Alam Siddiki, “Madraşa”, *Banglapedia*, VI, ss. 329-330.

¹¹⁰ Alam, Madraşa Şikka, s. 6.

¹¹¹ Saiful Alam Siddiki, “Madraşa”, *Banglapedia*, VI, ss. 329-330.

¹¹² Ed. “Şorkari Onudan Prottakkan: Kevmi Medrese Boarder Dayittoşilder Donnobad(Devletin Bağışları Reddetmesi-Kevmi Medrese Kurumun Sorumlulara Teşekkürler)”, *Maşik el-Kevsar*, sayı. II, Şubat-2010. ss. 20-23.

çoktur. Bu medreseler toplam beş belirgin seviyeyede (**İbtedaiyye, Mutavassiteh, el-Merhalatu's-Sanaviyye, Fazilet ve Takmil**) olup bu medreselerde Ders-i Nizami¹¹³ esas alınmaktadır.

a) İbtedaiyye (ابتدائي) (İlk Öğretim): İbtedaiyye başlangıçtan beşinci sınıfa kadardır. Bu seviye aslında anaokul ve ilkokuldan oluşmaktadır. Bu sınıflarda Arapça alpabeden başlayarak Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi, bazı surelerin ezberlemesi, fıkıhtan bazı mes'eleleri aynı zamanda Urduca ve Farşça öğretmektedir.¹¹⁴

b) Mutavassitah (متوسطة) (Orta okul): Üç sınıftan oluşan bu seviye aslında orta okul seviyesidir. VI. sınıftan VIII. sınıfa kadar olup burada Arapça gramer(Nahiv ve sarf), Arapça edebiyat, Urduca ve Farşça gramer, el-Fıkhü'l Müyesser, Nuru'l İzah ve siyer vb. dersler verilmektedir.

c) el-Merhalatu's-Sanaviyye (المرحلة الثانوية) (Lise): el-Merhalatu's-Sanaviyye dört sınıftan oluşup tekrar iki seviyeye ayrılır. el-Merhalatu's-Sanaviyye el-Ammah(المرحلة الثانوية العامة), bu IX. ve X. sınıftan oluşmaktadır. Diğer ise el-Merhalatu's-Sanaviyye el-Aliye(المرحلة الثانوية العلية), bu XI. Ve XII. Sınıftan oluşmaktadır. Bu sanaviyye seviyesinde Arapça yüksek edebiyat, Arapça gramerden kafiye şerhi molla cami, Kuduri el-Muhtasar, Usûlüş-şâşi, Nuru'l-Envar fikh kitabı, Balagat kitabı Muhtasarul Ma'anî, şerhu'l vikaye ve başından sonuna kadar Kur'an-ı Kerim'in tercümesi vb. öğretilmektedir.

d) Fazilet (فضيلة) (Üniversite): Fazilet iki sınıftan olup XIII. ve XIV. Sınıftan oluşmaktadır. Bu seviyede tefsir kitapları mesela Tefsiru'l-Celalyen ve Tefsiru'l-Beydavi gibi tefsirler, Hadis kitaplardan Mişkatü'l-Mesabih, el-Hidaye, el-Fevzu'l-Kebir, hikmet ve kalam gibi kitaplar ve konular öğretilmektedir.

e) Takmil (تكميل) (İhtisas): Bu seviye iki senelik olup sınıfa göre XV. ve XVII. Sınıftan oluşmaktadır. Bu seviyenin başka bir adı **Devratu'l-hadis** olup burada aslında sahih hadis kitapları öğretilmektedir. Sahih-İ Buharî, Sahih Müslim, Tirmizi, Ebu Davud, Sünen-i İbni Mace, Nesai ve aynı zamanda ulumul hadis kitapları öğretilmektedir. Bu seviye medresenin en üst seviyesidir.¹¹⁵

¹¹³ Ders-i Nizamiy bir medrese eğitim sistemidir. Bunun kurcusu Molla Nicamuddin'dir(ö.1748).

¹¹⁴ Bkz. Patto Talika(Müfredat Kitabı), Befaku'l Madarisil Arabiye Bangladeş.

¹¹⁵ Buradaki eğitim aşamaları hakkındaki bilgiler Medrese-i Kavmiyye'nin en büyük kurumu olan "Befaku'l Madarisil Arabiye Bangladeş" tarafından belirlenen Müfredat kitabından alınmıştır.

B. Modern İslâmî Eğitim

1) Medresetu'l-Alia, Aligarh

Günümüzde modern İslâmî eğitim sistemi demek devlet kontrolünde olan Medresetu'l-Alia demektir. Bu Alia medresesi aslında İngilizlerin sömürgesi döneminde bölgedeki Müslümanların rızasını kazanmak amacıyla İngilizler tarafından kurulmuştur. İlk 1780'de Batı Bengal yani Hindistan'ın Kalküta şehrinde **Kalküta Alia Medresesi** adıyla bir medrese kurulmuştur.¹¹⁶ Bu medrese kurulduktan sonra 1790 yılına kadar Ders-i Nizmiye'ye göre ders verilmiştir.¹¹⁷ Ancak 1791'de İngilizler Ders-i Nizmiye'yi değiştirip ders programlarından tefsir ve hadis kitaplarını çıkartmıştı. Aynı zamanda 1927 yılına kadar medresenin baş öğretmeni ya da müdürü Hristiyan İngilizlerden tayin ediliyordu. Böylece İngilizler aslında Müslümanların başka şeylerle beraber eğitimini de kontrol altına almak istiyorlardı.

Günümüzde Bangladeşte var olan Alia Medreseler aslında Kalküta Alia Medresesinin modern hâlidir. Kakütada bu medrese kurulduktan sonra bu medreseye takip ederek 1873 yılında Muhsin Vakfının¹¹⁸ desteğiyle Dakka'da Dakka Alia Medresesi(Bu medrese daha sonra Koleje dönüştürülüp Kobi Nazrul Kolej adıyla eğitim vermeye başlamıştı ve şimdide öyle devam etmektedir), Çitagong'da Daru'l-Ulum Hüseynia Medresesi kurulmuştur.¹¹⁹ Böylece 1931'e kadar doğu Bengal yani Bangladeş'te toplam 743 medrese kurulmuştu.¹²⁰ Ancak bu medreseler vakıf ya da kişi tarafından kurulmuşsa da İngiliz Devleti tarafından kontrol ediliyordu.

Bölgede İngiliz hâkimiyeti bittikten sonra 1947 yılında tüm bölge Hindistan ve Pakistan olarak ayrıldıktan sonra Hindistan'daki Kalküta Alia Medresesi Dakka'ya **Dakka Alia Medresesi** adıyla transfer edilmişti.¹²¹ Yani ilk kurulmuş olan Alia Medrese artık Dakka Alia Medresesidir. 1910'da bu medreselerde dînî eğitim ile beraber genel eğitim de verilmeye başlamıştı. Günümüzde bu Alia Medreselerde İslâmî eğitim ile

¹¹⁶ Mohammed Abdus Sattar, *Bangladeşe Madraşa Şikkar İtihaş o Şomaj Zibone er Provab*(Bangladeş'in Medrese Eğitim Tarihi ve Sosyal Hayatında Bunun Etkisi), Doktora Tezi, Dakka Üniversitesi, Dakka 2002, ss. 348-349.; Abdülhamit Birışık – S. A. A. Rizvi, "Tâlim Ve Terbiye", *DİA*, XXXIX, s. 539

¹¹⁷ Alam, *Madraşa Şikka*, s. 4.

¹¹⁸ Hacî Muhammed Muhsin adıyla bir kişi bu vakfının kurucusudur. Çok mal sahibi olan Muhsin Bnagladeş'te eğitim kurumu dahil çok sayıda yetimhane kurmuştur. Bunların çoğu hala vardır. Fazla bilgi almak için bkz. Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, ss. 66-72.

¹¹⁹ Sattar, *Bangladeşe Madraşa Şikkar İtihaş o Şomaj Zibone er Provab*, s. 349.

¹²⁰ Sattar, *Bangladeşe Madraşa Şikkar İtihaş o Şomaj Zibone er Provab*, s. 350.

¹²¹ A.B.M Saiful Alam Siddiki, "Alia Madrasa", *Banglapedia*, I, s. 191.

beraber İngilizce, matamatik, tarih, siyaset bilimi, coğrafya, fizik, kimya, biyoloji ve bilgisayar gibi dersler verilmektedir. Aslında bu Alia medreselerdeki eğitim ile normal eğitim arasında o kadar fark yoktur. Sadece mdersede ekstra İslâmî eğitim verilmektedir. Doğrusu şu ki, genel eğitim verilmeye başladıktan sonra bu medreselerde dînî eğitimin önemi gittikçe azalmaktadır.

Alia Medreselerin eğitim seviyeleri beş aşamadan (**İbtidai, Dakil, Alim, Fazil ve Kamil**) oluşmaktadır. Beş aşamalı olan bu medreselerin sayısı BANBEIS'in¹²² 2017 yılı hesabına göre, toplam 12974 tanedir.¹²³ Ancak devletten destek almayan ticaret amacıyla kurulmuş medreseler de vardır. Bunların hesabı burda yoktur. Şimdi bu medreselerdeki eğitimi aşamalar hakkında kısaca tanıtacağız.

a) İbtidai (İlk Öğretim): Bu genel eğitimdeki ilkökul seviyesine denktir. Alia medresesi eğitimin ilk seviyeleri beş yıllık bir okul döneminden oluşur yani I. Sınıftan V. Sınıfa kadardır.

b) Dakil (Orta Okul): Dakil seviyesi ortaokul seviyesine denktir. Ancak bu da beş yıllık olup VI. sınıftan X. sınıfa kadardır. Bu seviyede Kur'an-ı Kerim'in beşinci cüzüne kadar tercüme ve tefsir, hadis kitaplarından Mişkätü'l-Mesabih'in Ktabü'l-Edep , Arapça edebiyat, Arapça gramer(Nahiv ve sarf), fıkihtan Kudurî vb. ders ve kitaplar dahil genel eğitimden matamatik, fizik, kimye, biyoloji ve bilgisayar gibi dersler verilmektedir.

c) Alim (Lİse): Alim seviyesi aslında lise seviyesine denk olup iki yıllık eğitim döneminden oluşmaktadır. Bu seviye XI. ve XII. sınıfı kapsamaktadır. Alim seviyesinde Kur'an-ı Kerim'in VI. cüzünden X. cüzüne kadar tercüme ve tefsiri öğretilmektedir. Aynı zamanda hadis kitaplarından Mişkätü'l-Mesabih, Arapça gramer, Fıkihtan Usûlüş-şâşi, Şerhu'l vikaye, belagat, mantık vb. öğretilmektedir. Bu seviyeyi bitirdikten sonra isterse öğrenciler üniversite eğitimi yani lisan eğitimine başlayabilirler.

d) Fazil: Fazil Seviyesi 2005'ten önce iki senelikti, ancak 2006'da üç seneye çıkarılmıştır. Bu seviye aslında fakültedeki lisans diplomasına denktir. Bu seviyede Tefsir-i Celalyen ve Tefsir-i Beydavi gibi tefsirler, hadis kitaplardan Tirmizi ve Nesai, Hidaye, el-Fevzul-Kebir, Hikmet ve kelim gibi kitap ve konular öğretilmektedir. Aynı zaman da İngilizce, İktisat, Siyaset bilimi, ve tarih gibi konulardan ders verilmektedir.

¹²² BANBEIS demek "Bangladesh Bureau of Educational Information and Statistics"(Bangladeş Eğitim Bilgi ve İstatistik Bürosu). Bu eğitim bakanlığına bağlı bir devlet kurumudur.

¹²³ Bu bilgi BANBEIS'in websitesinden alınmıştır. <http://data.banbeis.gov.bd/images/ban05.pdf> et. 11-07-2018.

e) **Kamil:** Kamil, Ali Medrese eğitim sistemin en yüksek seviyesidir. Bu seviye iki yıllık olup üniversitedeki yüksek lisans Seviyesine denktir. Kamil aşaması dört bilim dalından(Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Arap Edebiyet) oluşmaktadır. Öğrenciler bu dörtten herhangi bir dalda Kamil seviyesini bitirebilir.

2) Üniversitedeki İslâm Eğitimi

Bangladeş'in ilk üniversitesi Dakka üniversitesi olup 1921'de kurulmuştur. Günümüzde Bangladeş'te devlet üniversitesinin sayısı toplam kırk ve özel üniversitenin sayısı toplam yüz bir'dir.¹²⁴ Ancak İslâmî eğitim sadece dokuz üniversitede verilmektedir. Bunlardan yedi üniversitede İlahiyat bir bölüm olarak, diğer iki üniversitede ise fakülte olarak vardır. Biri devlet iki özel olup toplam üç tane İslâm Üniversitesi vardır. Bunlar ise Kustia İslâmik Üniversitesi(devlet), Uluslararası Çitagong İslâmik Üniversitesi ve Bangladeş İslâmik Üniversitesidir. İlahiyat bölümü olarak ve fakülte olarak var olan üniversitelerde küçük miktarda tefsir çalışmaları yapılmaktadır. Ashında Bangladeş'teki üniversitelerde İslâmî eğitim medreseler kadar zengin değildir.

¹²⁴ Bu bilgi UGC(Bangladeş Üniversite Kabul Komisyonu)'nun websitesinden alınmıştır. <http://www.ugc.gov.bd/en/home/university/public/120> <http://www.ugc.gov.bd/en/home/university/private/75> et. 11-07-2018.

İKİNCİ BÖLÜM

BENGAL DİLİNDE TEFSİR ÇALIŞMALARININ MENŞEİ VE GELİŞMESİ

I. Bengalce'de Kur'an ve Tefsir Çalışmalarının Başlangıcı

Kur'an-ı Kerim insanoğlu için Allah tarafından verilen en büyük nimettir. Bu yüce kitap Peygamberimizin yirmi üç senelik peygamberlik hayatı boyunca indirilmiştir. İnsanoğlu dünya hayatını iyi bir şekilde sürdürmek için Yüce Allah Kur'an yoluyla insanların ihtiyaç duyacağı her şey eksiksiz bir şekilde anlatmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*”¹²⁵ İnsanların kişisel ve sosyal hayatta ihtiyaç duyduğu kurallar, bu yüce kitapta açıklanmıştır.

Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'in mesajını anlamak herkesin vazifesidir. Arapça indirilmiş¹²⁶ olan bu yüce kitap aynı zamanda dünyada var olan bütün insanlar için gönderilmiştir. Dolayısıyla indirildiğinden bu yana dünyanın her tarafında bu yüce kitabın mesajları yayılmak için önce peygamberimiz Hz. Rasulullah (s.a.v.) sonra sahabileri daha sonra tâbiîn ve tebe-i tâbiîn ve İslâm alimleri Kur'an ve tefsir faaliyetlerini sürdürmüştür.

İslâm'ın yayılmasıyla Arapça bilinmeyen bölgelerde Müslümanların sayısı çoğalır. Birinci bölümde bahsedildiği üzere İslâm Hint Altkıtasına da miladî 712'de genç Emevi komutanı Muhammed Bin Kasım (ö.715) sayesinde İslâm girmiştir.¹²⁷ Aynı zamanda Hint bölgesi ile Arap tüccarların ticaret ilişkileri çok önceye dayanmaktadır. Bu bölgeye Müslüman olarak ilk adım atan Arap tüccarlar olmuştur.¹²⁸ Onların gelişi ile bölgede İslâm'ın yayılışı hızlanmıştır.

İslâm Hint Altkıtasına 712'de gelmiş olsa da bütün bölgede İslâm'ın yayılışı o kadar erken olmamıştır. O dönemin Bengal bölgesi olan günümüzdeki Bangladeş'te İslâm'ın gelişi Türk asıllı komutan İhtiyaruddin Muhammed bin Bahtiyar Halaci'nin sayesinde 1203'te olmuştur.¹²⁹ Daha önce bahsettiğimiz üzere günümüzdeki üç ülkeden oluşan Hint Altkıtası yüzlerce dile sahip olan bir bölgedir. Urduca, Farsça, Hintçe ve

¹²⁵ En'am 6/38.

¹²⁶ Yusuf 12/2.

¹²⁷ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Mektebatu'l-Mearef, Beyrut 1966, IX/XIV, s. 87.; Abdülhamit Birşik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 7.; Ahmed Asrar, *Hind-Pakistan Uyuşmazlığının Menşe'leri ve Bangladeş'in Doğuşunun Tarihiçesi*, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1975, ss. 47-83.

¹²⁸ Asrar, *Hind-Pakistan Uyuşmazlığının Menşe'leri ve Bangladeş'in Doğuşunun Tarihiçesi*, s. 47-83.

¹²⁹ Syed Sajjad Husain, “Bengladeş”, *DİA*, V, 445.

Bengalce bölgenin en meşhur adillerindendir. Günümüzdeki Bangladeş ve Hindistan'ın güneydoğudaki bölge olan Kalküta ve Tripura'nın anadili Bengalcedir.¹³⁰

Bengal antik döneminin M.Ö. 3. yüzyılda Maurya'ların¹³¹ Bengal bölgesine gelmesinden sonra onların **Aryan** dili, bölgedeki var olan dilleri etkilemiştir. Daha sonra yaklaşık bin yıl sonra Aryan dilinden çıkan Prakrit dilinden Bengalce ortaya çıkmıştır.¹³² Yani miladî VII. yüzyıldan itibaren Bengal dilinin kullanımı başlamıştır. 1907'de Bengalce'nin en eski (hatta ilk eser de diyebiliriz) *Çorcapod* adlı bir eser bulunmuştur.

Bengalce dil bilim adamı Dr. Mohammed Şohidullah'a göre bu eser 650 yıllarında yazılmıştır.¹³³ Başka dil bilimci Şuniti Kumar'a göre 950'de yazılmıştır.¹³⁴ Kullanım zamanına göre Bengal edebiyatı üç bölüme ayrılmıştır: Eskiçağ (650-1200), Ortaçağ (1200-1800), Modern Çağ(1800-günümüze kadar).¹³⁵ Bazı kaynaklara göre Ortaçağ 1360'den 1800 arası ve Modern ya da Çağdaş 1800 sonrası dönemlerdir.¹³⁶

Hint Altkıtasında Kur'an ve Tefsir çalışmalarının ilk ne zaman başladığı bu net bir şekilde bilinmemektedir. Ancak bilinir ki Bengalce'den çok önce Farsça, Urduca ve Hintçe ile Kur'an ve tefsir faaliyetleri başlamıştır. Ama ilk hangi dilde tefsir yazılmıştır bu tartışılacak bir konudur. Aslında bu bölgede İran ve Arap bölgesinden gelen âlimler sayesinde Arapça ve Farsça çok yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla bazı kişilere göre ilk tefsir XIV. yüzyılın başlarında Arapça ya da Farsça yazılmıştır.¹³⁷ Daha sonra Urduca ve Hintçe yazılmıştır.

Ancak Bengalce'de Kur'an ve Tefsir faaliyetleri çok geç başlamıştır. Aslında hem Bengal bölgesine İslâm'ın geç gelmesi hem Bengalce üzerine Sanskritçe¹³⁸ adlı dilin olumsuz etkisi nedeniyle Kur'an ve Tefsir faaliyetleri erken dönemlerde olmamıştır.

¹³⁰ Pobitro Şorkar ve Daniul Hok, "Bangla Vaşa", *Banglapedia*, I, s. 431-436.; Heyet, "Bengali", *Anabritannica*, Anayayıcılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica 1986, Baskı 15., III, s. 598.

¹³¹ Maurya İmparatorluğu, Antik Hindistan'da Demir Çağı'nda coğrafi olarak geniş bir tarihsel güç olan, MÖ 322 yılından MÖ 185 yılına kadar Mauryan hanedanı tarafından yönetilen imparatorluktur.

¹³² Aminur Rahman "Bangla Şahitya" *Banglapedia*, I, s. 437-453.

¹³³ Mohammed Shohidullah, *Bangla Şahitter Kotha*, Dhaka, 1967. S.

¹³⁴ Shuniti Kumar Chotrapaday, *Vasa Prokaş Banggala Beyakoron*, Kalküta University, Kekatta 1939. S.

¹³⁵ Syed Sajjad Husain, "Bengalce", *DIA*, V. 440.

¹³⁶ Heyet, "Bengali edebiyatı", *Anabritannica*, III, s.599

¹³⁷ Abduddayyan Mohammas Younus, *Pak-Varot-Bangla Upomohadeşer Tafsir*, İslâmik Faoundation, Dhaka, s.21.

¹³⁸ Sanskritçe Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran koluna bağlı en eski belgeli dildir. Tarihçiler Sanskrit'i ilk konuşanların Hindistan, Hazar Denizi ve Ortadoğu'ya kadar yayılan çok geniş bir topluluk olduğunu öne sürer. Bu dil aslında Hinduların kullandığı bir dildir. Onların bazı kutsal kitaplar bu dil ile yazılmıştır. Aynı zamanda bu dil Bengalce'ye çok yakın bir dildir.

Bengal bölgesinde var olan Kral Lokkon Şen 1203'te Müslüman komutan Bahtiyar Halaci tarafından mağlup olup başka yere kaçar.¹³⁹ Halaci bölgeyi fethedip cami, medrese ve hankahlar kurarak Bengalce ile İslâmî faaliyetler başlar. Bengalce dili ile Müslümanların ilişkileri artmaya başlar.¹⁴⁰ Aynı zamanda Bengalce üzerinden Sanskritçenin etkisi de azalır. O zamandan Müslümanlar Bengalce ile dini eserler yazmaya başlamıştır.¹⁴¹

Bengal bölgesine İslâm'ın gelişi 13.yüzyılın başında olmasına rağmen Bengal Edebiyatında Kur'an çalışmaları 19. yüzyılın başlarında başlamıştır. Bundan önce şiir ya da küçük ölçüde çalışmalar olmuştur. Ama bunlardan çoğu günümüze ulaşmamıştır. Aslında o dönemde Bengal'de, Müslümanların resmi eğitim ve kültürel dili ise Farsça ve Urduca idi.¹⁴² Bu iki dilde o dönemde Kur'an tercümelere, küçük miktar tefsir çalışmaları ve Kur'an'a dair bazı eserler yazılıyordu. Bundan dolayı eğitilmiş insanlar Bengalce'de Kur'an'a dair çalışmaların ihtiyacını hissetmemişlerdir. Aynı zamanda bazı Muhafazakar Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'i Arapça hariç başka dil ile tercüme ya da tefsir etmesi **şeriat tarafından** doğru olmadığını ve bunun Kur'an-ı Kerim'in kutsallığını bozacak türden bir faaliyet olacağına inanıyordu.¹⁴³ Her kim bunu yapmaya kalkıştırsa ona da kötü gözle bakılır, başka dile tercüme etmesi küfür olarak görülürdü.¹⁴⁴ Bengal dilinde Kur'an ve Tefsir çalışmalarının geç başlamasının sebeplerinden bir tane ise buydu.

Ancak böyle bir engel olmasına rağmen XIV. yüzyılın Bengal Şairi Şah Muhammed Sagir,¹⁴⁵ "*Yusuf-Zuleyha*" adlı eserinde şiir ile Yusuf suresinin otuz birinci ayetine zihni bir açıklama yapmıştır.¹⁴⁶ Aynı şekilde XVII. yüzyılın ortasında yaşamış

¹³⁹ Syed Sajjad Husain, "Bengladeş", *DîA*, V, 445.

¹⁴⁰ Muhammod Enamul Hok, *Müslim Bangla Şahitto*, Pakistan Publication, Dhaka- 1965, baskı 2., s. 13.

¹⁴¹ Ali Ahmad, *Bangla Vaşay Kur'an Macider Onubad*, Saptahik arafat, Dhaka 1968, s. 57.

¹⁴² Amit Dey, *Bengali Translation of The Quran and The Impact of Print Culture on Muslim Society in The Nineteenth Century*, Societal Studies, 20124(4), ss. 1299-1315.

¹⁴³ Dey, *Bengali Translation of The Quran and The Impact of Print Culture on Muslim Society in The Nineteenth Century*, ss. 1299-1315.

¹⁴⁴ Mufakkar Hussain Khan, Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, *EÜ İlahiyat fakültesi Dergisi*, sy. 1, Kayseri 1983, ss. 373-380.

¹⁴⁵ Şah Muhammed Sagir, Bengal edebiyatının ortaçağdaki en meşhur şairdir. 14.asrın son ve 15.asrın başlarında yaşamıştır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir.

¹⁴⁶ Muhammod Enamul Hok, *Yusuf zuleykha*, Dhaka 1984, s. 125.; Yusuf suresi 31. Ayetin meali: Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yatsanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yusuf'a, "Çık karşılarına" dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. "Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler.

olan şair Soyyad Sultan'ın¹⁴⁷ (ö.1648) şiiri, eserlerinde kendi anadili Bengalce'de Kur'an-ı Kerim çalışmalarına ihtiyaç olduğunu zikretmiştir. Şair Sultan şiirinde diyor ki, "İranlılar ve Türkler dahil diğer ülkelerin Müslümanları kendi dilleri ile Kur'an-ı Kerim'i tanımış oluyorlar, Kur'an'ın özünü Bengalce dilinde yazmayı neden yararlı görmüyoruz?"¹⁴⁸

Aslında XVII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında Hint Altkıtasında bazı Bengali bilgin Müslümanlar tarafından Kur'an-ı Kerim tercüme faaliyetleri, konulu tefsir faaliyetleri, çeşitli konu üzerine İslâmî eser yazma faaliyetleri ve gazete yayınlama faaliyetleri başlamıştır.¹⁴⁹ Bu zamanlarda Müslüman olmayan bazı kişiler tarafından da Kur'an'ı tercüme faaliyetleri olmuştur. Mesela Hindu dinine mensup olan **Giriş Çondro Şen** (ö.1910) adlı bir kişi tarafından Kur'an-ı Kerim tercüme edilmiştir. Bazı araştırmacılara göre bu Bengalce'de Kur'an-ı Kerim'in ilk tercümesidir.¹⁵⁰ **Çondro Şen** o dönemdeki Müslümanlar tarafından çok övülmüştür. Müslümanlar tarafından yapılamayan bir işi Müslüman olmayan biri yapmıştır. İlk bölüm tercüme edilirken kendi adını yazmadan yayınlamıştı. Bazılarına göre Çondro Şen'in Müslüman olmamasına rağmen Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmesi, Hindular tarafından hatta Müslümanlar tarafından tehdit edilebilirdi. Bu konudaki korkusundan dolayı Giriş Çondro Şen ilk bölümü yayınlarken adını yazmamıştır. Sonralarda hem Müslüman hem de Hindular tarafından övülünce şiiri adı ile yayınlanmıştır.¹⁵¹

Ancak bazı kişilere göre Kur'an-ı Kerim'i Bengalce'ye ilk tercüme eden kişi Giriş Çondro Şen değildir. Onlara göre ilk tercüme yapan Mevlana Noimuddin'dır (d.1832-ö.1909). Mevlana Noimuddin hayattayken 1872'den 1908'e dek dokuzuncu cüz'e kadar

¹⁴⁷ Soyyad Sultan meşhur bir Müslüman şairdi. Onun en meşhur eser ise "Nobi Bongso" yani peygamber soyu. Bu eser aslında Farşça yazılmış "Kesasul-embiya" adlı eserinden yola çıkarak yazılmıştır. Bu eserde Adam(a.s)'den peygamberimiz Hazret Muhammed'e (s.a.v) kadar bütün peygamberler hakkında yazmıştır.

¹⁴⁸ Khan, Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, ss. 373-380.; Abul Kalam Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, Dhaka Üniversitesi, Dhaka-2013, s. 107. ; Dey, Bengali Translation of The Quran and The Impact of Print Culture on Muslim Society in The Nineteenth Century, ss. 1299-1315.

¹⁴⁹ Omolendu De, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, Rotna Prokaşoni, Kalküta 1999, Baskı 1., s. 2.

¹⁵⁰ Ali Quli Qarai, *The Qur'an and its Translators*, s. 9.; Mevlevi Bai Giriş Çondro Şen, Bonganubad Kur'an Şarif, Horof Prokaşoni, Kalküta 2011, s. 7.; Aktar Hoşen, *Banglay Prothom Kur'an Şorif, Doinik Prothom Alo*, Dhaka, 16-03-12.

¹⁵¹ Amit Dey, Bengali Translation of The Quran and The Impact of Print Culture on Muslim Society in The Nineteenth Century, ss. 1299-1315.

tercüme etmiştir. Bu zât hayattayken bunu yayınlamıştır. Daha sonra oğulları onu takip ederek yirmi üçüncü cüze kadar tercüme edip 1909'da yayınlamışlardır.¹⁵²

Başka meşhur bir görüş ise Kur'an-ı Kerim'i Bengalceye ilk tercüme eden kişi Müslüman âlim Mevlovi Amiruddin Bosunia'dır. Bu zât Bangladeş'in Kuzeybatıdaki Rongpur eyaletinde doğmuştur. Amiruddin, Giriş Çondro Şen'den tam seksen sene önce 1808'de Kur'an-ı Kerim'in otuzuncu cüzünü tercüme etmiştir.¹⁵³ Yanı aslında Bengalce'de Kur'an-ı Kerim'in tercüme yapılmasına ilk ışık tutan kişi Mevlovi Amiruddin Bosunia'dır. Al-Quaran Academy London tarafından Kur'an'ı Bengalceye tercüme eden Hafız Munir Uddin Ahmed'e göre aslında bazı Müslümanlar ve Hindular, Müslümanların üzerinde Hinduların etkisini artırmak amacıyla Giriş Çondro Şen'i ilk tercüme yapan kişi olarak sayarlar.¹⁵⁴ Amiruddin Bosunia'nın yaptığı tercümenin bir kopyası **Bengal Academy of Literature**'in¹⁵⁵ kütüphanesinde hala mevcuttur.¹⁵⁶ Bengal Edebiyatı'nın meşhur yazarı Abdu'l-Karim Şahitto Bişarod (1871- ö.1953) *Bangla Praçin Putir Biboron* eserinde Amiruddin Bosuniya'nın tercümesinden söz etmiştir.¹⁵⁷

Bundan yaklaşık otuz sene önce Kalküta doğumlu Akbar Ali isimli bir Müslüman Alim Şah Abdul Kadir tarafından yapılmış Urduca tercümeden Benglace'ye tercüme etmiştir. Bu çalışma direkt Arapça'dan olmadığından dolayı o kadar yaygın olmamıştır. Bu tercüme sadece otuzuncu cüzün ve Fatiha suresinin tercümesiydi.¹⁵⁸

Yukarıda bahsedildiği gibi Benglacede Kur'an'ın tercüme çalışmaları ilk kez ile 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında başlamıştır.

II. Bengal Edebiyatında Kur'an ve Tefsir Çalışmaları

Bengal edebiyatı'nın başlangıcı ya da kullanımı VII. yüzyıldan XII. yüzyıla arasında olmuş olsa da bu dilde Kur'an ve Tefsir çalışmaları çok geç başlamıştır. Eskiçağda hiçbir çalışma olmamıştır. Ortaçağda da zikredebilecek bir çalışma

¹⁵² Mohammad Mozibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, İslâmîc Faoundation Bangladeş, Dhaka 1986, s. 75.

¹⁵³ Şahcahan Ali Kan, Banglay Kur'aner Prothom Onubadhok, *Daily Nayadiganta*, Dhaka, 16 march 2017. ;Hafiz Munir Uddin Ahmed, *Quran Şareef: Simple Bangla Traslation*, Al-Quran Academy London, Dhaka 2002, s. 652.

¹⁵⁴ Ahmed, *Quran Şareef: Simple Bangla Traslation*, s. 652.

¹⁵⁵ Bengal Academy of Literature, bu kurum 1893'te Bengal edebiyetinin gelişme ve yayılma amacıyla Hindistan'ın Kalküta Şehrinde kurulmuştur. Bengal edebiyetinin nadir eserler orada bulunmaktadır.

¹⁵⁶ Cubayer Ali Cuel, Pobitr Kur'an'er Onubad Şurur Porb, *Daily İnqilab*, 5 Ekim 2016

¹⁵⁷ Abdu'l-Karim Şahitto Bişarod, *Bangla Praçin Putir Biboron*, Sri Ram Komol Sing, Kalküta 1321BT, s. 243.

¹⁵⁸ Ahmed, *Quran Şareef: Simple Bangla Traslation*, s. 653.

olmamıştır.¹⁵⁹ Son zamanlarda diğer dini çalışmalarla beraber Kur'an ve tefsir çalışmaları da başlamıştır. Benglace'de yapılmış olan Kur'an ve tefsir çalışmalarını bir kaç gruba ayrılabiliriz. Mesela bazı kişiler sadece tercüme etmiştir, bazı kişiler belli bir cüz ya da sure üzerinde çalışmıştır. Bazılar konulu çalışmalar, bazıları ise tam tefsir çalışmaları yapmıştır. Aynı zamanda başka dillerde yazılmış tefsirler Benglace'ye tercüme yapılarak İslâm dînine hizmet edenler de olmuştur. Aşağıda başlık halinde bu çalışmalar zikredilmiştir.

A. Tercüme, Sure ve Cüz Olarak Yapılan Çalışmalar

Başka diller gibi Bengal dilinde de Kur'an-ı Kerim çalışmaları tercüme ile başlamıştır. Önceki başlık altında zikrettiğimiz gibi 'Bengalce'de Kur'an-ı Kerim'i ilk tercüme eden kişi kimdir?' sorusu, bir tartışma konusudur. Bu konunun çözümü şöyle olabilir; Kur'an-ı Kerim'in tercüme eden ilk defa kısmî olarak yapan kişi Amiruddin Bosunia'dır ve ilk tam tercüme eden kişi Giriş Çondro Şen'dir. Şimdi kişilerin isimlerine göre onların çalışmalarını zikretmiş olacağız.

1. Amiruddin Bosunia

Amiruddin Bosunia tam tercüme etmemiş, sadece Ampara yani Fatıha suresi ve otuzuncu cüzü tercüme etmiştir. Kur'an'ı Bosunia dörtlükler halinde manzum olarak tercüme etmiştir.¹⁶⁰ İbn Kesir Tefsirini Bengalce'ye tercüme eden Dr. Mucibur Rahman'a göre Bosunia'nın tercümesi XIX. yüzyılın başlarında yazılmıştır.¹⁶¹ Meşhur Bengal edebiyatçısı Şeh Fazlul Korim (1882-1936) tarafından 1909 yılında yayınlanmış olan "Başona" gazetesinde Amiruddin Bosunia'nın tercümesinin üzerinden yüz sene geçtiğini zikretmiştir.¹⁶² Buna göre bu tercümenin yayınlanma zamanı 1809'dur. Bu çalışmada tercüme hariç başka açıklama gibi bir şey yer almamıştır.¹⁶³

2. Mevlevi Noimuddin (d.1832-ö.1908)

Bosunia ve Çondro Şen'den sonra 1887'de Noimuddin'in kırk sekiz sayfalık bir tercümesi günümüzdeki Bangladeş'in Tangayil eyaletinde var olan Mahmudiya Press adlı

¹⁵⁹ Abul Kalam Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 110.

¹⁶⁰ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 110.

¹⁶¹ Muhammad Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, s. 108.

¹⁶² Mofakker Husain Khan, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Shotoborso*, Bangla Academy, Dhaka 1997, s. 31

¹⁶³ Mohamad Abdul Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, Al-Quran International Research Academy, Dhaka 2004, s. 96.

yayınevinde yayınlanmıştır.¹⁶⁴ Daha sonra 1888’de ikinci cilt, 1890’da üçüncü cilt yayınlanır. Zikredildiği ciltlerde Fatiha Suresi’nden Bakara Suresi’nin elli dördüncü ayetine kadar tercüme etmiştir. Ancak bu tercümelerde dil konusunda hatalar ve zayıf noktaları tespit edilince yayınları iptal edilmiş, yayınlanmış ciltleri geri çekilmiştir.¹⁶⁵ Daha sonra bu hataları düzeltmesiyle beraber Bakara Suresi’nin 202. ayetine kadar tercüme edip 1891’de önceki üç cildi bir cilt haline yayınlamıştır.¹⁶⁶ İkinci cilt Bakara Suresinin 203’üncü ayetinden Nisa suresinin 76’inci ayetine kadar 1892’de yayınlanmıştır. Burada tercüme ile beraber tefsir de eklenmiştir.¹⁶⁷

Mevlevi Noim Uddin çalışmaları sıradan yapmayı otuzuncu cüzün tercümesini ve tefsirini yapmaya başlamıştır. Bu çalışmayı 1893 yılının Temmuz ayında bitirmiştir.¹⁶⁸ Aynı yılda iki cilt halinde yayınlamıştır.¹⁶⁹ Sonra onun çalışmaları tefsir çalışması haline dönüşmüştür. Otuzuncu cüzün çalışmasını bitirdikten sonra 1894’te üçüncü cilt 224 sayfa halinde basılmıştır. Bu cilt içerisinde Nisa Suresi’nin 77’inci ayetinden Mâide Suresi’nin sonuna kadarki ayetler yer almıştır.¹⁷⁰ Daha sonra Noim Uddin Pançosura (*Beşli Sure*) adı ile Yasin Suresi, Rahman Suresi, Mülk Suresi, Müzzemmil Suresi ve İnsan Suresinin tefsirini yapıp 1902’de yayınlamıştır.¹⁷¹

Bundan sonra Mevlevi Noim Uddin çalışmalara ara verip Hindistan’ın Kalküta şehrine intikal etmiştir. Biraz zaman geçtikten sonra Kalküta’nın Jolfaygüri eyaletinin başkanı Han Bahadır Mevlevi Rohim Bokş’ın desteği ile tekrar tefsir faaliyetlerine başlamıştır. Bu sefer çalışmaları sure şeklinde yapmayı cüz cüz olarak yapmaya başlamıştır. Böylece yedinci cüzden dokuzuncu cüze kadar bu tefsir 1908’de yayınlamıştır.¹⁷² XI. cüze kadar tefsir ettikten sonra bu zât 1908’de vefat etmiştir.

Noim Uddin’in vefatından sonra tefsir faaliyetleri onun oğulları tarafından devam ettirilmiştir. Hızlıca bir yıl içinde XI. cüzden XXIII. cüze kadar tefsir edip 1909’da

¹⁶⁴ Muhammad Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur’an Çorça*, s. 62.

¹⁶⁵ Mofakker Husain, *Pobitro Kur’an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 56.

¹⁶⁶ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur’an*, s. 162.

¹⁶⁷ Ali Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, Bangla Academy, Dhaka 1985, s. 461.

¹⁶⁸ Husain, *Pobitro Kur’an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 57.

¹⁶⁹ Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur’an Çorça*, s. 65.

¹⁷⁰ Husain, *Pobitro Kur’an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 58.

¹⁷¹ Mohammad Abdur Razzak, *Bangla Vashay Muslim Lekhok Grontoponji*, yy, Rajshahi 1988, s. 189.

¹⁷² Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur’an*, s. 115.

yayınlamayı başarmışlardır.¹⁷³ Noim Uddin bu tefsirinin her cildinde bir giriş yazmıştır. Arapça Kur'an'ın metinlerle beraber tercümesi, nüzûl sebebi ve tefsiri de eklemiştir. Bu tefsirin dili çok kolay olup fasih Bengalce ile yapılmıştır.¹⁷⁴

3. Mevlana Mohammad Abbas Ali

Mevlana Abul Hasan Muhammad Abbas Ali 1859'de Hindistan'ın Yirmi Dört Porgana ilin Başır Hat ilçesinde Müslüman soylu bir aileden doğmuştur.¹⁷⁵ İlk eğitimini bitirdikten sonra Monir Uddin Adlı bir üstadın yardımıyla Arapça, Farşça, ve Urduca öğrenmiştir. Daha sonra dönemin meşhur alimi Mevlana Abdur Rahman Kandahari'den Kur'an, Hadis ve tefsir üzerine on beş senelik yüksek eğitim almıştır. Eğitim hayatını bitirdikten sonra müderris hayatı başlamıştır. Aynı zamanda Bengal dilinde İslâm üzerine “*Muharrem Utşob*” yani muharrem kutlaması, “*Masaele Zariüriye*” ve “*Müfidü'l Ahnaf*” isimli kitaplar dahil 10'dan fazla kitap yazmıştır.¹⁷⁶ Bunlarla beraber onun en önemli çalışması ise Kur'an-ı Kerim'in tercüme çalışmasıdır.

Abbas Ali bu tercüme çalışmasını yaparken Mevlevi Noim Uddin'in tercümesi de devam ediyordu. Aslında o zamana kadar Müslüman kimse tarafından Kur'an-ı Kerim'in tam tercümesi yapılmamıştır. Abbas Ali 1905'te Kur'an tercüme çalışmasına başlayıp beş sene içinde 1909'da bitirmiştir.¹⁷⁷ Bu tercüme aslında Şah Rafiuddin Dehlevi'nin (ö.1833) Urduca Kur'an tercümesinden faydalanarak yapılmıştır.¹⁷⁸ Bu yüzden Urduca tercümesini de eklemiştir. Urduca ve Bengalce tercümesinden sonra Mevlana Babor Ali tarafından kısa açıklama eklenmiştir. Bu açıklamalar yaparken Babor Ali *Tefsir-ı Kebir*, *Keşşaf*, *Fethü'l Kadir*, *ed-Durrü'l Mensur* gibi meşhur tefsirlerden istifade etmiştir. Dipnotlarda bu tefsirlerin isimlerini kısaltma şeklinde zikretmiştir. Bu tercüme “*Kur'an Şeerif*” ismiyle birinci cüzden yedinci cüze, 1905'ten 1907'ye kadar yayınlanmıştır. Sekizinci cüzden otuzuncu cüzü 1907'den 1909'ye kadar yayınlanmıştır.¹⁷⁹ Bu tercüme XX. yüzyılın kırklı yıllarına kadar çok okunurdu. Ancak gittikçe daha iyi tercüme çalışmalar ortaya çıkınca artık bu tercüme okunmaz hale gelmiştir.

¹⁷³ Ali Ahmad, *Bangla Muslim Grontopunchi*, ss. 465-66.

¹⁷⁴ Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 60.

¹⁷⁵ Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 68.

¹⁷⁶ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 149.

¹⁷⁷ Ahmad, *Bangla Vaşay Kur'an Macider Onubad*, s. 66.

¹⁷⁸ Khan, Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, *EÜ İlahiyat fakültesi Dergisi*, ss. 373-380.

¹⁷⁹ Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 67.

4. Sri Golam Akbar Ali

Akbar Ali tarafından 1886'da Batı Bengal denilen Kalküta şehriden *“Tercüme Amsepara”* (Fatiha suresi ve otuzuncu cüz) adıyla Kur'an-ı Kerim'in bir tercüme eseri yayınlanmıştır.¹⁸⁰ Bu tercümede *“fayeda”* başlık ile kısa bir şekilde açıklamalar da eklemiştir. Bu çalışma Bengalce'de tercüme ile beraber açıklamalı ilk çalışma olarak sayılır.¹⁸¹ Yazar Golam Akbar Ali'nin, Kalküta'nın Mirzapur ilçesinin bir köyünde dünyaya geldiği bilinir fakat kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamıştır. Bu eserinde her surenin başına Arapça ve Bengalce ile surenin adı, nüzül yeri, ayet sayısı ve besmele eklemiştir. Tercümeden sonra *fayda* başlığı ile açıklama yapmıştır.¹⁸²

Buradaki tercümelemlerin çoğu şiir şeklinde yazılmıştır. Sonraki âlimler bu tercüme ve açıklamaları doğru ve güzel olduğunu dile getirmiştir. Bengal Araştırmacı Mofakker Husein'e göre bu tercüme Şah Abdul Kadir Dehlevi'in (ö.1815) Urduca tercümesinden çevrilerek yapılmıştır.¹⁸³ Günümüzde bu eser o kadar meşhur ya da okunur tefsirlerden olmasa da Benglace'de yapılan ilk çalışmalardan olduğu için tarihi önemi çoktur.

5. Abdus Sattar Sufi

Abdus Sattar Sufi İhlas ve Kevser Surelerini tercüme ve kısaca tefsir etmiştir. Kalkütalı olduğu dışında onun hakkında fazla bilgi bulunmamıştır. Sureler ayrı ayrı iki cilt şeklinde 2 Nisan 1917'de Kalküta'da basılmıştır.¹⁸⁴ Eserin adı *“Tefsir-e Sattari”* olup İhlas suresi olan cildin adı *تفسير ستاري شريف سورة الاخلاص* ve Kevser Suresi olan cilde *تفسير ستاري شريف سورة الكوثر* adını vermiştir. Bu tercüme de manzum yapılmıştır. Mesela tercümenin başında besmele ve hamdelerin tercümesi şiir ile şöyle yapılmıştır:

“শুরু করি তফসির আমি নামেতে আল্লাহর
দাতা ও দয়ালু নাম প্রকাশ যাহার
তারিফ প্রশংসা করি আমরা তাহার”¹⁸⁵

Okunuş: “Şuru kori topsir ami namete Allah'r
Data o doyalu nam prokaş zahar
Tarif proşongşa kori amra tahar”

“Yani rahman ve rahim olan Allah'in adıyla tefsir başladım, hamd ve sanalar olsun ona (Allah'a)”

¹⁸⁰ Abdur Rahman, *Amparar Praçin Torcūma*, Saptahik Arafat, Özel Kur'an sayısı, Dhaka 1968, ss. 37-43.

¹⁸¹ Mohammad Abdul Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 123.

¹⁸² Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 112.

¹⁸³ Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 55.

¹⁸⁴ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 175.

¹⁸⁵ Abdus Sattar, *Tofsire Sattari Sure İhlas*, Kolkata, 1323bt, s. 2.

6. Mevlana Mohammad Ruhu'l-Emin

Mohammad Ruhu'l-Emin Batı Bengal'ın 24 Porgana ilçesinde 1875 yılında doğmuştur.¹⁸⁶ Derin ilim sahibi Ruhu'l-Emin Kur'an, Hadis, Tefsir ve Fıkıh üzerine bilgi sahibiydi. Haftalık ve aylık çeşitli gazetelerin editörlüğünü yapmıştır. Tefsir, Hadis, Fıkıh ve tasavvuf üzerinde 100'den fazla kitap yazmıştır. En önemli çalışması ise Kur'an-ı Kerim tercümesidir. Ancak bu tercüme tam bir tercüme değildir. İlk "*Kur'an Şerif*" başlık ile otuzuncu cüzü iki cilt halinde tercüme etmiştir. Birinci cilt 4 Ekim 1917'de ikinci cilt 1918'de Kalküta'da yayınlanmıştır.¹⁸⁷

Ampara'nın (Amme cüzü) tercüme ve tefsirini bitirdikten sonra Kur'an-ı Kerim'i başından tercüme ve tefsir yapmaya başlamıştır. Bu tefsiri cüz olarak cilt halinde yapmıştır. Birinci cildin adı "*Kur'an Şarif: Alif Lam Mim*" Para¹⁸⁸, ikinci cildin adı "*Kur'an Şarif: Sayakulu*" para, üçüncü cildin adı "*Kur'an Şarif: Tilka'r-Rusul*" Paradır. Birinci cilt 1925 yılında, ikinci cilt 1927 yılında ve üçüncü cilt 1930 yılında basılmıştır.¹⁸⁹ Onun tefsiri cüz ve surelerin adı ile beraber surenin nüzûl yeri, nüzûl sebebi, Kur'an-ı Kerim'in Arapça metni, Bengalce metni daha sonra tefsir ekleyerek düzenlenmiştir. Bu üç cilde kadar tefsir ettikten sonra siyasi meşguliyetinden dolayı ilerleyememiştir.¹⁹⁰ Bengal dilinde bu çalışma ilme çok katkı sağlayan çalışmalar içerisinde yer almaktadır.

7. Seyyed Mohammad İshak

Bengal dilinde Kur'an Çalışmalarına katkı sağlayanlardan Mohammad İshak önemli bir kişidir. Bu zât 1915'te Bangladeş'in meşhur şehri Barişal'da doğmuştur. İslâmî ilim tahsil ettikten sonra tasavvufi faaliyetlere başlamıştır. Tasavvufi yoluyla İslâm tebliğci olarak faaliyetleri devam etmiştir. Aynı zamanda tebliği faaliyetlerini kitaplarla genişletmek amacıyla yirmi yedi'den fazla eser yazmıştır. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim tercüme ve tefsir çalışmaları da yapmıştır. "*Tefsir-e Ampara*" yani otuzuncu cüz tefsiri, "*Tefsir-e Tebarakallazi*", "*Yasin Sure tefsiri*", Rahman Suresi tefsiri onun çalışmalarındandır. Seyyed Mohammad İshak bu tefsir çalışmalarını yaparken Urduca

¹⁸⁶ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 176.

¹⁸⁷ Ahmad, *Bangla Muslim Grontopunchi*, s. 685.

¹⁸⁸ Bengalce'de Kur'an Cüzlerine Para denilir.

¹⁸⁹ Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, s. 237.

¹⁹⁰ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 178.

yazılmış olan Tefsir-e Hüseni'den başka Beyanu'l-Kur'an ve Tefsir-e Mücihü'l-Kur'an'dan istifa etmiştir.¹⁹¹ Onun bu çalışmalarında kendi tasavvufi tarikatının çeşitli ilkelerinden bahsetmiştir.¹⁹² Çalışmaları aslında tasavvuf tefsirlerine dayalı diyebiliriz.

8. D. Muhammad Kudrat-e Kuda

Bu zât Hint Altkıtasının meşhur kimyacılarından birisidir. 1 Aralık 1900'da Batı Bengal'ın (günümüzdeki Hindistan'ın bir eyaletidir) Birbhum ilçesinde doğmuştur.¹⁹³ Kudrat-e Kuda kimyacı olduğu kadar bir din, sanat ve edebiyat araştırmacısı olarak bilinmektedir. *“Pobitro Kur'an'er Putokotha”* (Yüce Kur'an'ın Kutsal Sözleri) adıyla her cilt üç cüzü kapsayacak şekilde on ciltlik bir tercüme ve kısa tefsir çalışması yapmayı planlamıştır.¹⁹⁴ Ancak bu çalışmayı beş cüzden sonra yapamamıştır. Yapmış olduğu bu çalışma iki cilt halinde yayınlanmıştır. Birinci cilt 1845'te ikinci cilt 1947'de basılmıştır.¹⁹⁵ Birinci cilt Fatiha Suresi ile beraber birinci cüz ve ikinci cüzün tercüme ve tefsirini kapsamaktadır. İkinci cilt ise üçüncü, dördüncü ve beşinci cüzü kapsamaktadır. Birinci cildin başında 25 sayfa Allah, yaratılış ve Rasulullah hakkında biraz bahsetmiştir.¹⁹⁶

Kudrat-ı Kuda bu çalışmasında önceki müfessirlerini hiç takip etmemiştir, kendi bilincine göre ve bilimsel bakış açısına göre yazmıştır. Kendisi şöyle diyor: *“Kısa açıklamalarda verilen görüşler bana aittir, maalesef önceki müfessirlerin etkilerinden mahrum kaldım”*¹⁹⁷ Bu tefsirde Arapça Kur'an metnine yer vermemiştir. Aynı zamanda cüzleri cilt olarak, sureleri bölüm olarak ve rükünleri alt başlık olarak zikretmiştir.

Ancak onun bu çalışması bazı bozuk görüşler ve tercüme hatalarından dolayı dönemdeki âlimler tarafından çok eleştirilmiştir. Mesela Fatiha Suresi dördüncü ayetinin tercümesinde zamir hatası yapmıştır. Tercümeyi şöyle yapmıştı, *“Yalnız biz ona ibadet ederiz ve ondan yardım isteriz”*¹⁹⁸ hâlbuki doğru tercüme ise *“(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”*¹⁹⁹ Başka bir örnek ise Bakara Suresinin 60.

¹⁹¹ Seyyed Mohammad İshak, *Tafsir-e Ampara*, (giriş kısmı)

¹⁹² Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 122.

¹⁹³ Shamsuzzaman Khan, *Çoritavidhan*, Bangla Academy, Dhaka 1985, s. 199.

¹⁹⁴ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 123.

¹⁹⁵ Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, s. 365.

¹⁹⁶ Baknz, Dr Muhammad Kudrat-e Kuda, *Pobitro Kur'an'er Putokotha*, Calcutta 1945, giriş kısmı.

¹⁹⁷ Kudrat-e Kuda, *Pobitro Kur'an'er Putokotha*, Giriş kısmı.

¹⁹⁸ Kudrat-e Kuda, *Pobitro Kur'an'er Putokotha*, s. 25.

¹⁹⁹ Fatiha suresi 1/4.

ayetindeki “اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ” ifadesini, “*Sen asân ile dağ yollarını keşfet*”²⁰⁰ şeklinde tercüme etmiş, hâlbuki doğru meal “*Asânı taşa vur*”²⁰¹ şeklindedir. Bakara Suresinin 34. ayetini tefsir ederken İblis’in dış dünyada varlığının olmadığını ileri sürmüştür.²⁰² Aynı zamanda peygamberimize insan sûreti ile Cibrail’in (a.s) gelişini de inkar etmiştir. Bunlar gibi bozuk meal ve görüşlerinden dolayı onun çalışması alimler tarafından reddedilmiştir.

9. Mevlana Air Ahmad L. T.

Bangladeş’in Feni eyaletin Sagolnayya adlı ilçesinde doğmuştur. İslâmi ilim merkezlerinde okumamış olsa da İslâm edebiyatına çok düşkün biriydi. Resmi okul dışında dînî ilimlerini tahsil etmiştir. Ahmad L. T. otuzuncu ciltin meal ve tefsir yapmıştır. Bu tefsirin adı “**Amparar Bangla Tafsir**”dir. Bu tefsirin birinci baskısının ne zaman yapıldığını bilinmemektedir. İkinci baskı 1923 yılında gerçekleşmiştir.²⁰³ O dönemlerde bu tefsir çok meşhur ve herkes tarafından kabul edilmiş bir tefsir olmuştur. Aynı zamanda o dönemdeki resmi medreselerin yedinci sınıfta bu tefsir okutuluyordu. Bu tefsir 1955 yıla kadar on iki defa basılmıştır.²⁰⁴ Yazar tefsirin girişinde bu tefsir Müslümanlar Kur’an-ı Kerim’i iyici anlaması amacıyla yazdığını zikretmiştir.²⁰⁵

10. Mevlana Ahmad Ali

Ahmad Ali Bangladeş’in Jessor eyaletinde 21 Ocak 1898’de doğmuştur.²⁰⁶ bu zât o dönemin en meşhur medreselerinden olan Kalküta Medresesinde ilim tahsil etmiştir. Aynı zamanda bölgedeki meşhur tasavvuf akımı Furfura’nın piri Mevalan Ebu Beker Siddik’e intisap etmiştir.²⁰⁷ Ahmad Ali “**Sure Yasin**” Başlık ile Yasin suresinin tefsir etmiştir. Bu sure tefsiri yazarken Ahmad Ali, el-Keşşaf, et-Taberi, Tefsir-i Hazin ve Tefsir-i Hüseini’den faydalanmıştır.²⁰⁸ Bengalce’de sure tefsiri yazarlarından, özellikle Yasin suresi tefsir yazarlarından Ahmad Ali en meşhurdur.²⁰⁹

²⁰⁰ Kudrat-e Kuda, *Pobitro Kur’an’er Putokotha*, s. 38.

²⁰¹ Bakara suresi 2/60.

²⁰² Kudrat-e Kuda, *Pobitro Kur’an’er Putokotha*, s. 33.

²⁰³ Ahmad, *Bangla Muslim Gronthopunçi*, s. 326.

²⁰⁴ Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur’an Çorça*, s. 263.

²⁰⁵ Air Ahmad L. T., *Amparar Bangla Tafsir*, Proviensial Library, Dhaka 1944, giriş kısmı.

²⁰⁶ Odud, *Bangla Vashay Kur’an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 199.

²⁰⁷ Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur’an Çorça*, s. 301.

²⁰⁸ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur’an*, s. 125.

²⁰⁹ Odud, *Bangla Vashay Kur’an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 201.

11. Muhammad Abu Bakar

Muhammad Abu Bakar Bangladeş'in Kustia eyaletinde 1 Mart 1912'de soylu Müslüman bir alide doğmuştur.²¹⁰ Kendisi 12 yaşında babasını kaybederek yetim olarak buyumuştur. Çok keskin zekayı sahip olan bu zaat öğrenciyken çeşitli dergi ve gazetelerde çok sayıda yazmalar yazmıştır. Aynı zamanda bazı dergi ve gazetelerin editörlüğünü de yapmıştır. Muhammad Abu Bakar "*Banganubad Ampara*" adıyla Kur'an-ı Kerim otuzuncu ciltin meal ile beraber tefsir etmiştir.²¹¹ Bu tefsir Kalküta'dan 1933 yılında yayınlanmıştır.²¹²

Bu kısa tefsirde meal ve açıklamadan önce sure isimlerin Bengalce mâna ile beraber nüzul yerlerini zikretmiştir. Mealdan sonra surenin nüzul vakti, isimlendirilmesi ve kısa tefsirini vermiştir. Sonunda sureden öğrenilecek ve amel edilebilecek hususler zikretmiştir. Başka bir şey ise açıklamalarda o dönemdeki problemleri dînî ahkama göre teorik ve bilimsel açıdan ele almıştır. Bu meal ve tefsir çalışmasında Tefsir-i Kebir, Beydavi, celaleyn, Sahih-i Buhari, Müslim, Tirmizi, ve Beyheki gibi önemli eski eserlerden istifade etmiştir.²¹³ Bu çalışma Dil bilimci Dr. Muhammad Şahidullah, Alim Mevlana Akram Han tarafından övülmüştür.²¹⁴

12. Dr. Muhammad Şahidullah

Meşhur ilim adamı ve dil bilimci Dr. Muhammad Şahidullah 10 Temmuz 1885'te Batı Bengal'in 24Porgana ilçesinde doğmuştur.²¹⁵ Çeşitli dil üzerinde bilgi sahip olan şahidullah 1910 yılında Şanskritçe bölümünden lisans bitirdikten sonra 1912 yılında Comparative Linguistic(Karşılaştırmalı dilbilimi) bölümünden yüksek lisans yapmıştı.²¹⁶ Daha sonra 1921'de Bangladeş'in ilk üniversitesi olan Dakka Üniversitesine Yrd. Doç. Olarak atandı.²¹⁷ 1928'de Fransa'nın Paris-Sorbonne Üniversitesinden Asia'nın ilk öğrenci olarak doktorasını tamamlamıştı.²¹⁸ Daha sonra Dakka Üniversitesi ve Rajshahi Üniversitesi dahil çeşitli araştırma kurumları ve gazetelerde çalışmıştır. Aynı zamanda

²¹⁰ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 214.

²¹¹ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 215.

²¹² Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, s. 367.

²¹³ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 128.

²¹⁴ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 216.

²¹⁵ Mohammad Moniruzzaman, *Dr. Muahammad Şahidullah*, İslâmîc Foundation, Dhaka 1980, s. 1.

²¹⁶ Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, s. 365.

²¹⁷ Moniruzzaman, *Dr. Muahammad Şahidullah*, s. 3.

²¹⁸ Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, s. 365; Moniruzzaman, *Dr. Muahammad Şahidullah*, s. 4.

1961'den 1964'te kadar Bangla İslâmî Ansiklopedisinin editörlüğü yapmıştır.²¹⁹ Eğitim, Dîn ve dil üzerinde onun katkısı çoktur. Bu üç konu üzerine 40'tan fazla eser yazmıştır.²²⁰ İslâm dînine iki şekilde hizmet etmiştir. Kur'an ve Hadislare göre tebliğ faaliyetleri devam etmiştir. Başka ise İslâmi eser, Kur'an tercümesi ve tefsir faaliyetleri ile İslâma hizmet etmiştir.

Çok meşgul olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmeye teşebbüs etmiştir. Ancak oğlu Muhammad Şafiullah'ın isteği ile açıklamalı bir tercüme yani tefsir etmeye başlamıştır. Ancak onun bu çalışması Fatihâ suresinden Baka suresinin 93'üncü ayetine kadar sürmüştür.²²¹ Bundan önce Şahidullah "**Mohanabi**" yani Yüce Peygamber başlık ile Fatihâ suresinden Fil Suresine kadar meal ve tefsir etmiştir.²²² Bu çalışma yirminci yüzyılın kırkinci yıllarda yayınlanmıştır. Onun bu Kur'an çalışmalarında Sanskritçe kelimeler fazla olduğundan dolayı okuyuculara biraz zor gelmiştir. Ancak bazı kişiler tarafından bu çalışmaları övülmüştür.

13. Alauddin Al-Ajhari

Mevlana Alauddin Al-Ajhari 1935 yılında Bangladeş'in Faridpur eyaletin Kalkini ilçesinde doğmuştur.²²³ Kendisi Arapça-Bengalce sözlük ve "Lügat'u-l Kur'an" adıyla Kur'an sözlüğü yazmıştır. Onun Kur'an ve tefsir çalışmaları ise "**Tefsir-e Ajhari**"dir. Bu aslında sadece Fatihâ suresinin tefsiridir. Bu eser iki bölümden oluşmaktadır, birinci bölüm "Tefsirin Girişi" ikinci bölüm Fatihâ suresinin meal ve açıklamasıdır. Bu eser 1936'da Dakka'da basılmıştır.²²⁴

14. Mevlana Muhammad Abdur Rahim

Meşhur İslâm araştırmacı ve İslâm düşünür Mevlana Muhammad Abdur Rahim Bangladeş'in Firojpur eyaletin Kawkhali ilçesinde doğmuştur.²²⁵ Kendisi medrese eğitimi ile eğitim hayatı başlamıştı. İlk eğitimi tamamladıktan sonra 1934 yılında Barisal şehrindeki Daru's-sunnah Alia Medresesinde orta ve lise eğitim seviyeyi başlayıp

²¹⁹ Muhammad Asad, "Dr. Muhammad Shaidullah: Jibon o Kormo" *Daily Songram*, Dhaka 4 Temmuz 2013.

²²⁰ Moniruzzaman, *Dr. Muahammad Şahidullah*, s. 6.

²²¹ Muzibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, s. 482.

²²² Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 247.

²²³ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 331.

²²⁴ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 139.

²²⁵ Muhammad Habibur Rahman, *Mevlana Abdur Rahim: Ekti Biplobi Çetonar Protik*, Mevalana Abdur Rahim Foundation, Dhaka 1994, s. 3.

1938’de bitirmiştir. Daha sonra Kalküta Alia Medresesinden 1940 yılında lisans ve 1942 yılında hadis üzerinde Mümtazü’l Müheddisini bitirmiştir.

Resmi eğitimi bitirdikten sonra 1945’ten 1948 yılına kadar Barisal Şehirdeki bazı medreselerde müderris olarak görev yapmıştır. Bu arada kendisi Cemâat-i İslâmî Hint ile siyasi hayatını başlamış olmuştur. Siyasi hayatı başladıktan sonra resmi müderrisliği devam edememiştir. Ancak araştırma çalışmaları devam etmiştir. Aynı zamanda kendisi Cemâat-i İslâmî tarafından Urduca İslâmî kitaplar Bengalceye tercüme etmek için görevlendirilmiştir.²²⁶ 1952 yılında doğu Pakistan(Bangladeş) Cemaat-ı İslâmî’in genel sekreter 1955 yılında Emir yanı başkan olarak görevlendirilmiştir.²²⁷ Bu görevi 1970 yılına kadar yanı doğu Pakistan(Bangladeş) Batı Pakistan’dan ayrılma kadar devam etmiştir. Daha sonra 1979’da Bangladeş’in ikinci ulusal parlamento seçimde millet vekilli olarak seçilmiştir.²²⁸

Mevlana Abdur Rahim 12 yaşındayken okul dergiler ve aylık dergilerinde dinî yazmalar yazarak araştırma hayatı başlamıştır. Öğrenci hayatındayken gazetelerde İslâmî yazılar yazmasıyla beraber gazetecilik de yapmıştır.²²⁹ Temel din üzerine telif ve tercüme yüz elli’den fazla eseri vardır. En meşhur tercümesi Syyed Ebu’l A’la Mevdudi’nin Tefhimu’l Kur’anı’dır.

Onun başka meşhur eser Kur’an ve Tefsir çalışması ise Fatiha suresinin tefsiridir. Bu tefsirin birinci baskı 1958’de yayınlanmıştı.²³⁰ Bu çalışmasında mevlana Abdur Rahim Kur’an ile Kur’an’ın tefsir yapmıştır. Kelimeleri tefsir ederken Kur’an sözlüklerden mânâları almayıp başka ayetlerde geçen aynı kelimelerin mânâlarına dayanmıştır. Bu çalışmanın girişinde Fatiha suresi hakkında şöyle demişti:

“Bana göre bu otuz cüzlü Kur’an-ı Kerim’in özüt ve özet küçücük Fatiha suresindedir. Bütün kur’an’da bahsedilen insan hayat felsefeleri, filozof teorileri ve islâm inancının temel bilgi ve teorileri çok özel bir şekilde bu sure’de zikredilmiştir. Bu surenin asıl mânâları ve amacını eğitimi insanlara bildirmek amacıyla yazmaya başladım. Umarım bu tefsir okuyucuları bütün Kur’an-ı Kerim’i okumaya ve anlamaya teşvik edecektir”²³¹

²²⁶ Abbas Ali Khan, *Cemaat-I İslâmî İtihaş*, Shotabdi Prokashoni, Baskı 5., Dhaka-2011, s. 57.

²²⁷ Ali Khan, *Cemaat-I İslâmî İtihaş*, s.60.

²²⁸ Rahman, *Mevlana Abdur Rahim: Ekti Biplobi Çetonar Protik*, s. 21.

²²⁹ Rahman, *Mevlana Abdur Rahim: Ekti Biplobi Çetonar Protik*, s. 25.

²³⁰ Muhammad Abdur Rahim, *Sura Fatihar Tafsir*, Khairun Prokashoni, Dhaka 2000, Baskı 6., Giriş kısmı

²³¹ Rahim, *Sura Fatihar Tafsir*, Giriş kısmı.

Bu eserde ayetlerin tefsir etmeden önce Kur'an-ı Kerim'in bir girşi, Mekke ve Medina surelerin özellikleri, ilk inen sure ve benzir şeyleri uzunca zikretmiştir. Günümüzde de Bangladeş'te bu eser çok okunur eserlerdendir.

15. Mevlana Muhammad Abdul Aziz

Mevlana Muhammad Abdul Aziz'in hayatı hakkında detaylı bir bilgi bulamadık. Kendisi hayatında öğretmenlik mesleği taşımıştır. Kalküta Alia Mederesesinden İslâmî eğitimi tahsil ettikten sonra Dakka Üniversitesinden lisans ve yüksek lisans bölümü birinci olarak bitirmiştir.²³² Daha sonra çeşitli okullar ve üniversitelerde Arapça ve Farşça öğretmeni olarak görev yapmıştır. Kendisinin çeşitli dîni konular üzerine eserler yazmıştır. En meşhur eseri ise Kur'an ve tefsir eseri "*Takmilü'l-beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*"dır.

Mevlana Abdul Aziz çok uzun zaman Kur'an-ı Kerim'in tefsir etmeyi hayal etmiştir. Ancak görevlerinden dolayı bunu yapamamıştır. Emekli olduktan sonra sekiz sene boyunca çalışma yapıp "*Takmilü'l-beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*" adıyla Kur'an tefsirinin birinci cildini tamamlamıştır. Bu cilt 1987 kendi tarafından yayınlanmıştır.²³³ Bu cilt bitirdikten sonra başka ciltler yapmaya istek göstermiştir, ancak yapamamıştır. Bu cilt Fatiha suresinden Al-ı İmran suresi kadar olan kısmı izah almıştır.

Kendisi Arapça, Urduca ve Farşça dil konusunda çok mahir biriydi. Bu tefsirdeki bilgi ve teorileri yazarken klasik müfessirler ve tefsirlerinden faydalanmıştır. Mesela Tefsir-i İbn Abbas, Beydavi, celaleyn, el-Keşşaf, Tefsir-i Kebir, Ruhü'l Beyan, Tefsir-i Hakkani ve Fi zilalil-Kur'an gibi eserlerden istifade etmiştir. Aynı zamanda Maurice Bucaille'nin "*Tevrat, İnciller Kur'an-ı Kerim ve Bilim*" kitabından da istifade etmiştir. Bu tefsirde yazar her surenin başında Arapça ile surenin adı, nüzul yeri ve ayet sayısı ile beraber Bengalce ile surenin adı, nüzul yeri, ayet, kelime, harf ve rükü sayısını yazmıştır. Aynı zamanda nüzul sebebi, surenin kısa özet ve faziletlerini zikretmiştir. Arapça Kur'an metni de eklemiştir.

16. Mevlana Mir Muhammad Aktar

Mevlana Mir Muhammad Aktar 1908 yılında Chittagong şehrin güneyinde eski Mir soylu ailesinde doğmuştur. Bu zaat 29'uncu defa hac yaparken 1971'de

²³² Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 141.

²³³ Muhammad Abdul Aziz, *Takmilü'l-beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, Dhaka 1987, I, s. 1.

ihramlyken vefat etmiştir. Babası Mevlana Hafız Masuud Ali o dönemin meşhur mustasavvıflarındandır. Mir Muhammad Aktar'ın resmi eğitimi Chittagong şehrinin tarih medresesi olan Daru'l Ulum Medresesinde başlamıştır. Bu medreseyi bitirdikten sonra Hindistandaki Diyabend Medresesinde hadis alanında yüksek tahsil almıştır.²³⁴

Kendisi öğrenciyken Hindistan'ın meşhur tasavvuf akımı olan Ajmir Şarif'in piri Seyyed Monsorom şah Horasanı'den biat alarak Kadriye tarikatın hilafetini almıştır. Daha sonra 1952'de Encüman-ı İttihad isimli bir vakıf ve 1968'de Beytüş Şaraf isimli cami kurarak tasavvufi işlemler devam ettirmiştir.²³⁵ Aynı zamanda Kur'an ve hadis çalışmaları yapmıştır. Onun en önemli çalışması ise "*Sura Fatihar Tefsir*" çalışmasıdır.

Bu çalışmanın birinci baskısı ne zaman olmuştur bilinmemektedir. Çünkü baskısında bunu zikretmemiştir. İkinci baskı Encüman-ı İttihad tarafından 1977'de yapılmıştır.²³⁶ Bu tefsir yazmasının amacını kendisi şöyle zikretmişti:

"Kur'an-ı Kerim'in özelleği ve baş sure ise Fatiha suresidir. Her namaz ve her duada bu sure ile Allah c.c'na arz edilmektedir. Bundan dolayı ben sadece Allah rızası için ve sadaka-ı Cariya olarak bu sureyi Bengalceye meal ve tercüme ettim"²³⁷

Bu eserde meal ve tefsire girmeden önce Hz. İbrahim a.s, Hz. İsmail a.s ve Hz. Peygamberimizin hayatından kısaca bahsedilmiştir. Bunlarla beraber İslâm siyaseti, vahiy, nebî-resûl, nüzul sebab tefsir gibi bazı hususların istilâhî açıklamasını yapmıştır. Daha sonra Fatiha suresinin meal ve tefsiri yer almıştır. Tefsir ederken ayetlerin faziletlerini de zikretmiştir. Bu tefsir aslında tasavvufi bakış açısına göre tefsir edilmiştir. Tefsirde Urduca ve Farşça kelimelerin kullanımı çoktur, ancak Bengalce'de kullanılan kelimeleri kullanmıştır.

17. Mevlana Muhammad Hadisur Rahman

Derin zakaya sahip olan Mevalan Muhammad Hadisur Rahman 1944'te Bangladeş'in Vola eyaletinde doğmuştur.²³⁸ Kendisi medreseden eğitim hayatı başlamıştır. 1960 yılında o dönemdeki Doğu Pakistan Medrese Eğitim Kurumundan orta okul seviyesi, 1964 yılında lise seviyesi 1966 yılında ön lisans 1968 yılında yüksek lisans seviyesini tamamlamıştır. Daha sonra tekrar 1975 yılında Dakka Üniversitesinde Siyaset

²³⁴ Mozaffar Ahmad, *Şeba(Sikitşa Şeba Şarok-2001)*, Baytuş sorof şah Zabbariya Hasfatal, Chittagong 2001, s.10

²³⁵ Ahmad, *Şeba(Sikitşa Şeba Şarok-2001)*, s. 12.

²³⁶ Mir Muhammad Aktar, *Sura Fatihar Tafsir*, Ancüman-ı İttihad, Chittagong 1977. Baskı 2., s. 1.

²³⁷ Aktar, *Sura Fatihar Tafsir*, s. 1.

²³⁸ Shah Muhammad Motiur Rahman, *Otograf*, Afifa Product, Dhaka 1996, s. 64.

Bilimi bölümünde lisans tamamlamıştır.²³⁹ Bu zaat 28 Ağustos 2001’de vefat etmiştir. Eğitim hayatını bitirdikten sonra Mevlana Hadisur Rahman çeşitli okullar ve medreselerde öğretmenlik görevini sürdürmüştür. Aynı zamanda Bangladeş Medrese Eğitim Kurumuna bağlı medreselerde okutulan kitaplardan neredeyse kırk tane kitap yazmıştır.

Kendisine ait “Arafat Publication”(Arafat yayınevi) adlı bir yayınevi kurmuştur. Bu yayınevinden yaklaşık 150 tane eser yayılamıştır. Bütün kitaplarda onun emeği vardı. Çok sayıda İslâmî eser yazmasından dolayı Bangladeş Ulusal Edebiyat Kurumundan ödüllendirilmiştir.

Onun çalışmalarından en önemli çalışma ise “*Envâru’t-Tenzil*’dir. Bu eser aslında Tefsir-i Celaleyn’in Bengalce derlemesidir. Bu eser dört cilt olarak basılmıştır. Birinci cildin birinci baskısı Vola eyaletinde 1979 yılında yayınlanmıştır.²⁴⁰ Bu cilt içinde Fatıha suresi ve Bakara suresi yer almıştır. Birinci cildinden önce ikinci cildi ve üçüncü cildi 1978’de basılmıştır.²⁴¹ İkinci cildinde Al-imran suresi ve Nisa suresi, üçüncü cildinde Maide suresi ve En’am suresi yer almıştır. Dördüncü cilt ise 1982’de basılmıştır.²⁴² Bu cilt içinde A’raf suresi, Enfal suresi ve Tevbe suresinin tefsiri yapmıştır. Daha sonra bütün ciltleri bir kaç defa basılmıştır.

18. Allama Dilaver Husain Sayedee

Allama Dilaver Husain Sayedee Bangladeş’teki en sevilen ve en meşhur âlimlerinden birisidir. Kendisi Müfessir-i Kur’an olarak tanınmaktadır. Allama Sayedee 1940 yılın Ramazan ayında Bangladeş’in Firojpur Eyaletin Sayedkali köyünde soylu bir ailede doğmuştur. Babası Yusuf Sayedee da o dönemin meşhur âlimlerindedir. İlk eğitimi babası tarafından kurulmuş olan medresede almıştır. Sonra Khulna Alia Medresesinden lise ve 1962’de Daru’s-sunnah Sorsina Alia Medresesinden o dönemdeki medrese eğitiminin en yüksek seviyesini bitirmiştir. Daha sonra beş sene dîn, felsefe, bilim, siyaset, iktisat, dış politika dâhil çeşitli konu ve doktrin üzerine araştırma yaparak derin bilgi sahibi olmuştur.²⁴³

²³⁹ Rahman, *Otograf*, s. 65.

²⁴⁰ Muhammad Hadisur Rahman, *envâru’t-Tenzil*, Arafat Publication, Dhaka 1979, I/VI, s. 2.

²⁴¹ Rahman, *envâru’t-Tenzil*, II, s. 2.

²⁴² Rahman, *envâru’t-Tenzil*, VI, s. 2.

²⁴³ Nazrul İslâm Amini, Allama Dilaver Husain Sayedee’r Songkipto Jiboni, *Banglamail71*, <https://banglamail71.info/archives/25471>

Allama Saydee 1973'te Seyyed Abu'l A'la Mevdu'di'nin kurduğu İslâm hareketi Cemaat-ı İslâmî'ye katılmasıyla siyasi hayata girmiştir. 1973'ten sonra teşkilatta çeşitli görevler yapıp şimdi genel başkan vekili olarak çalışmaktadır. 1967 yılından beri İslâm tebliğcisi olarak çeşitli faaliyetler yapmaktadır. Bu İslâmî faaliyetlerden dolayı sadece ülkesinde değil bütün İslâm dünyasında tanınmış bir âlim olmuştur. 1973'den Suudi Arabistan kralı Abdullah bin Abdul Aziz ve Faisal bin Abdul Aziz'in davetiyle altı defa Hacc'a gitmiştir. Aynı zamanda Müslüman Dünya Ligi (رابطة العالم الاسلامي)'nin davetiyle sekiz defa hacc yapmıştır. 1982'de İran lideri Hamaney'nin davetiyle İran devriminin birinci yıl dönümü kutlamasına katılmıştır. 1991'de Suudi Arabistan kralın davetiyle Kuvvet-İrak savaşının çözüm toplantısına katılmıştır. Aynı yıl İslâmîc Circle Of North America tarafından kendisine "ALLAMA" unvanı verilmiştir.

Bütün dünyaya meşhur olan Allama Saydee Tefsir, Hadis, İslâmî Kültür, Namaz, Zekat, Hacc, İslâmî Hareket, Cihad gibi çeşitli konu üzerinde yüzden fazla kitap yazmıştır. Aynı zamanda Bangladeş'te çeşitli büyük şehirlerin açık meydanlarında "Tefsiru'l Kur'an Mahfil" adıyla kırk senedir toplantılar yapmaktadır. Bu toplantılarda binlerce kişi katılmaktadır. Onun bu İslâmî faaliyetlerden etkileyip bin den fazla kişi Müslüman olmuştur.

Bangladeş'in Parlamento seçiminde iki defa (1996 ve 2001'de) milletvekili olarak seçilmiş olan Allama Sayedee siyasi ve dînî faaliyetlerinden dolayı 2009'de yalan ve iftiralarla laik hükümet tarafından hapisaneye atılmıştır. Hala hapisanede tutuklu olarak kalmaktadır.

Allama Dilaver Husain Saydee'nin Kur'an ve Tefsir çalışmalarından Sure tefsiri ve konulu tefsirler vardır. Sure tefsirlerden ise Fatihâ, Asr ve Lukman suresidir. Tefsirlerin adı ise (تفسير سعیدی) "*Tefsir-i Saydee Sure el-Fatihâ*", "*Tefsir-i Saydee Sure el-Asr*", "*Tefsir-i Saydee Ampara*", "*Tefsir-i Saydee Sura Lukman*" ve "*Tefsir-i Ayetü'l-Kürsi*". Diğer konulu tefsirlerden sonraki başlık altında bahsedeceğiz. Bu tefsirler aslında Kur'an ile Kur'an'ın tefsiridir. Müfessir kendisi de "*Tefsir-i Sayde Sure Fatihâ*" eserin giriş kısmında bunu zikretmiştir.²⁴⁴ Fatihâ suresinin tefsiri aslında Bangladeş'in ikinci

²⁴⁴ Bkz. Dilaver Hüsein Sayedee, "*Tefsir-i Sayde Sure el-Fatihâ*" Global Publishing Network, Dhaka 2008, Baskı 6., Giriş kısmı.

büyük şehri Chittagong'da 1997 yılında Allama Sayedee'nin beş gün yaptığı tefsir konuşmasıdır. Bu tefsir konuşmasından etkilenip 47 kişi Müslüman olmuştur.²⁴⁵

Ayetlerin tefsirlerine başlamadan önce büyük bir kısmı ile Kur'an-ı Kerim'in tanıtımı, vahiy ne demek, Müzice olarak Kur'an-ı Kerim, Mekke ve Medine surelerinin özellikleri ve Basmelenin Fatıha suresinin bir ayet olup olmadığı meselesi dahil toplam otuz dört başlıklı uzun bir bölüm yazmıştır.²⁴⁶ Onun tefsirinin en önemli özelliği ise Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmesidir. Mesela ²⁴⁷ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ bu ayeti tefsir ederken Yüce Allah'a hamd etmemiz gerektiğini anlatmak için Nisâ suresinin 131'inci, Kehf suresi birinci, Neml suresi 59'uncu ayeti dahil toplam 19 tane ayet zikretmiştir.²⁴⁸ Fatıha tefsirinde her hangi bir kaynak zikretmemiştir.

Asr suresi tefsirinde aynı metodu kullanmıştır. Bu eserin birinci baskısı 2003'te yayınlanmıştır. Bu eser İmân, Amel-i Saleh, Hak Dînin daveti ve Sabır başlıklı dört bölümünden oluşmaktadır. Başka bir tefsir çalışması olan Ampara tefsiri öncekilerden biraz farklıdır. Bu tefsirdeki Bengalce meali, Al-Quran Academy London tarafından yapılmış olan "*Quran Şareef: Simple Bangla Translation*" adlı Kur'an tercümesinden alınmıştır.²⁴⁹

Allama Sayedee Asr suresi ve Ampara Tefsirinin sonunda bir kaynakça eklemiştir. Kullandığı eserler ise Taberi'nin (ö.310) *Câmiu'l-Beyân et-Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Süyûti'nin (ö.911) *ed-Dürrü'l-Mensûr, Tefsir-i ibn Kesir, Fethu'l-Kadîr, Tefsir-i Kurtubî, Rûhul Me'anî, Ruhul Beyan, Tefhimu'l Kur'anı, Fi-Zilali'l Kur'an* ve Fahreddin er-Razi'nin(ö. 606) *Tefsir-i Kebiri*'dir. Aynı zamanda sahih hadis kitaplarından da yararlanmışır.²⁵⁰ Başka eserlerde de aynı uslubu kullanmıştır.

19. Prof. Golam Azam

Prof. Golam Azam bir siyasetçi aynı zamanda meşhur bir İslâm düşünürüdür. 1922 yılın Ekim ayın 2'sinde Bangladeş'in Başkenti Dakka'da doğmuştur.²⁵¹ 1969'dan

²⁴⁵ Dilaver Hüsain Sayedee, "*Tefsir-i Sayde Sure el-Fatiha*" ss. 4-5.

²⁴⁶ Bkz. Dilaver Hüsain Sayedee, "*Tefsir-i Sayde Sure el-Fatiha*" ss. 9-135.

²⁴⁷ Fatıha suresi 1/1.

²⁴⁸ Bkz. Dilaver Hüsain Sayedee, "*Tefsir-i Sayde Sure el-Fatiha*" ss. 136-144.

²⁴⁹ Bkz. Dilaver Hüsain Sayedee, "*Tefsir-i Sayde Ampara*, Adunik Prokashoni, Dhaka 2003, Baskı 3., giriş kısmı.

²⁵⁰ Dilaver Hüsain Sayedee, "*Tefsir-i Sayde Sure el-Asr*" Global Publishing Network, Dhaka 2008, Baskı 5., ss. 488.

²⁵¹ Mohammada Nurujjaman, *Prof. Ghulam Azam: A Profile of Struggle in the Cause of Allah*, Tayeb Al-Zaman, Michigan 1992, s. 7.; Golam Azam, *Jibone Za Deklam(Profesör Ghulam Azam'ın otobiyografisi)*, Dakka 2002, I, s. 41.

2000'e kadar Bangladeş Cemaat-ı İslâmî'nin genel başkanlığı yapan Golam Azam 1954 yılında Ebu'l A'la Mevdu'di'nin eserlerinden etkilenecek Cemaat-ı İslâmî'ye katılmıştır.²⁵² Cemaat-ı İslâmî'ye katıldıktan hemen sonra tefsir çalışmalarına düşkün olmuştur. 1954 yılında hapishaneye girerken Tefhimul Kur'an tefsiri ile girmek isteyince hapishane tarafından engel olmasına rağmen kendisi inatçılık yaparak sonunda tefsir alıp girmişti.²⁵³ Golam Azam İslâm dinînin çeşitli dalları üzerine ve bazı siyaset konuları üzerine yüzden fazla kitap yazmıştır. Bazı eserleri İngilizce ve Urduca tercüme edilmiştir. Onun Kur'an çalışması ise Kur'an-ı Kerim'in meal çalışmasıdır. **“Şohoj Banglay Kur'an'er Onubad”** (Koly Bengalce İle Kur'an Tercümesi) adıyla bu çalışma yapmıştır. Bu tercümeyi aslında Tefhimul Kur'an'ın Urduca mealinden alınmıştı. Ancak dipnot şeklinde bazı ayet ve kelimelerin açıklama yapmıştı. Bu zât son ömrünü hapishanede geçirmişti. Siyasi ve dînî faaliyetlerinden dolayı 2012'de yalan ve iftiralarla laik hükümet tarafından hapishaneye atılmıştır. Daha sonra 23 Ekim 2014'te 92 yaşındayken hapishaneye ait hastanede bu fânı dünyadan göç etmiştir.²⁵⁴

B. Konulu Tefsir Çalışmaları

Bengalce'de konulu tefsir çalışmalar o kadar yaygın değildir. Dolayısıyla bu çalışmanın sayısı da çok değildir. Son zamanlarda bir kaç alim konulu çalışmalar yapmıştır. Onlardan bir kaç kişinin çalışmalarının adlarını zikrederek aşağıda bahsedeceğiz.

1. Mevlana Muhammad Celaluddin

Mevlana Muhammad Calal Uddin Al-Kaderi 1944 yılında Chittagong şehrinin Potia ilçesinde doğmuştur. İlk eğitimi evde tamamlayıp orta ve lise seviyedeki eğitimi Chittagong Cameya Ahmadiya Sunnia Alia Mederesinde tamamlamıştı. Lisans ve yüksek lisans Chittagong Daru'l-Ulum Alia Medresesinde tamamlamıştır. Daha sonra Barişal şehrindeki Daru's-sunnah Alia Medresesinde Fıkıh üzerinde yüksek tahsil yapmıştır. Eğitim hayatını bitirdikten sonra okuduğu medrese Chittagong Cameya Ahmadiya Sunnia

²⁵² Golam Azam, *Jibone Za Deklam (Profesör Ghulam Azam'ın otobiyografisi)*, Dakka 2002, II, s. 29.

²⁵³ Muhammad Kamaruzzaman, *Oddapok Golam Azam'er Songrami Jibon (Prof. Golam Azam'ın İnkılab Hayatı)*, Al-Falah Printing Press, Dakka 1989, s. 44.

²⁵⁴ “Cemaati İslâmî Lideri Gulam Azam vefat etti” *Yeni Şafak*, 23 Ekim 2014

<https://www.yenisafak.com/dunya/cemaati-islami-lideri-gulam-azam-vefat-etti-695282>, et. 17-07-2018.

Alia Mederesinde müderrisliğe başlamıştır. Daha sonra 1987’de aynı medresenin baş müderrisi olarak atanmıştır.²⁵⁵

Öğretmenlik hayatıyla beraber bazı araştırma faaliyetleri ve eser yazma faaliyetleri de yapmıştır. Onun en meşhur çalışması ise “*Derse Kur’an-ı Kerim*” çalışmasıdır. Bu aslında bir konulu tefsir çalışmasıdır. Bazı seçilmiş ayetleri tercüme ve tefsir etmiştir. Benzer anlamlı ayetleri bir araya getirip tefsir etmiştir. Bu eserin başka bir özelliği ise tefsir etmiş olduğu ayetlerden bazı şer’i mes’eleler çıkarmasıdır. Eserde bazı Arapça ve Urduca kelimeler kullanılmıştır.

2. Mevlana Muhammed Şamsu’l-Hak Doulotpuri

Mevlana Şamsu’l-Hak Doulotpuri 1939’da Bangladeş’in Bi-Baria eyaletin Nasir Nagar ilçesinde doğmuştur. İlk eğitimi ailesinde ve mekteplerde tamamlamıştır. İlk eğitimi tamamladıktan sonra el-Medresetü’l-Kavmiyye, Diyûbendî ekolünden olan Dakka Hüseyiniya Aşrafu’l-ulum Medresesinden Devratu’l-hadis²⁵⁶ tamamlayıp Pakistan’ın Penjab’daki meşhur medrese Kairu’l-Medares adlı medresesinden Kur’an ve hadis üzerinde yüksek tahsil yapmıştır.²⁵⁷

Mevlana Şamsu’l-Hak eğitim hayatını bitirdikten sonra Diyûbendî ekolünden olan çeşitli medreselerde öğretmenlik yapmıştır. Aynı zamanda Kur’an ve hadis üzerinde bazı çalışmalar yapmıştır. En meşhur Kur’an çalışması ise “*Tefsir-i Ahkamu’l-Kur’an*” çalışmasıdır. Bu çalışma aslında seçilmiş bazı ayetlerin tercüme ve tefsir çalışmasıdır. Bu eserin birinci baskısı Ekim 1993’te başkenti Dakka’da yayınlanmıştır.²⁵⁸

Bu eser aslında Mulla Ahmed Jivan’ın “*et-Tefsirat el-Ahmadiya*”yı takip ederek ahkâm ayetlerden beş yüz ayetin tercüme ve tefsiridir. Başka istifade edilen eserler ise Müfti Ahmed Şafi’nin *Ma’refu’l-Kur’an* ve Mevlana Aşraf Ali Tanvi’nin *Beyanu’l-Kur’an*’dır. Fıkıh eserlerinden ise Dürr-ül-mahtâr ve el-Hidaye’dir. Mevalana Muhiuddin Han²⁵⁹ (ö.2016) bu tefsirin dilinin çok açık, doğru ve kolay olduğunu söylemiştir.²⁶⁰

²⁵⁵ Odud, *Bangla Vashay Kur’an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 477.

²⁵⁶ “Devratu’l-hadis” Diyûbendi ekol medreselerde hadis üzerine yüksek lisan seviyesi olarak bilinir.

²⁵⁷ Şamsu’l-Hak Doulotpuri, *Tefsir-i Ahkamu’l Kur’an*, Dhaka 1993, Yazar tanıtım kısmı.

²⁵⁸ Şamsu’l-Hak Doulotpuri, *Tefsir-i Ahkamu’l Kur’an*, s. 3.

²⁵⁹ Mevalana Muhiuddin Han Müfti Ahmed Şafi’nin *Ma’refu’l-Kur’an* tefsirin Bengalceye tercüme eden kişidir.

²⁶⁰ Şamsu’l-Hak Doulotpuri, *Tefsir-i Ahkamu’l Kur’an*, s. 420.

3. Allama Dilaver Husain Sayedee

Allama Sayedee hakkında önceki başlıkta detaylı bilgi verilmiştir. Burada sadece onun konulu tefsir çalışmalarından bahsedecğiz. İki cilt halinde 2004'te bir eserinin birinci baskısı basılmıştır. İkinci baskı 2009'da Dakka'da basılmıştır.²⁶¹ Eserin adı “*Bişoy Bittik Tefsiru'l Kur'an*” yani konulu Kur'an tefsiri demektir.

Bu tefsir eseri aslında normal konulu tefsir eserleri gibi değildir. Bu eserin birinci cildinde peygamberimizin ve bazı meşhur sahabilerin hayatındaki önemli olayları açıklamıştır. Olayları zikredikten sonra o olaya benzer ayetleri zikretmiştir. Bazı olaylar üzerine ayetler inmiştir. Mesela birinci cildinde sahabe Sa'd Bin Ebî Vakkâs Müsluman olduktan sonra annesi Hamne'nin davranışları karşısında kendisinin İslâm üzerine dik durma hikayesini anlatmıştır. Annesi o Müsluman olduktan sonra kendini öyle kapalı tutmuş ki, Sa'd eski dîne dönmezse hiç bir şey yiyemeyecek içmeyecek böyle intihar edecek demişti. Sa'd Bin Ebî Vakkas da dedi ki, anneciğim senin bin tane hayatın olsa ve hayatlarını birer birer benim önümde versen ben İslâm'dan dönmem. Müfessir Sayedee bu olayı bu şekilde zikrettikten sonra Lokman suresinin 15'inci ayeti²⁶² وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا (Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme) zikrederek bu ayetin bu olay üzerine indiğini anlatmıştır.²⁶³

İkinci cildinde biraz farklı bir şekilde tefsir etmiştir. Başlangıcında Kur'an-ı Kerim'in onuru ve haysiyeti, Kur'an anlamının yolu ve Kur'an-ı Kerim'in muziceleri gibi konular üzerine durmuştur. Daha sonra Bir Mu'min'in özellikleri, Allah ve insanlar arasında ilişki ve İnsan yaratmasının amacı gibi konuları açıklamıştır. İkinci cildin sonunda bazı ayetleri bilimsel yöntemle tefsir etmiştir. Uzaydaki bulutlarda var olan hidrojen ve oksijenin bir araya getirilip yağmur halinde inmesinin mesajı Nur suresinin 43'üncü ayetinde olduğunu zikretmiştir.²⁶⁴ Bazı ayetleri bilimsel tefsire göre izah etmiştir.

²⁶¹ Dilaver Hüsaïn Sayedee, *Bişoy Bittik Tefsiru'l Kur'an*, Global Publishing Network, Dhaka 2009, I/II, s. 1.

²⁶² Lukman Suresi 31/15.

²⁶³ Bkz. Dilaver Hüsaïn Sayedee, *Bişoy Bittik Tefsiru'l Kur'an*, I, ss. 32-33.

²⁶⁴ Bkz. Dilaver Hüsaïn Sayedee, *Bişoy Bittik Tefsiru'l Kur'an*, II, ss. 275-276.

4. Prof. Abdul Matin

Prof. Abdul Matin Bangladeş'in Khulna Şehrinde var olan Bangladeş National Üniversitesine bağlı Doulotpur Kolej'in İlahiyat fakültesinin öğretim üyesidir. Şimdiye kadar bu üniversitede görevini sürdürmektedir. Abdul Matin çeşitli konular üzerinde yaklaşık ön beş tane kitap yazmıştır.²⁶⁵ Bu çalışmalarda Kur'an ve tefsir çalışmaları vardır. Kur'an'da insanın yaratılış terorisini diye de bir kitap yazmıştır. Onun en önemli tefsir çalışması ise konulu tefsir çalışması *Dars-ı Kur'an*'dır. Altı ciltten oluşan bu eserin birinci cildi 1999'da yayınlanmıştır.²⁶⁶

Bu eserde yazar surelerin belli ayetleri üzerine bir başlık koyup tefsir etmiştir. Mesela birinci cildin birinci konusu Bakara suresinin birden beşinci ayete kadar "Müttekilerin Özellikleri" başlığıyla tefsir etmiştir.²⁶⁷ Bu konular gibi birinci ciltte on bir konu üzerine, ikinci, üçüncü ve dördüncü her ciltlerde sekiz konu, beşinci ve altıncı ciltlerde yedi konu tefsir etmiştir. Başka bir özelliği ise konuyu tefsir etmeden önce Arapça metin verdikten sonra kelimelerin sözlük anlamı, daha sonra hangi sureden bu konu alınmışsa o surenin adlandırılmasıyla ilgili, surenin nüzul zamanını ve nüzul sebebini zikretmiştir, daha sonra tefsir etmiştir. Tefsirden sonra bu konuda insan hayatında ne yapmalı ya da yapmamalı maddeler halinde zikretmiştir. Başka özelliği ise kalsik tefsir ve hadis kitaplarından rivayet ederek tefsir etmesidir.

5. Abu Zakir Muhammad Badruddüza

Abu Zakir Muhammad Badruddüza hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Konulu tefsir üzerine Mevlana Muhammad Calal Uddin ve Mevlana Muhammad Şamsu'l-Hak Doulotpuri'den sonra onun çalışmaları gelmektedir. Aslında günümüzde devam eden konulu çalışmalar Abu Zakir Muhammad Badruddüza başlamıştır. Ondan önceki çalışmaları günümüzdeki çalışmalardan farklıdır. Onun eserinin adı "*Darsu'l Kur'an*"dır. Birinci cildi 1990'da²⁶⁸ ikinci cildi 1993'te²⁶⁹ yayınlanmıştır. Cemaat-ı

²⁶⁵ Abdul Matin, *Dars-ı Kuran*, Sahal Prokaşoni, Khulna 2013, VI/VI, s. 165.

²⁶⁶ Abdul Matin, *Dars-ı Kuran*, Sahal Prokaşoni, Khulna 2011, Baskı 15., I, s. 165.

²⁶⁷ Bkz. Abdul Matin, *Dars-ı Kuran*, Sahal Prokaşoni, I, ss. 19-32.

²⁶⁸ Abu Zakir Muhammad Badruddüza, *Darsu'l-Kur'an*, Professors Publication, Dakka 2011, Baskı 9., I, s. III.

²⁶⁹ Badruddüza, *Darsu'l-Kur'an*, II, s. 2.

İslâmî Emir(Genel Başkanı) Mevlana Şehit Motiur Rahman Nizami²⁷⁰(ö.2016), Arapça bilmeyen Bengalce konuşan insanlar için bu eserdeki konular anlamaya çok kolay olacak şekilde yazıldığını söylemişti. Eserin başında bu eser hakkında onun görüşlerini eklemiştir.²⁷¹

Bu eserde de Abdul Matin'in eserindeki sistemler kullanılmıştır. Yanı bir suredeki belli ayetleri bir başlık altında tefsir etmiştir. Mesela Bakara suresinin 153'den 157'ye kadar olan ayetleri "İmanın İmtihan ve Şehadatin onuru" başlığı ile tercüme etmiştir.²⁷² Bu eserdeki konuların çoğu İslâmî hareket ve cihad üzerinedir. Bir konu tefsir ederken önce Arapça Kur'an metni sonra tercüme, nüzul sebebi ve ayetlerin mevzunu yazmış, daha sonra tefsir etmiştir. Tefsirden sonra bu konuden öğrenilmiş hususlardan hangilerini insan hayatında yapmalı yapmamalı madde halinde zikretmiştir.

Günümüzde Bengalce'de konulu çalışmalar meşhur hale gelmiştir. Küçük ölçüde konulu tefsir üzerine bazı çalışmalar yapılmaktadır.

C. Gayr-i Müslimlerin ve Bazı Oryantalistlerin Kur'an Çalışmaları

Bengal dilinde Müsluman olmayan yani Hindular ya da Oryantalistler tarafından bazı Kur'an tefsiri ve tercüme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar aslında on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın ilk yarısında olmuştur. İngilizlerin sömürgecilik döneminde bazı oryantalistler tarafından bu çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğu Kur'an-ı Kerim'e iftira atmış ve onu kötülemiştir. Aşağıda Hindu ve Oryantalistlerin isimlerini zikrederek çalışmalarından bahsedeceğiz.

1. Brahmin Bhai Giriş Çondro Şen

Bölümün başında ondan biraz bahsetmiştik. Kendisi Bangladeş'in Narşingdi ilçesinin Pançdona köyünde 1834'te Hindu dînine mensup bir ailede doğmuştur ve 1910'da vefat etmiştir.²⁷³ Çondro Şen 1876 yılında Hindistan'ın Lucknov bölgesinin o dönemdeki meşhur âlimi Mevlana İhsan Ali'den Arapça gramer, Dakka'daki Mevlana

²⁷⁰ Mevlana Motiur Rahman Nizami Bangladeş'in en büyük islâmik partisinin genel başkanı. 2016 yılın 11 Mayıs'ta Bangladeş hükümet tarafından bazı iftiralarla onu idam edilmiştir. Kendisi bir İslâm düşünürdü. Dîn üzerine çok fazla esere sahip birisidir.

²⁷¹ Bkz. *Darsu'l-Kur'an*, I, s. V.

²⁷² Bkz. Badruddüza, *Darsu'l-Kur'an*, I, ss. 103-111.

²⁷³ Mevlevi Bai Giriş Çondro Şen, Bonganubad Kur'an Şarif, Horof Prokashoni, Kalküta 2011, s. 13.; Mohammad Abdul Hai ve diğer, *Bangla Şahitter Itibritto (Adhunik Jug-Modern Çağ)*, Ahmad Publishing House, Dhaka 1979, s. 110.

Alim Uddin'den Arapça, tarih, Kur'an ve tefsir üzerine eğitim almıştır.²⁷⁴ Ancak Urduca ve Farşça'yı Arapça'dan daha iyi biliyordu. Çondro Şen 1881'den 1885'e kadar Kur'an-ı kerim'in bir tercüme ve kısa tefsirini yazmıştır.²⁷⁵ Brahmin Bhai Giriş Çondro Şen aslında Ruam Mohan Roy (ö.1833)'un teşviğiyle bu tercüme yapmıştır.²⁷⁶ Daha sonra hadis eseri *Mişkat*'in yarısına kadar tercüme etmiştir.²⁷⁷

Daha önce zikredildiği gibi Çondro Şen Müslümanlardan ve Hindulardan korkarak eserin ilk bölümü yayınlanırken kendi adını yazmamıştır. Daha sonra çoğu kişi tarafından övülünce sonraki bölümlerde adını yazmıştır. Urduca ve Farşça'yı daha iyi bildiğinden dolayı tefsir ederken Kemal uddin Hüseyin Kaşefi'nin Urduca Tefsir *Tefsir-i Hüseyini*'den Şah Abdul Kadir'in Urduca tercümesinden faydalanmıştır.²⁷⁸ Onun bu tercüme çalışması neredeyse Kur'an-ı Kerim'in sözlük tercümesidir. Bu aslında bir tercüme eseridir. Bazı ayet ve kelimeler hakkında dipnot şeklinde açıklama yapmıştır. Böyle açıklamaların sayısı da az değildir.

Giriş Çondro Şen'in bu çalışması bazı Müslüman âlimler ve edebiyatçılar tarafından çok övülmüştür. Bengal Müslüman edebiyatçı aynı zamanda bir tefsir yazarı olan Akram Han (1868-ö.1969) Çondro Şen'in bu çalışması hakkında diyor ki: "Giriş Çondro'nun bu olağanüstü çalışması ve eşsiz başarısı dünyanın sekizinci harikası olarak anılabilir."²⁷⁹ Aslında Çondro Şen'den önce Müslüman olan kimse Kur'an-ı Kerim'in tam tercümesini yapmamıştır. Dolayısıyla Akram Han böyle birşey söylemişti. Kalküta Horof yayınevi sahibi Abdul Aziz böyle bir tefsiri daha önce okumadığını zikretmiştir.²⁸⁰

Bu eserin lehine konuşanlar gibi aleyhine konuşanlar da olmuştur. Bangladeşli bir alim bu tercümenin eksik, anlaşılmaz ve doğru olmadığını söylemiştir. Hatta Müslüman olmayan ve İslâm üzerine imân etmeyen birisinden böyle bir çalışma yapması İslâm'a hakaret demektir.²⁸¹ Kalküta medresesinin öğrencisi meşhur âlim Mevlana Muhammed Ruhu'l-Emin bu çalışmada yapılan tercüme hatalarını çıkarmıştır. Çondro Şen yetim

²⁷⁴ Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, s. 37.

²⁷⁵ Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, s. 381.

²⁷⁶ Khan, Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, ss. 373-380.

²⁷⁷ Abdul Hai ve diğer, *Bangla Şahitter İtibritto (Adhunik Jug-Modern Çağ)*, ss. 110.

²⁷⁸ Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, s. 39.

²⁷⁹ Abdul Hai ve diğer, *Bangla Şahitter İtibritto (Adhunik Jug-Modern Çağ)*, s. 118.

²⁸⁰ Çondro Şen, *Bonganubad Kur'an Şarif*, s. 7.

²⁸¹ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 160.

kelimesini çaresiz yada sığınabilecek yeri bulamayan kimse olarak tercüme etmiştir.²⁸² Aynı zamanda İhlas Suresin'deki “*Allâhüssamed*” kelimesinin manasını “*ilgisiz/tutkusuz*” olarak tercüme etmiştir.²⁸³ Oysaki bunun asıl tercümesi “*Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir*”.²⁸⁴ Aynı şekilde Humza suresinin altıncı ve yedinci ayetinin(O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir)²⁸⁵ açıklamasında cehennem sadece kalplerde var olan bir şeydir demiştir. Kalbin dışında cehennemın yeri yok demiştir.²⁸⁶ Hindu dîninde de cehennem inancı böyledir. Doğrusu Giriş Çondro Şen Raja Ram Mohan Roy'ın²⁸⁷(ö. 1833) görüşleri ile bütün dinleri bir araya getirmeye çalışmıştı.²⁸⁸ Bu yüzden İslâm dînî üzerine çalışmalar yapmıştır.

Giriş Çondro Şen'in bu çalışması Kur'an-ı Kerim'in ilk tam tercümesi olduğu için günümüzde bile çoğu Müslüman tarafından ona saygı gösterilmektedir. Aynı şekilde bu eseri her yerde bulunabilmektedir.

2. Sri Philip Biswas

Sri Philip Biswas İngiliz sömürge döneminde Hindistan'ın Bengal bölgesinde yaşamış olan bir Hristiyan misyonerdir. Onun hayatı hakkında fazla bilgi bulunamamıştır. Sri Philip Biswas yüce Kur'an-ı Kerim'in seçilmiş bir kaç ayetini “*Koran*” adıyla tercüme ve kısa tefsiri yapmıştır. Bu eserde aslında Hristiyanlığı tebliğ etmek amacıyla Kur'an'da Hristiyanlara dair ayetlerin tercümesi ve açıklamasını yapmaya çalışmıştır.²⁸⁹ Hristiyan misyonerlik faaliyetler olarak bu tercüme ücretsiz dağıtılıyordu.²⁹⁰

Bu tercüme 1891'de Kalküta Hristiyan Varnikuler Sosisyeti tarafından basılmıştır. Bu eser konulara göre on bölüme ayrılmıştır. Tercümesinde Sanskritçe'nin kullanımı çok fazla olmasına rağmen çok kolay anlaşılıyordu. Bunun tercümeleri ve açıklamaları çok sakıncalıydı. İslâm dînine hakaret etmek amacıyla bu çalışmayı yapmıştır. Dolayısıyla bölgedeki Müslümanlar buna karşı şiddetli protesto yapınca İngiliz

²⁸² Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 46.

²⁸³ Çondro Şen, *Bonganubad Kur'an Şarif*, s. 634.

²⁸⁴ İhlas 112/2.

²⁸⁵ Hümeze 104/6-7.

²⁸⁶ Çondro Şen, *Bonganubad Kur'an Şarif*, s. 630.

²⁸⁷ Raja Ram Mohan Roy İngiliz sömürge zamanında var olan Hindu dîninin büyük bir reformcusudur.

²⁸⁸ Abdul Hai ve diğer, *Bangla Şahitter İtibritto (Adhunik Jug-Modern Çağ)*, s. 110.

²⁸⁹ Ahmad, *Bangla Vaşay Kur'an Macider Onubad*, Saptahik arafat, s. 57.

²⁹⁰ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 160.

hükümeti bu eserin yayınlanmasını yasaklamıştır.²⁹¹ Böylece bu eser daha fazla yaygınlaşmamıştır.

3. Reverend William Goldsack

Reverend William Goldsack 1861'de Avustralya'da doğmuştur.²⁹² William Goldsack Avustralyan Baptist Missionary Society'nin bir Hristiyan tebliğcisidir.²⁹³ Kendisi 1899'da o dönemin Doğu Bengal bölgesine günümüzdeki Bangladeş'in Pabna ve Faridpur bölgesine Hristiyan misyonerlik faaliyetleri sürdürmek amacıyla gelmiştir.²⁹⁴ Faridpur ve Pabna o dönemde Hristiyan misyoner faaliyetlerin bölge merkeziydi. William Goldsack Hristiyan dinîni yaymak amacıyla bölgenin dili Bengalce'yi ana dili gibi öğrenmiştir. Bu bölgeye geldikten sonra 1917 ve 1918'de Suriye ve Mısır'da Arapça öğrenmiştir.²⁹⁵ İslâm dinî hakkında çok araştırma yapan bu Hristiyan misyoner İslâm dinî üzerine bir kaç kitap yazmıştır. Onun meşhur eserleri ise *Christ in İslâm*, 1905, *Muhammed in İslâm*, 1916, *The Bible in İslâm*, 1922, *Ghulam Jabbar's Renunciation: A Tale of Eastern Bengal*, *The Origins of the Qur'an* bunlardır.²⁹⁶

William Goldsack'ın bir diğer önemli çalışması ise Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve kısa açıklama çalışmasıdır. Bu tercüme eserde Goldsack dipnot şeklinde bazı ayetlerin kısa açıklamasını yapmıştır. Bu eser cüz olarak 1908 yılından 1920 yılına kadar yayınlanmıştır. Birinci cüz 1908'de basılmıştır.²⁹⁷ Bu tercüme eserinde Arapça Kur'an metnini ekledikten sonra Bengal tercümesini sonra kısaca bazı ayetleri dipnot şeklinde açıklamıştır. Daha sonra onun bu eseri iki cilt haline getirilmiştir. Birinci ciltte Fatiha suresinden Kehf suresinin yetmiş dördüncü ayetine kadar ve İkinci ciltte Kehf suresinin yetmiş beşinci ayetinden Nâs suresine kadar iki bölüm yer almıştır.

William Goldsack aslında bu çalışma ile İslâm, Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizi kötümeye ve yalancı çıkarmaya çalışmıştı. Çok sakıncalı sözler ile

²⁹¹ Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, s. 101.

²⁹² Gerald H. Anderson, *Biographical Dictionary of Christian Missions*, Wlliam B. Eerdmans Publishing, Company, Michigan, s. 248.

²⁹³ Henri Lammens, Was Mohammed Sincere?, *The Muslim World*, onlinelibrary.wiley.com. 5 (3): ss. 262–267. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1915.tb01452.x>, 5 Haziran 2018.

²⁹⁴ Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 76.

²⁹⁵ Gerald H. Anderson, *Biographical Dictionary of Christian Missions*, s. 248.

²⁹⁶ Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, ss. 175-176.; Gerald H. Anderson, *Biographical Dictionary of Christian Missions*, s. 248.

²⁹⁷ Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça*, ss. 175-176.

İslâm dinimize hakaret etmek amacıyla bu çalışmayı yapmıştır. Onun yalan ve sakıncalı tercümelerden birkaçı ise Enfal suresinde Enfal kelimesini çalınmış ya da soygunculuk yaparak alınmış mal diye tercüme etmesidir. Aynı zamanda bu ayetin açıklamasında şöyle demişti: İslâm Tarihine göre Muhammed Medine şehrine kaçıp kendi müritleriyle beraber Medinenin dört köşesinde soygunculuk yapmaya başlamıştır.²⁹⁸ Halbuki Enfal kelimesinin gerçek tercümesi ya da açıklaması ise ganîmettir. İbn Abbâs (الأَنْفَال) kelimesini ganîmetler olduğunu söylemiştir.²⁹⁹ Ganîmet kelimesi (çoğulu ganâim) sözlükte “bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek” demektir. İslâm hukukunda, Müslümanların savaş yoluyla gayr-ı Müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mallardır.³⁰⁰

Aynı şekilde Kıyamet suresi yirmi dördüncü ayetin açıklamasında Kur’an eksiklerle dolu, Dolayısıyla bu kitap Allah’ın kitabı olduğuna akıllılar inanamaz demiştir.³⁰¹ Duha suresi yedinci ayetin açıklamasında diyor ki, “*Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi*”³⁰² ayeti Muhammed’in günahkâr yola sapmış olduğuna kesin delalet eder.³⁰³ Aynı şekilde isteyerek uydurma tercüme ve açıklamalarla kendi düşüncelerini eklemiştir. Aynı zamanda Yüce Kur’an-ı Kerim’i Allah tarafından gönderildiğini inkâr etmektedir. William Goldsack’ın bu eseri yayınladıktan sonra bölgedeki Müslümanlar tarafından protesto edilmiştir. Aynı zamanda âlimler tarafından gazetelerde esere karşı yazılar yazılmıştır.

4. Sri Kiron Gopal Sing

Sri Kiron Gopal Sing 18 Mayıs 1885 yılında Hindistan’ın Kalküta şehrinin Benepukur ilçesinde doğmuştur.³⁰⁴ Kendisi aslında bir iş adamıydı. Ancak Bengal edebiyat çalışmalarına ve din araştırma faaliyetlerine düşkün biriydi. Bengal edebiyatında onun bazı çalışmaları vardır. Aynı zaman da İslâm dinî üzerine bazı çalışmalar yapmıştır. Onun en önemli çalışma ise Kur’an-ı Kerim’in tercüme ve kısa açıklama çalışmasıdır. Bu çalışma sadece Ampara yani otuzuncu cüz üzerine yapılmıştır. Bu tercüme eseri 1908

²⁹⁸ William Goldsack, *Koran Şarif Onubad*, Christian Literature Society, Kalküta, I/II, s. 341.

²⁹⁹ İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’anu’l Âzim*, Daru Tayiba, Beyrut 1999, IV, s. 5.

³⁰⁰ Mehmet Erkal, *Ganîmet, DİA*, XIII, s. 351.

³⁰¹ Goldsack, *Koran Şarif Onubad*, II, s. 1138.

³⁰² Duha suresi, 93/7.

³⁰³ Goldsack, *Koran Şarif Onubad*, II, s. 1170.

³⁰⁴ Rahman, *Bangla Vaşay Kur’an Çorça*, s. 189.

yılında *Ampara* adıyla yayınlanmıştır.³⁰⁵ Sri Kiron Gopal Sing 25 Eylül 1942’de vefat etmiştir.³⁰⁶

Bu tercüme çalışmasında surelerin nüzul sebebiyle beraber çoğu ayetin açıklamasını yapmıştır. Tercümelemleri aslında şiir şeklinde yapmıştır. Bu çalışmayı yaparken Sri Kiron Gopal Sing bölgedeki Müslüman âlimlerden Mevlana Abbas Ali (ö. 1932) ve Mevlana Akram Han(ö. 1969)’den destek almıştır.³⁰⁷ Bu Ampara tercüme eserin ikinci baskısı 16 sene sonra 1924’de yayınlanmıştır. Aslında Gopal Sing otuzuncu cüzü tercüme ettikten sonra bütün Kur’an-ı Kerim’i tercüme etmişti ve her ayda bir cüz yayınlamaya düşünmüştür. Ancak okuyucuların ilgisini çekemediği için otuzuncu cüzü yayınladıktan sonra başka cüzler yayınlanmamıştır.³⁰⁸

Bu tercüme çalışmasında Gopal Sing’in Kur’an’a saygılı olduğu anlaşılmaktadır. Tercümesinin başında Lokman suresinin “*Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah’ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*”³⁰⁹ bu ayeti şiir şeklinde şöyle ifade etmiştir:

“যদি সস্ত সিন্ধু আর বৃক্ষ আছে যত
মাসী ও লেকনী রূপে হয় পরিনত
তবুও হবেনা তার গুনের ব্যাখান
বিজেতা যে, সৃষ্টিকর্তা জ্ঞানের নিদান”

Okunuş: “Zodi sopto sindu ar brikko ase zoto

Masi o lekoni rupe hoy porinoto

Tobu o hobena tar günér bekkán

Bijeta ze, sristi korta geyaner nidan”

Ancak İslâm hakkında onun bazı yanlış düşünce ve yanlış bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Mesela eserin sonunda Kur’an-ı Kerim’in korunması hakkında diyor ki, “Hz. Muhammed’in vefatından bir sene sonra Ebu Bekir ve Ömer Kur’an-ı Kerim’in sözlerini toplamıştır. Toplanan bu ayetler Ebu Bekir’de on senedir korunmuştur”.³¹⁰ Bu

³⁰⁵ Khan, Kur’an-ı Kerim’in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, ss. 373-380.

³⁰⁶ Rahman, *Bangla Vaşay Kur’an Çorça*, s. 189.

³⁰⁷ Rahman, *Bangla Vaşay Kur’an Çorça*, s. 192.

³⁰⁸ Bkz. Sri Kiron Gopal Sing, *Ampara Onubad*, Kalküta 1924, Baskı 2., Giriş kısmı

³⁰⁹ Lokman suresi 31/27.

³¹⁰ Gopal Sing, *Ampara Onubad*, sonuç kısmı.

aslında büyük bir yanlıştır. Çünkü Hz. Ebu Bekir r.a peygamberimizin vefatından iki sene sonra hicri 13 yılı Cemâziyelâhir ayının 21'inde vefat etmiştir. Sri Kiron Gopal Sing'in bu Kur'an Tercüme eseri okuyucular arasında o kadar popüler olmamıştır.

D. Tam Tefsir Çalışmaları

Bengalce'de yapılan Kur'an çalışmalarının çoğu tercüme ve sure tefsir çalışmalarıdır. Tam tefsir çalışmaları çok azdır. Hatta bu tür çalışmalar sayılabilecek kadardır. Aslında Kur'an ve tefsir çalışmalarının geç başlamasından dolayı böyle olmuştur. Aşağıda Bengalce yapılan tam tefsir çalışmalarından bahsedeceğiz.

1. Mevlana Mohammad Akram Han

Bengal dilinde Kur'an-ı Kerim'i tercüme ve tefsir edenlerden Mevlana Mohammad Akram Han, meşhur bir kişidir. Akram Han 1868 yılında Batı Bengal bölgesinin (günümüzdeki Hindistan'ın Kalküta şehrine bağlı ilçe) Çobbiş Porgana Hakimpur köyünde doğmuştur.³¹¹ Babası Mevlana Gazi Abdul Bari Han ve annesi Rabiye Kanom'den ilk eğitimi almıştır. Çok küçük yaşta babasından Arapça, Farşça ve Urduca öğrenmiştir.³¹² Mevlana Akram Han ilk eğitimi bitirdikten sonra Kalküta Ali Medresesinde asıl eğitime başlamıştır. Bu medreseden Kur'an, Hadis, Fıkıh ve İslâm tarihi dahil çeşitli konularda eğitim alıp 1901'de kurumsal eğitim hayatını bitirmiştir.³¹³ İlim tahsil hayatını bitirdikten sonra gazeteci olarak meslek hayatına başlamıştır.

Mevlana Akram Han aylık, haftalık ve iki haftalık çok çeşitli gazetelerin editörlüğünü yapmıştır. 1903 yılında aylık "*Mohammadi*" isimli gazetesi ile gazetecilik hayatına başlamıştır.³¹⁴ Birkaç gün sonra bu gazetenin düzenli yayını kapanmıştır. Daha sonra 1910'da bu gazeteyi "*Haftalık Muhammadi*" adıyla tekrar yayınlanmaya başlatmıştır. Bu gazeteden sonra 1920'de Urduca "Zaman", 1921'de günlük gazete "Şebok"³¹⁵ ve 1936'de günlük "Azat" gazetesinin editörlüğünü yapmıştır.³¹⁶ Bütün gazeteleri Akram Han kendi tarafından yayınlıyordu.

³¹¹ Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, s. 11.

³¹² Mohamad Mojlum Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, Kube Publishing Ltd, England 2013, s. 282.

³¹³ Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, s. 11

³¹⁴ Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 93.

³¹⁵ Bengalce Şebok kelimesi türkçe hizmetkar demektir.

³¹⁶ Rana Razzak, "Mohammad Akram Han" *Banglapedia*, IV, ss. 63-65.

Bu gazetelerde çalışırken kendisi siyasi hayatına başlamıştı. O dönemde Bengalli Müslümanlara İngilizler ve Hindular tarafından her yönden çok haksızlık yapıyordu. Aslında Mevlana Akram Han bölgedeki Müslüman hakları korumak amacıyla siyasi hayata atılmıştı. Onun bu gazeteleri bölgede devam eden Müslüman hareketleri savunuyordu.³¹⁷ Aynı zamanda kendisi de hareketlerde çalışıyordu. 1920’de devam eden Hindistan **Hilafet Hareketi**³¹⁸ tarafından Osmanlı Hilafetinin devam etmesi için yardım göndermek üzere para toplama görevi Akram Han’a verilmiştir.³¹⁹ Osmanlı Hilafetini savunarak yazdığı yazılar ve yaptığı konuşmalarından aynı zamanda başka siyasi aktivitelerinden dolayı o dönemdeki İngiliz sömürgeci hükümet tarafından 1921’de tutuklanmıştır.³²⁰ Akram Han 18 Ağustos 1969’de vefat etmiştir.³²¹

Mevlana Akram Han sadece bir siyasetçi ve gazeteci değildi, aynı zamanda bir İslâm alimi ve araştırmacıydı. Bu kadar meşgul olmasına rağmen İslâm tarihi ve Kur’an üzerine araştırma yaparak Bengal dilinde çok büyük katkı sağlamıştır. Bengalce’de yirmiden fazla eser yazmıştır. Peygamberimiz hakkında “*Mohammed Çorito*” (Peygamberimizin Ahlâkı) adıyla bir eser yazmıştır. Onun çalışmalarından en önemli çalışma ise Kur’an tercüme ve tefsir çalışmalarıdır. Kur’an-ı Kerim’in otuzuncu cüz Ampara’nın tercümesiyle Kur’an Çalışmalarına başlamıştır. Akram Han 1921’de hapisaneye girdikten sonra hapiste kaldığı zaman otuzuncu cüzü tercüme etmeye başlamıştır. Bir sene içinde 1922’de bunun tercümesiyle beraber kısa açıklamasını bitirmiştir.³²²

Bu tercümeye “*Karagarer Şougat*” yani “Cezaevinin Hediyesi” adını vererek 1923’de yayınlamıştır.³²³ Bu çalışmada Fatiha suresinin açıklamasını yapmamıştır. Eserde daha sonra Fatiha suresi üzerine bir tefsir yazacağını zikretmiştir. Otuzuncu cüzü tercüme ettikten yedi yıl sonra 1929’da “*Ümmü’l Kitap*” adıyla Fatiha suresinin tefsiri

³¹⁷ Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, s. 283.

³¹⁸ **Hilafet Hareketi** Osmanlı Hilafetliğine savunarak protesto yapmak ve yardım göndermek amacıyla Bengal bölgesinde Müslümanlar tarafından 1920’de kurulmuş bir harekettir.

³¹⁹ Rana Razzak, Mohammad Akram Han, *Banglapedia*, IV, ss. 63-65.; Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, s. 285.

³²⁰ Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, s. 285.; Abdul Hai ve diğer, *Bangla Şahitter İtibritto (Adhunik Jug-Modern Çağ)*, s.120.

³²¹ Rana Razzak, Mohammad Akram Han, *Banglapedia*, IV, ss. 63-65.; onun hakkında detaylı bilgi için Bkz. Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, ss. 281-288.

³²² Abdul Hai ve diğer, *Bangla Şahitter İtibritto (Adhunik Jug-Modern Çağ)*, s.120.; Husain, *Pobitro Kur’an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 95.; Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, s. 285.

³²³ Husain, *Pobitro Kur’an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 93.

Kalküta Muhammadi Press'ten çıkmıştır.³²⁴ Bundan sonra Mevlana Akram Han 1954'e kadar Kur'an-ı Kerim'le ilgili tercüme ya da tefsir herhangi bir çalışma yapmamıştır. 1947'de Hindistan ve Pakistan bir birinden ayrıldıktan sonra kendisi o zaman Doğu Pakistan olan günümüzdeki Bangladeş'in Dakka şehrine taşınmıştır.³²⁵ Dakka'ya geldikten sonra 1954'te siyasetten uzaklaşıp tekrar tefsir çalışmalarına başlamıştır.³²⁶

Mevlana Akram Han bu defa bütün Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmeye başlamıştır. İki sene içinde kısa bir şekilde Kur'an-ı Kerim tercümesiyle beraber tefsirini bitirmiştir. Daha sonra 1959'dan beş cilt halinde "*Tefsiru'l-Kur'an*" adıyla yayınlamaya başlamıştır.³²⁷ Bu eser aynı zamanda "*Kur'an Şarif*" ismi ile de tanınmaktadır. Sonra 1960'ta ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci cilt yayınlanmıştır.³²⁸ Bu eser dil konusunda çok kolay ve herkesin anlayabileceği bir çalışma olmuştur. O dönemdeki dil uzmanları ve bazı alimler tarafından çok övülmüştür. Ancak müfessir Akram Han bu tefsiri dirayet tefsir olarak tefsir etmiştir. Çoğu yerlerde kendi görüşlerini aktarmıştır. Bazı görüşleri sakıncalı bulunmuştur.

Mesela Peygamber Hz. Adem a.s hakkında diyor ki, Adem bir kişinin ismi değildir, ancak bütün insanoğlunun adı Adem'dir. Aynı zamanda Hz. Adem'in a.s çıkarıldığı cennet aslında ahiretteki cennet değildir, bu dünyadaki bir bahçe(cennet) olabilir.³²⁹ Aynı şekilde Hz. İsa a.s normal bir şekilde vefat ettiğini ve onu Allah'ın c.c göğe kaldırmadığını zikretmiştir.³³⁰ Hz. Musa peygamber asası ile denizi iki parça edip üzerinden geçmesini de kabul etmemiştir. Ona göre Musa a.s Mısır'dan beş yüz kilometrelik mesafeli denizi geçip Arap Yarımadasından Filistine gidebilmesi mantıklı bir şey değildir. Çünkü onlar sayı olarak azdı ve araçları da yoktu, yürerek o kadar mesafe geçmek mantıklı bir şey değildir. Aynı zaman da bu deniz değildi. Çünkü Kur'an'da kullanılan *الْبَحْر* ve *الْيَمِّ* ikisi deniz için değil nehir ya da göl olarak anlaşılabilir. Keza Kiyamet gününde Allah'ı görülmesi ve peygamberimizin Miraca gitmesi meseleleri

³²⁴ Abdul Hai ve diğer, *Bangla Şahitter İtibritto (Adhunik Jug-Modern Çağ)*, s.120.; Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 96.

³²⁵ Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, s. 286.

³²⁶ Husain, *Pobitro Kur'an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 98.

³²⁷ Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, s. 287.

³²⁸ Ahmad, *Bangla Muslim Grontoponci*, ss. 17-18.

³²⁹ Muhammad Akram Han, *Kur'an Şarif(Tefsiru'l Kur'an)*, I/VI, Zinuk Pustika, Dhaka 1975, ss. 59-63.

³³⁰ Akram Han, *Kur'an Şarif(Tefsiru'l Kur'an)*, I, ss. 438-446.

hakkında bozuk görüşler zikretmiştir. Bu eser o dönemdeki bazı âlimler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Ancak günümüzde onun bu tefsiri yeni yeni popüler olmaya başlamıştır. Bangladeş'in meşhur İslâm araştırmacı Şah Abdul Hannan³³¹ bu tefsir hakkında yazdığı "Mevlana Muhammad Akram Han'nın en iyi eseri Tefsiru'l Kur'an" makalesinde bu tefsiri Muhammed Esed'in(ö.1992) tefsirine benzetmiştir. Aynı zamanda ona Hint Altkıtasının Esed'i demiştir. Ona göre bu tefsirin tercümeleri başka tercümelere farklı olup dosdoğru bir tercüme olmuştur. Mesela bu eserde Takva kelimesi "kendini kontrol etmek" olarak ve Fasık kelimesi "kötü işler işleyen kişi"³³² olarak tercüme edilmiştir. Aynı şekilde ³³³ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى ayet kısmı "Halbuki, erkek, kızların eşdeğeri değildir"³³⁴ diye tercüme etmiştir. Abdul Hannan bunun çok mantıklı bir tercüme olduğunu söylemektedir. (Çünkü çoğu mealda erkek kız gibi değildir diye, tercüme etmiştir. "Eşdeğer" kelimesi zikretmemiştir). Aynı zamanda Akram Han onun tefsirinde mantıksız bir şey zikretmediğini vurgulamıştır.³³⁵

Akrım Han'a göre İslâm dinini anlamak için hem aklı ilmi hem vahiy ilmi de gerekmektedir.³³⁶ Bazı kişilere göre Akram Han İbn Teymiyye (ö.728), İbn Kayyim El-Cevziyye (ö. 751), Şah Veliyyullah Dehlevi (ö.1176) ve Seyyid Emir Ali Han'ın(ö.1928) düşüncelerinden etkilenen biriydi.³³⁷ Aslında kendisi özgür düşüncelere sahip bir bilim adamı idi. Onun tefsiri günümüzde de çok meşhurdur.

2. Şah Kamruzzaman

Mevlana Şah Kamruzzaman Bangladeş'in Jamalpur İlin İslâmpur ilçesinin Gopalnagar köyünde Bangla takvimine göre 1305'te Cuma günü doğmuştur.³³⁸ Babası Abdul Vahid Kondokar o dönemin büyük âlimiydi. Şah Kamruzzaman aslında bir tasavvuf ailesinde doğmuştur. Hindistan Bihar ilinde yaşayan Pir Alek Şah Fakir'in

³³¹ Şah Abdul Hannan ABD'li Müslümanlar tarafından kurulan Uluslararası İslâmi Düşünce Enstitüsünün(IIIT) Bangladeş şubesinin başkanı, aynı zamanda çok fazla esere sahip olup Cemaat-ı İslâmi ekolündendir.

³³² Akram Han, *Kur'an Şarif(Tefsiru'l Kur'an)*, I, s. 38.

³³³ Âl-İmran suresi 3/36.

³³⁴ Akram Han, *Kur'an Şarif(Tefsiru'l Kur'an)*, I, s. 395.

³³⁵ Şah Abdul Hannan, Mevlana Muhammad Akram Han'nın en iyi eseri Tefsiru'l Kur'an'dır, *Daily Nayadiganta*, 22Şubat 2018, s. 8.

³³⁶ Abu Jafar, Maulana Akram Khan, İslâmic Foundation, Dhaka 1984, s. 45.

³³⁷ Khan, *The Muslim Hearitage of Bengal*, s. 286.

³³⁸ Şah Kamruzzaman, *Kulasatu'l Kur'an*, yy, Dhaka 1981, I/IV s. 2.

soyundan gelmiştir. Dedesi Noimuddin Fakir'e kadar tasavvufi faaliyetleri devam etmiştir. Ancak babası bu tür faaliyetlerle uğraşmamıştır. Dolayısıyla Mevlana Kamruzzaman da tasavvufi faaliyetlerinden uzak durmuştur.³³⁹ İlk eğitimi nenesinden almıştı, yedi yaşındayken Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Sonra yerli okullarda liseyi bitirmiştir. Liseyi bitirdikten sonra medrese eğitimine başlamıştır. Ancak ekonomik sıkıntılardan dolayı babası daha fazla okumamasını istedi. Sonra Kamruzzaman kimseye haber vermeden yüksek eğitim almak üzere Hindistan'ın Delhi şehrine kaçmıştı. Orada Diyûbendî ekollü bir medreseden Devratu'l-hadis seviyesini bitirmiştir.³⁴⁰

Hindistan'dayken oradaki bazı camilerde imamlık yapmıştır. Bir kaç gün okullarda ve medreselerde öğretmenlik yapmışsa da onun asıl mesleği imamlıktı. Hayatının büyük bir kısmı Kur'an-ı Kerim'i araştırma yaparak geçmiştir. Onun eserlerinden “*siracü'l-Müttekin*” ve “*Külasetü'l-Kur'an*” en önemli eseridir. ***Külasetü'l-Kur'an*** dört ciltli bir tefsir eseridir. Bu tefsir yirmi yedi sene emek verip yazmıştı. 13 bin sayfalık bu tefsiri yaklaşık kırk eserden faydalanarak yazdığını kendi *siracü'l-Müttekin* eserinde zikretmiştir.³⁴¹ Şah Kamruzzaman 1971'de bu tefsiri bitirmiştir. İlk önce cüz şeklinde yayınlamak üzere 1969'de birinci cüz ve 1974'de ikinci cüzü yayınlamıştı.³⁴² Daha sonra bu kadar uzun bir eseri yayınlamanın mümkün olmadığını anlayınca on üç bin sayfadan bin beş yüz sayfaya düşürüp dört cilt haline getirmiştir.³⁴³

Birinci ciltte Fatiha suresinden Nisa suresinin 176'ncı ayete kadar yani altıncı cüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda bu ciltte kendi hayatı, Arapça dilbilgisi(Sarf-Nahiv), ilmi Belagat, ilmi fikh ve Allah'ın Sifatları gibi çeşitli konular üzerine yüzden fazla sayfa eklemiştir.³⁴⁴ İkinci cildi Maide suresinden Nahl suresinin 128'inci ayete kadar yani yedinci cüzden on dördüncü cüze kadar olup 1983'te basılmıştır. Üçüncü cildi on beşinci cüzden yirmi üçüncü cüzün Yasin suresi kadar olup 1986'da basılmıştır. Dördüncü cildi yirmi üçüncü cüzden sonuna kadar olup 1987'de basılmıştır. Bu tefsir günümüzde o kadar yaygın veya meşhur değildir.

³³⁹ Kamruzzaman, *Kulasatu'l Kur'an*, I s. 3.

³⁴⁰ Kamruzzaman, *Kulasatu'l Kur'an*, I s. 4.

³⁴¹ Kamruzzaman, *Sircü'l-Müttekin*, s. 51.

³⁴² Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 196.

³⁴³ Bkz. Kamruzzaman, *Kulasatu'l Kur'an*, II, s. Giriş kısmı.

³⁴⁴ Bkz. Kamruzzaman, *Kulasatu'l Kur'an*, I, ss. 6-124.

3. Mevlana Şamsu'l-Hak Faridpuri

Güney Asya'da yirminci yüzyılın meşhur âlimlerinden olan Mevlana Şamsu'l-Hak Faridpuri 1896'da Faridpur ilin Tongipara ilçesinin Gouhordanga köyünde doğmuştur.³⁴⁵ Onun ataları Arap bölgelerinden üç yüz sene önce İslâm'ı tebliğ etmek amacıyla Güney Asia Bengal bölgesine gelmiştir. Babası Munşi Abdullah, annesi Amena Hatun. İlk eğitimi bir Hindu öğretmenin eliyle başlayan Faridpuri 1919'de Kalküta Ali Medresesinden lise seviyesini bitirmiştir.³⁴⁶ Daha sonra babasının isteği ile İslâm dinî üzerine yüksek eğitim almak üzere Hindistan'ın Saharanpur Medresesinde dört sene eğitim aldıktan sonra Daru'l Ulum Diyûbend Medresesine gitmişti.³⁴⁷ Bu Diyûbend Medresesinde dört sene Kur'an, Hadis üzerine medresenin en üst seviyesini bitirmiştir. Şamsu'l-Hak Faridpure Güney Asia'nın meşhur ilim merkezi olan Diyûbend medresesindeyken meşhur âlim Husain Ahmad Madani (ö.1957) ve Mevlana Anoar Şah Keşmiri (ö.1933) dahil önemli âlimlerden eğitim almıştır.³⁴⁸ Aynı zamanda İslâm Dünyasında tanınmış olan Mevlana Eşref Ali Tehanevi'den (ö.1943) tasavvuf ilmi tahsil etmiştir.³⁴⁹

Eğitim hayatını bitirdikten sonra Mevlana Şamsu'l-Hak Faridpuri 1928'de kendi memleketine dönüp Diyûbend ekolünden olan Brammon Baria Cameya Yunusia Medresesinde Baş öğretmen olarak müderris hayatına başlamıştır.³⁵⁰ İlme düşkün olan Faridpuri günümüzde Bangladeş'te Diyûbendî ekolüne göre halen var olan Dakka Cameya Husainia Aşrafu'l Ulum Medrese dahil bir çok dîni kurum kurmuştur. Bu meşhur âlim siyasi işlerinden de uzak durmadı. Babası İngilizlere karşı protesto yaptığı gibi kendisi de Pakistan hükümetini İslâm Şeriatına karşı aldığı kararlara karşı çıkmıştır. Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine karşı "Enzüman-ı Tebliğü'l Kur'an" ismiyle bir vakıf kurmuştur.³⁵¹ Aynı zamanda İslâm dininin çeşitli konuları üzerine 150'den fazla eser yazmıştır.

³⁴⁵ Ruhul Amin, "Faridpuri Moulana şamsul Hak", *Banglapedia*, VI, ss. 74-76.

³⁴⁶ Mohammad Abdus Sattar, *Faridpure İslâm*, İslâmîc Foundation Bangladeş, Dhaka 1993, s. 160.

³⁴⁷ Sattar, *Faridpure İslâm*, s. 162.

³⁴⁸ Sattar, *Faridpure İslâm*, s. 163.

³⁴⁹ Ruhul Amin, "Faridpuri Moulana şamsu'l-Hak", *Banglapedia*, VI, ss. 74-76.

³⁵⁰ Odud, *Bangla Vashay Kur'an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 271.

³⁵¹ Ruhul Amin, "Faridpuri Moulana şamsu'l-Hak", *Banglapedia*, V, ss. 63-65.

Onun en önemli çalışması ise “*Hakkani Tefsir*” başlığı ile Kur’an tercüme ve tefsir çalışmasıdır. Şamsu’l-Hak Faridpuri hayatın son zamanlarda bu eseri yazmaya başlamıştır. Sonunda 16 bin sayfalık bu tefsiri yazmıştır. 1961’de bu tefsirin otuzuncu cüzü *Ampara* adıyla yayınlanmaya başlamıştır.³⁵² Kendisi hayattayken bu tefsirin tam yayınlanmış hâlini görememiştir. Çünkü Mevlana Şamsu’l-Hak Faridpuri 21 Ocak 1969’de vefat etmiştir. Daha sonra onun kurduğu vakıf “Khademu’l İslâm Cemaat” tarafından 1982’de bu eserin birinci cilti yayınlanmıştır. Birinci cilt basıldıktan sonra bazı alimler tarafından övüldüğü gibi bazı alimler tarafından eleştirilmiştir. İbn Kesir tefsirini tercüme eden Dr. Muhammed Muzibur Rahman, bu tefsir o kadar uygun bir tefsir değildir ifadesini kullanmıştır.³⁵³ Bu tefsirde Arapça, Farsça ve Urduca kelimelerin kullanımı çoktur. Okuyucular için kolay olsun diye bu tür kelimelerin kullandığını girişte zikretmiştir.

4. Mevlana Muhammad Eminü’l-İslâm

Mevlana Muhammad Eminü’l-İslâm Bangladeş’in meşhur alim ve İslâm düşünürlerindedir. İslâm dîninin tebliği için fedâkâr çalışmaları olan Muhammad Eminü’l-İslâm, 1932 yılında Kumilla ilinin Boruda ilçesinde bir soylu Müslüman ailesinde doğmuştur.³⁵⁴ İlk eğitimi kendi evinde annesinden Kur’an-ı Kerim öğrenerek başlamıştır. Sonra Kumilla Rahmet Gonj Medresenin baş öğretmeni Mevlana Abdur Rahman’dan ilmi kiraâti ve aynı medresede ilk eğitimi tamamlamıştır. İlk eğitimi bitirdikten sonra iki sene içinde Arapça, Farsça ve Urduca öğrenmiştir. Daha sonra 1947’de Dakka şehrinin meşhur dînî eğitim merkezi olan Boro Katara Êşrafü’l-Ulüm Medresesinde dinî ilimlerin çeşitli dalların üzerine üç senelik eğitim almıştır.

Bu medresede o dönemin ve bölgenin meşhur alimlerinden Mevlana Zafar Ahmad Usmani (ö.1974) ve Mevlana Şamsu’l-Hak Faridpuri’ (ö.1969) ile tanış olmuştur. Mevlana Eminü’l-İslâm, Mevlana Zafar Ahmad Usmani’den hadis kitabı *Mişkatü’l-mesabih*’i okumuştur. Daha sonra Noakhali İslâmî Medresesi ve Dakka Alia Medresesinden yüksek medrese eğitimini tamamlamıştır.³⁵⁵ Yüksek eğitimini

³⁵² Husain, *Pobitro Kur’an Proçarer İtihaş o Bonganubader Şotoborşo*, s. 200.

³⁵³ Odud, *Bangla Vashay Kur’an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 271.

³⁵⁴ Muhammad Mahmudul Hasan, *Hazret Maulana Eminü’l-İslâm Jibon o Şadona*, Annur Publication, Dhaka 2003, s. 17.

³⁵⁵ Hasan, *Hazret Maulana Eminü’l-İslâm Jibon o Şadona*, s. 21.

tamamladıktan sonra 1955'ten 1957'ye kadar “تخریج احداث شرح معاني الآثار للطحاوي” konu üzerine iki senelik araştırma yapmıştır.³⁵⁶

Eğitimini tamamladıktan sonra 1959'da Dakka Navav Bari İslâmiye Medresesinde müderrislik hayatı başlamıştır. Bu medresede Mevlana Eminü'l-İslâm *Tefsîrî'l-Celâleyn* okutuyordu. Böylece 1970'e kadar medresede öğretmenlik yapmıştır. Aynı zamanda Dîn Bakanlığına bağlı olan Bangladeş İslâmik Vakfi gibi çeşitli kurumlarda çalıştı. Ülkenin içinde ve dışında sayısız camii, açık meydanlarda, radyo ve televizyonlarda dîni sohbetler ve vaazlar yaparak dinî tebliğ faaliyetlerini devam ettirdi. Türkiye dahil 15'ten fazla ülkeyi ziyaret eden bu ilim hayranı 12 kere hacca gitmiştir. Bu işlerle beraber 1981'den hayatının sonuna kadar aylık *Al-Balag* gazetesinin editörlüğünü yaptı.³⁵⁷

Bu faaliyetleri yanında bu âlim çeşitli konular üzerine İslâmî eserler yazmıştı. Onun önemli eserleri ise tarihi eseri *Târih-i İslâm*, ve Tefsir eseri *el-Minhazü's-Sevî Fi Hallil Beydavi*'dir. Bu iki eseri Urduca yazmıştır. Başka bütün çalışmalarını Bengalce yazmıştır. *Târih-i İslâm*, iki cilt bir eserdir. Birinci cilt peygamberimizin Mekke-Medine hayatı ve Hulefâ-İ Râşidin hakkında, ikincisi ise Emevi ve Abbasilerin hilafeti hakkındadır. Bu tarihi eser 1955'te yayınlamıştır.³⁵⁸ *el-Minhazü's-Sevî Fi Hallil Beydavi*, bu eser ise *Beydavi* tefsirin ilk iki buçuk cüzünün açıklamasıdır. Urduca olan bu eser 1956'de yayınlamıştır.³⁵⁹ Aslında kendi eserleri ve tercüme eserler dahil toplam elliden fazla eser vermiştir.

Onun en önemli ve meşhur çalışması ise *Tefsir-i Nûru'l-Kur'an* isimli Kur'an-ı Kerim'i tefsir çalışmasıdır. Bu tefsir şimdiye kadar Bengalce'de yazılan en önemli tefsir çalışmasıdır. Müfessir Mevlana Muhammad Eminü'l-İslâm 1981'de bu tefsir yazmaya başlamıştır.³⁶⁰ On yedi sene sonra 1998'de 30 cilt halinde bu tefsirin telifini tamamlamıştır.³⁶¹ Bu tefsir Bengalce yazılmış en büyük ve en detaylı tefsirdir. Bengalce'de daha önce böyle bir tefsir yazılmamıştır. 1981'den itibaren aylık *Al-Balag*

³⁵⁶ Muhammad Safuan, *Bayanu'l- İslâm*, Barakati Publications, Dhaka 2011, s. 50.

³⁵⁷ Abdul Halim, *Kisu Smriti Kisu Kotha*, An-nur Publication, Dhaka 2013, s. 39.

³⁵⁸ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 264.

³⁵⁹ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 265.

³⁶⁰ Muhammad Aminul İslâm, *Tefsir-i Nûru'l-Kur'an*, Al-Balag Publication, Dhaka 2009, I/XXX, s. 5.

³⁶¹ Hasan, *Hazret Maulana Eminü'l-İslâm Jibon o Şadona*, s. 62.

gazetesinde tefrika edilmeye başlayan bu eser birinci cilt bittikten sonra *Tefsir-i Nuru'l-Kur'an* ismiyle 1984'te yayınlanmıştır. Daha sonra hiç durmadan 1985'te ikinci cilt, 1987'de üçüncü cilt, 1988'de dördüncü cilt, 1989'da beşinci ve altıncı cilt, 1990'da yedinci, sekizinci ve dokuzuncu cilt, 1991'de onuncu on birinci ve on ikinci cilt, 1992'de on üçüncü on dördüncü ve on beşinci cilt, 1993'te on altıncı on yedinci ve on sekizinci cilt, 1994'te on dokuzuncu, yirminci ve yirmi birinci cilt, 1995'te yirmi ikinci ve yirmi üçüncü cilt, 1996'da yirmi dördüncü, yirmi beşinci ve yirmi altıncı cilt, 1997'de yirmi yedinci, yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu cilt, 1998'de otuzuncu cilti yayınlanmıştır.³⁶²

Otuz ciltli on bir bin yüz iki sayfalı bu tefsirin özellikleri ise Kur'an'ın Kur'an'la tefsiriyle beraber hadisler ve bazı yerlerde sahabilerin sözlerini sened ile zikretmesidir. Aynı zamanda Arapça, Urduca ve Farşçada yazılan önemli tefsir kaynaklarından faydalanmasıdır. Mevlana Muhammad Eminü'l-İslâm bu tefsir yazarken faydalandığı eserleri ise *Camii'l beyan*, *Mefatihü'l gayb*, *İbn Kesir Tefsiri*, *ed-Dürrül Mensur*, *Tefsir-i Mazheri*, *Hulasatü't-tefasir*, *Safvetü't tefasir*, *Beyanü'l Kur'an*, *Tefsir-i Hakkani*, *el-Bahrü'l-Muhît*, *Maarifü'l Kur'an* ve Buhari Müslim dahil başka önemli hadis kitaplarıdır.³⁶³

Kendisi bu tefsir hakkında şöyle demiştir:

“Kur'an-ı Kerim'in indirileli 14 yüz yıl olmuş, ancak Bengalce'de bir tane temel ve detaylı bir tefsir hala yazılmamıştır. Bunun için içimde temenni etmişim ki, Bengalce'de öyle bir tefsir yazmaya çalışsam ki, bu tefsir temel ve detaylı bir tefsir olacak aynı zamanda başka dillerde yazılmış meşhur tefsirlerin bir özeti olacaktır.”³⁶⁴

Yazar bu tefsirin başında dokuz sayfalık bir giriş yazdıktan sonra tefsire girmeden önce 156 sayfalık ayrı bir bölüm eklemiştir. Bu bölümde Kur'an derlenmesi tarihi, Kur'an'ı okuma yöntemleri, Fedailü'l-Kur'an, Kur'an'da bazı olayların tekrarlanması, Vahiy geliş şekilleri, Kur'an'da zikredilen melekler, Peygamber ve sahabilerin açıklaması ve ilk çağlardaki müfessirlerin tanıtımı vb. şeyleri zikretmiştir.³⁶⁵ Her ciltin başında bir giriş yazmıştır. Ayetleri tercüme ve tefsir etmeden önce surenin adı, nüzul yeri, nüzul sebebi, ayet ve rükû sayısı ve surenin faziletlerini zikretmiştir. Bu tefsirde

³⁶² Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, ss. 278-280.

³⁶³ Bkz. İslâm, *Tefsir-i Nuru'l-Kur'an*, I, giriş kısmı.

³⁶⁴ İslâm, *Tefsir-i Nuru'l-Kur'an*, I, s. 4.

³⁶⁵ Bkz. İslâm, *Tefsir-i Nuru'l-Kur'an*, I, ss. 17- 173.

müfessir Muhammad Eminü'l-İslâm تفسیر القرآن بالحديث yöntemi ve تفسیر القرآن بالقران yöntemini kullanmıştır. Aynı zamanda ayetler hakkında sahabilerin yorumlarını da zikretmiştir. Günümüzde Bangladeş'te bu tefsir çok yaygın bir tefsirdir.

III. Bengalce'ye Tercüme Edilmiş Tefsirle İlgili Eserler

Bengal bölgesindeki Müslümanlar kendi ana dili Bengalcenin dinsizlerin dili olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla ilk zamanlarda eğitilmiş insanlar bile dinî eserlerin Bengalceye tercüme edilmesine önem vermemiştir.³⁶⁶ Hatta Kur'an'ın Bengalceye tercüme edilmesi de küfür olarak görünüyordu. Sonralarda Bengalce'de dinî çalışmalar yapmaya gayret gösterenler olmuşsa da o kadar erken başlayamamıştır. Aynı zamanda Farşça resmi ve Arapça ise İslâmî dil olarak kabul edildiğinden dolayı medrese ve dinî eğitim merkezlerinde dinî eserler bu iki dilde okutuluyordu. Ancak böyle bir inanç XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başında yok olmaya başlamıştır. Bu zamandan itibaren Bengalceye Arapça, Farşça ve Urduca'dan tefsir, hadis ve fıkıh ile ilgili eserler tercüme edilmeye başlamıştır. Günümüzde artık Bengalce'de zikredebilecek tercüme çalışmalarının sayısı az değildir. Aşağıda Bengalceye tercüme edilmiş çalışmalardan bahsedeceğiz.

A. Arapça'dan Tercüme Edilmiş Eserler

1. Tefsir-i İbn Kesir

Tefsir-i İbn Kesir, bütün dünyada meşhur ve Bangladeş'teki tüm ekol tarafından kabul edilen bir tefsirdir. Allama İmamuddin Ebul Fida İsmail İbn Kesir tarafından yazılan bu tefsir dünyanın çoğu dilne tercüme edildiği gibi Bengalceye de XX. yüzyılda seksenli yıllarda tercüme edilmeye başlamıştır. Bangladeş'in meşhur dîn araştırmacı **Profesor Dr. Muhammad Mujibur Rahman** bu tefsiri tercüme etmiştir.³⁶⁷ Bu tefsirin

³⁶⁶ Khan, Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, *EÜ İlahiyat fakültesi Dergisi*, ss. 373-380.

³⁶⁷ Dr. Muhammad Mujibur Rahman 1936'da Bangladeş'in meşhur şehri Rajshahi'nin Şibganj ilçesinde doğmuştur. Babası tarafından ilk eğitimi başlayan Mujibur Rahman eğitimine medrese eğitimi ile başlamıştır. 1955 yılında Dakka Alia Medresesinden Kamil seviyesini bitirmiştir. Sonra 1962'de Pakistan Lahor Üniversitesinden M. O. L diplomasını bitirmiştir. Daha sonra tekrar Bangladeşe dönüp Rajshahi Üniversitesinde üniversite birincisi olarak yüksek lisans bitirmiş ve 1981'de aynı üniversiteden doktorasını bitirmiştir. Mujibur Rahman 1967'de aynı üniversitenin dilbilimsel bölümünde okutman olarak meslek hayatına başlamıştır. Daha sonra Arapça Edebiyat bölümünün Yrd. Doçent olarak atandı ve aynı bölümden profesör oldu. Arapça ve Urduca'yı iyi bilen Mujibur Rahman öğrenciyken gazetelerde Urduca ve Arapça yazılar yazıyordu. Daha sonra Delhi ve İslâmabad'da bu yazıları kitap olarak basılmıştır. Bu kitaplardan "İmam Buhari, İmam Müslim, Hz. İbrahim a.s, Arapça Edebiyat Tarihi ve Medinenin

tercüme çalışmaları 1983'te başlayıp 1999'da bitmiştir. Kendisi bu tercüme çalışmaları hakkında şöyle demişti: “Bu çalışmayı Bengal dilinde tefsirin eksikliğini tamamlamak ve Bengalce konuşan insanlara yönelik görevimi amacıyla yaptım”³⁶⁸

Bu tercüme çalışması toplam XVIII cilt halinde basılmıştır. Birinci cilt Fatiha suresinden Bakara suresinin yirmi ikinci ayete kadar olup 1983'te yayınlanmıştı. İkinci cilt 1984'te, üçüncü ve dördüncü cilt 1985'te, beşinci cilt 1986'da, altıncı ve yedinci cilt 1987'de, sekizinci cilt 1988'de, dokuzuncu cilt 1990'da, onuncu ve on birinci cilt 1991'de, on ikinci, on üçüncü ve on dördüncü cilt 1994'te, on beşinci cilt 1997'de, on altıncı 1998'de, on yedinci ve on sekizinci cilt 1999'da basılmıştır. Bu çalışmada müfessir İbn Kesir'in biyografyası da yazılmıştır. Çok kolay anlaşılabilir bu çalışmanın bazı yerlerde Arapça, Urduca ve Farşça kelimeler kullanılmıştır. Tercümesinde anlaşılması kolay olmak için açıklama olarak bazı yerlerde mütercim kendi sözlerini de eklemiştir. Ancak bunları sözler parantez işareti içerisinde ayrı olarak göstermiştir. Mesela münafikun suresinin birinci ayeti, Münafıklar sana geldiklerinde, “*Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz*” derler.” Bu ayeti tercüme ederken parantez içerisinde (Yürekten şahitlik ederiz) diye tercüme etmiştir.³⁶⁹ Günümüzde İbn kesir tefsirinin bu tercümesi çok okunmaktadır. Bazı üniversitelerde de ders olarak okutulmaktadır.

Profesor Dr. Muhammad Mujibur Rahman daha sonra 2001'de İbn Kesir Tefsirin Bengalce mealini Londradaki Darussalam Uluslararası Yayınevi tarafından Kur'an-ı Kerimin tercümesi olarak yayınlamıştır.³⁷⁰ Bu meal çalışmasında dipnot şeklinde bazı ayetlerin açıklaması da eklenmiştir.

2. Tefsir-i Taberi

Tefsir tarihinin ilk tefsirlerinden olan *Tefsir-i Taberi* meşhur müfessir Ebû Ca'fer Muhammed ibn Cerîr et-Taberî(ö. 310) tarafından yazılmıştır. Otuz ciltli bu tefsirin

Ensarları ve Ebu Eyüp Ensari” dahil yüz elliden fazla çalışması vardır. (Onun hayatı hakkında detaylı bilmek için Bkz: İbn Kesir, *Tefsir İbn Kesir*, trc: Muhammad Mujibur Rahman, Tefsir Publication Committee, Dhaka 1993, XVIII, ss. 12-15.

³⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsir İbn Kesir*, trc: Muhammad Mujibur Rahman, Tefsir Publication Committee, Dakka 1993, I, ss. 12-15.

³⁶⁹ ³⁶⁹ İbn Kesir, *Tefsir İbn Kesir*, trc: Muhammad Mujibur Rahman, I, s. 146.

³⁷⁰ Muhammad Mujibur Rahman, *Bangla Tefsir Kur'an-i Kerim*, Darussalam yayınevi, Londra 2001, s. 6.

Bengalceye tercüme çalışması 1991’de başlamıştır.³⁷¹ Bangladeş İslâmî Vakfı (İslâmic Foundation Bangladesh-IFB) tarafından tercüme çalışması devam etmektedir. 1991’den 2004’e kadar bu tefsirin on birinci cilde kadar olan tercümesi yayınlanmıştır. İlk olarak 1991’de ikinci cildi yayınlanmıştır, sonra üçüncü ve dördüncü cilt, bundan sonra 1993’te birinci cilt yayınlanmıştır.³⁷² Yani birinci cilt sonra yayınlanmıştır. Tefsirin Bengalce tercümesi IFB. tercüme heyeti tarafından yapılmaktadır. Bu tefsirin tercüme heyetinin başkanı ise Mevalan Muhammad Aminul İslâm’dır. Başka üyeler ise Muhammad Musa, İshak Faridi, Mozammel Hak, Ruhul-Emin Choudury, Burhan Uddin Muhammad Ismail, Başir Uddin, Seyyed Muhammad İmdad Uddin, Ebu Tahir Muhammad Kurşid Uddin ve Ebu Sadik Muhammad Fazlul Hak’tır.³⁷³ Bu tefsirdeki mealler aslında heyetteki kişilere aittir.

Bu tercüme çalışmada tefsire girmeden önce **İbn Cerîr et-Taberî**’in (ö. 310) biyografisi yazılmıştır. Giriş kısmında “Kur’an’da Arapçanın Dışındaki kelimeler”, “Kur’an’ı Tefsir Etmek İçin Gereken İlimleri”, “Klasik Tefsir Ve Müfessirler”, “Kur’an-ı Kerim’in İsimleri”, “Bismelenin Tefsiri ve Allah Kelimesinin Açıklaması” vb. toplam 18 konu üzerinde durulmuştur.³⁷⁴ Tercümenin sonuna konu indeksi konulmuştur. Ancak içinde ayetlerin Arapça metnisi zikredilerek tercüme yapılmıştır. Mesela Bakara suresi ikinci ve üçüncü ayeti için içindekilerde “Bu öyle bir kitap” “Namaz kılanlar” başlığı ile verilmiştir.³⁷⁵ Tefsir-i Taberî’nin bu Bengalce tercümesi dil konusunda çok kolay, canlı ve güvenilir bir tercümedir. Bu tercüme çalışması henüz tamamlanmamış olup devam etmektedir.

3. Tefsir-i İbn Abbas

Hiz. Abdullah ibn Abbas r.a tarafından yapılan tefsirlere Tefsir-i İbn Abbas denilmektedir. Hiz. İbn Abbas öyle bir zât ki onun hakkında Peygamberimiz اللهم فقهه في الدين şeklinde dua etmiştir. Bangladeş İslâmî Vakfı onun tefsirini Bengalceye tercüme etmiştir. Bu tercüme çalışması beş kişilik bir heyet tarafından yapılmıştır. Heyetteki kişiler ise Mevlana Abdus Samat, Mevlana Muhammad İshak Faridi, Mevlana

³⁷¹ Odud, *Bangla Vashay Kur’an Çorça: Utpotti o Kromobikaş*, s. 323.

³⁷² Heyet, *Tefsir-i Taberî(Bengalce Tercümesi)*, IFB, Dakka 1993, I, s. 5.

³⁷³ Heyet, *Tefsir-i Taberî(Bengalce Tercümesi)*, I, s. 7.

³⁷⁴ Bkz, Heyet, *Tefsir-i Taberî(Bengalce Tercümesi)*, I, ss. 8-90.

³⁷⁵ Bkz, Heyet, *Tefsir-i Taberî(Bengalce Tercümesi)*, I, ss. 137-145.

Muhammad Ebu Tahir, Hafız Mevlana Akram Faruk, Mevlana Emdadul Hak, Mevlana Abdullah Bin Said Calalabadidir.³⁷⁶ Bu tefsirin Bengalce tercümesi üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Fatıha suresinden Tevbe suresinin doksan üçüncü ayetine kadar olup Kasım 2004'te yayınlanmıştır.³⁷⁷ İkinci cilt Tevbe suresinin doksan dördüncü ayetindeki Ankebut suresinin kırk dördüncü ayetine kadar olup Aralık 2004'te yayınlanmıştır. Üçüncü cilt Ankebut kırk beşinci ayetten Nâs suresine kadar olup Aralık 2007'de yayınlanmıştır. Bu üç cilt toplam 1893 sayfadan oluşmaktadır. Bu tercüme çalışması da çok faydalı ve okunan-anlaşılan bir çalışma olmuştur.

4. Tefsir-i Kebir

İmam Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö.606) tarafından yazılan *Tefsir-i Mefatihü'l gayb* ya da *Tefsir-i Kebir* İslâmî Vakfı Bangladeş tarafından Bengalceye tercüme edilmeye başlamıştır. Meşhur âlim ve mütercim Mevlana Saiful İslâm ve Dr Abdullah Al-Maruf bu tefsirin tercümesini yapmaktadır. On altı ciltlik bu tefsir Bengalceye otuz iki cilt halinde yayınlanacaktır.³⁷⁸ 2007'de birinci cildinin tercümesi yayınlanmıştır. Bu ciltte sadece Fatıha suresinin tercümesi yer almıştır. Şimdiye kadar başka ciltler yayınlanmamıştır. Bu tercümenin bazı yerlerde ayet ve eserin asıl Arapça metni zikredilmiştir.

5. Tefsîrü'l-Celâleyn

Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin İbrâhim bin Ahmed bin Hâşim Mahallî (ö.864) ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911) tarafından yazılmış *Tefsîrü'l-Celâleyn* Bengalceye iki kurum (Bangladeş İslâmî Vakfı ve İslâmîye Kütüpkana) tarafından tercüme edilmiştir. IFB tarafından yapılmış olan tercümesi Mevlana Fariduddin Mesud'a aittir. Ancak kendisi Bangladeş'te çok tartışmalı ve eleştirel bir kişi olduğundan dolayı onun tercümesi çoğu alim tarafından kabul edilmemektedir.

Lâkin İslâmîye Kütübkana tarafından yapılan tercümesi çok kolay, anlaşılır ve güvenilir bulunup herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu tercüme üç kişi tarafından yapılmaktadır. Onlar ise Mevlana Abdul Gaffar Şahpûri, Mevlana Amirul İslâm

³⁷⁶ Heyet, *Tefsir-i İbn Abbas(Bengalce Tercümesi)*, IFB, Dakka 2004, I, s. 3.

³⁷⁷ Heyet, *Tefsir-i İbn Abbas(Bengalce Tercümesi)*, I, s. 4.

³⁷⁸ Fahrüddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir(Bengalce Tercümesi)*, trc. Saiful İslâm ve Abdullah Al-Maruf, IFB, Dakka 2007, I, s. 4.

Foridabadî, Mevlana Habibur Rahman Habiganji'dir.³⁷⁹ Bu üç kişi Diyûbendî ekollü üç ayrı medresede müderrislik yapmaktadır. Bu aslında sadece bir tercüme çalışması değildir. Aynı zamanda bir tahkîk çalışmasıdır. Bu tefsirin Bengalce tahkîki aslında *Haşiyetus Savi Ala Tefsirul Celaleyn*,³⁸⁰ *el- Haşiyet el-Kemaleyn ale'l-Celaleyn*, *Tefsir-i Usmanî*, *Tefsir-i Macedi*,³⁸¹ *Tefsir-i Ma'refü'l Kur'an* tefsirlerinden faydalanılarak yazılmıştır.³⁸²

Bu tercüme ve tahkîk çalışmasında tefsire girmeden önce vahiy, vahiy nüzul şekilleri, Kur'an-ı Kerim'in tanıtımı, Celaleyn tefsirin tanıtımı ve kaynakları, Kur'an-ı Kerim derleme tarihi, tefsir tarihi ve bu tefsirin yazarlarının biyografileri dahil toplam yirmi iki konudan oluşan bir bölüm yazılmıştır.³⁸³ Daha sonra cüz olarak tercüme edilmiştir. Önce asıl tefsirin Arapça metni ve Bengalce tercümesi, sonra Arapça bazı kelimelerin sözlük tahkîki ve irabı yapılmıştır. Daha sonra "İlgili Açıklamalar" başlığı ile kaynakları zikrederek bazı ayetlerin açıklamasını yapılmıştır. Mesela Bakara suresinin ikinci ayetiyle alakalı kısmı önce tercüme edilmiş, sonra ayetteki kelimelerin sözcük anlamı ve irabı yapılmış, sonra açıklamasında önce ذلك ismi işaretin açıklaması yapılmıştır.

Neden burada اسم اشاره بعيد olmayıp اسم اشاره قريب kullanılmıştır sorusu sorulup *Tefsir-i Ma'refü'l Kur'an*, ve *el- Haşiyet el-Kemaleyn ale'l-Celaleyn*'den getirilen açıklamalar zikredilmiştir.³⁸⁴ Tefsir bu açıklamalarla ilerlemiştir.

Şimdiye kadar bu tercüme sadece onuncu cüze kadar her ciltinde beş cüz olmak üzere iki cilt olarak yayınlanmıştır. ikinci cilt Ekim 2010'da yayınlanmıştır.³⁸⁵ İleride bunun başka ciltlerinin yayınlanacağını ümit ediyoruz. Bu tercüme Bangladeş'in yüksek medreselerinde okutulmaktadır.

³⁷⁹ Abdul Gaffar Şahpüri ve diğer, *Tefsirü'l-Celâleyn(Arapça-Bengalce)*, İslâmiye Kütüphanası, Dakka [t.y.], I, s. 4.

³⁸⁰ Bu haşiyet yazarı İmam Ahmed b. Muhammed el-Maliki es-Savi(ö.1241)

³⁸¹ Bu tefsirin yazarı Abdul Macid Daraybadi(ö.1977). Urduca yazılmış bir tefsirdir.

³⁸² Abdul Gaffar Şahpüri ve diğer, *Tefsir-I Celaleyn(Arapça-Bengalce)*, I, s. 3.

³⁸³ Bkz. Şahpüri ve diğer, *Tefsir-I Celaleyn(Arapça-Bengalce)*, I, ss. 9-57.

³⁸⁴ Bkz. Şahpüri ve diğer, *Tefsir-I Celaleyn(Arapça-Bengalce)*, I, ss. 71-74.

³⁸⁵ Şahpüri ve diğer, *Tefsir-I Celaleyn(Arapça-Bengalce)*, II, s. 3.

6. Tefsir-i Mazheri

Tefsir-i Mazheri'nin yazarı Hint Altkitasının meşhur sufi âlim Nakşibendiye tarikatının “Müceddidiye” kolundan olduğu kabul edilen³⁸⁶ Kâdî Muhammad Senâullah Usmani Pânipêtî'dir (ö.1225/1810). Doğrusu bu tefsir tasavvufî bir tefsir olduğu kadar, aynı zamanda fikhî yönü de ağır basan bir tefsirdir. Bu tefsir Bengalceye iki kurum (Bangladeş İslâmî Vakfî ve Hakimabad Kankaye Müceddidiye³⁸⁷) tarafından tercüme edilmiştir. Bangladeş İslâmî Vakfî bu tefsir bir tercüme heyeti ile tercüme etmiştir. Tercüme heyetin başkanı Dakka Üniversitesi profesörü Dr. Abdul Malik olup başka kişiler ise Ebu Said Muhammad Abdul Hai, Muhammad Hasan Rahmeti, Hafız Mevlana Muhammad İsmail, A.B.M Saiful İslâm, Mevlana Seyyed İmdad Uddin, Muhammad Burhan Uddin ve Muhammad Siddikur Rahman'dır. Onlar 1995'te bu tercüme çalışmalarına başlamıştır.³⁸⁸

On üç ciltten oluşan bu tefsirin Bengalce tercümesinin birinci cildi 1997'de yayınlanmıştır. 1995'te başlayıp 2005'te on üç ciltlik bu tercüme çalışması sona ermiş ve aynı yılda son cildi yayınlanmıştır. Tercümede eserinde tefsire girmeden önce her surenin özeti yazılmıştır. Sonra Arapça Kur'an metni ve Bengalce tercümesi, daha sonra ilgili ayetin nüzul sebebi ile beraber tefsiri tercümeleri yer almıştır. IFB'nin bu tercümesi âlimlerin çoğunluğuna göre güvenilirdir. Dakka üniersitesi dahil Bangladeş'in çoğu Üniversitesinde bu tefsir okutulmaktadır.

Hakimabad Kankaye Müceddidiye tarafından yapılan tercümenin mütercimi Mevlana Taleb Ali'dir. Onların tercümesi on iki ciltten oluşmaktadır. Hakimabad Kankaye Müceddidiye bu tefsiri 1998'de tercüme etmeye başlamıştır. Birinci cildi 1998'de yayınlanmıştır.³⁸⁹ Onlar bu tercümedeki Bengalce Kur'an mealini IFB'nin *Kur'anü'l Kerim*'den almıştır. Aynı zamanda tefsirin tercümesini direkt Tefsir-i Mazheri'nin aslından yapmayıp Mevlana Abdud Dayem tarafından yapılan bu tefsirin Urduca tercümesinden Bengalceye tercüme etmişlerdir.³⁹⁰

³⁸⁶ Abdullah Çelik, Kur'an'ın İşari Yorumu Senâullah Pânipêtî'nin “Tefsiru'l Mazhari” Adlı Tefsiri, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2016, IV, Sayı:7, s. 76-78.

³⁸⁷ “Hakimabad Kankaye Müceddidiye” aslında Bangladeş'te Nakşibendiye tarikatına dair bir tasavvufî kurumdur.

³⁸⁸ Heyet, Tefsir-i Mazheri(Bengalce Tercümesi), IFB, Dakka 1997, I, s. 4(giriş kısmı)

³⁸⁹ Senâullah Usmani Pânipêtî, *Tefsir-i Mazheri(Bengalce Tercümesi)*, trc. Mevlana Taleb Ali, Hakimabad Kankaye Müceddidiye, Narayanganj 2010, Baskı 4. I, s. 3.

³⁹⁰ Pânipêtî, *Tefsir-i Mazheri(Bengalce Tercümesi)*, trc. Mevlana Taleb Ali, I, s. 8.

7. Fi zilali'l-Kur'an Tefsiri

İhvanul Muslim'nin mensuplarından Mısır ediplerinden şehit Seyyed Kutup'un(ö.1966) yazdığı Tefsir Fi Zilali'l-Kur'an "Al-Kur'an Academy London" tarafından Bengalceye tercüme edilmiştir. Bu tefsirin Bengalce tercümesini yapan ise Kur'an-ı Kerim'in Bengalce mealini hazırlayan Hafız Munir Uddin Ahmed'³⁹¹ dir. Tercümeyle destekleyen başka kişiler ise Mevlana Süleyman Faruki, Hafız Akram Faruk, Mevlana Kutubu'l-İslâm, Mevlana A.K.M Sifatullah, Hafız Golam Subhan Siddiki ve Şahidullah Bari'dir. Bu tefsirin Bengalce tercümesi yirmi iki ciltten oluşmaktadır. Tercüme işlemleri ilk 1979'da başlamıştır. Ancak birinci cilt 1995'te yayınlanmıştır,³⁹² yirmi ikinci yanı son cilt 2000'de yayınlanmıştır.³⁹³

Tercümenin birinci cildinde mütercim altı sayfalık bir makale yazmıştır. Bu makalesinde, Kur'an-ı Kerim'i okuma ve anlamının önemi, bazı sahabe ve tabiinin menkibelerini zikrederek anlatmıştır. Aynı zamanda bu tefsirin tercümesiyle alakalı bazı olaylar anlatmıştır. Daha sonra Şehit Seyyed Kutub'un biyografisini yazmıştır.³⁹⁴ Bu tefsiri tercüme ederken sadece tefsirin Arapça metninin tercümesini yapmamıştır. Çoğu yerde anlaşılması kolay olmak için mütercim kendi sözlerini de eklemiştir. Bu tercüme çalışmasının en güzel özelliği ise ayetlerin sırasını bozmamakla birlikte konularını gözetecek bölümlere ayrılmış ve her bölüme bir başlık vermiştir. Mesela Bakara suresinin birinci ayetten otuz dokuzuncu ayete kadar tefsirinde "Kur'an Müttekilerin Yol Haritasidir" "Müttekilerin Özellikleri" "Kêfirin Kimliği" "Münefiklerin Kimliği" "Allah'in Halifesi olarak İnsanlar" gibi toplam on beş başlık atmıştır³⁹⁵

Bangladeş'te bu tefsir çok meşhurdur. İslâmcı siyasetçiler tarafından bu tefsir çok okunmaktadır. Bu tefsir o kadar okunmaktadır ki 1995'ten bu yana yirmi bir kere basılmıştır.

³⁹¹ Hafız Munir Uddin Ahmed Bangladeş'in Noakali Şehrinde XX. Yüzyılın kırklı yıllarda doğmuştu. İngilizce, Arapça, Urduca bilen bu zât elliden fazla eser yazmıştır. Munir Uddin bir dönem "Al-Kur'an Academy London" kumun Başkanlığı yapmıştır. Aynı zamanda Londradaki "İslâmic Relife agency" İSRA'nin Başkanlık görevini yapmıştır. Günümüzde Londra'da yaşamaktadır.

³⁹² Seyyed Kutup, *Fi zilali'l-Kur'an*(Bengalce Tercümesi), trc. Hafız Munir Uddin Ahmed, Al-Kur'an Academy London, Londra 2001, Baskı. XIX., I, s. 3.

³⁹³ Kutup, *Fi zilali'l-Kur'an*(Bengalce Tercümesi), trc. Hafız Munir Uddin Ahmed, s. 5.

³⁹⁴ Bkz. Kutup, *Fi zilali'l-Kur'an*(Bengalce Tercümesi), trc. Hafız Munir Uddin Ahmed, s. 9-31.

³⁹⁵ Bkz. Kutup, *Fi zilali'l-Kur'an*(Bengalce Tercümesi), trc. Hafız Munir Uddin Ahmed, ss. 71-104.

B. Urduca'dan Tercüme Edilmiş Eserler

1. Tefsir-i Sure Yusuf

Bangladeşli âlim müfti Dîn Muhammad Han, Miyanmar'ın³⁹⁶ en büyük şehri Rangoon'dayken 1931'den 1940'e kadar bir camide tefsir dersi veriyordu. Bu derslerden "Yusuf suresinin derslerini" daha sonra Urduca tefsir haline getirmiştir. Müfti Dîn Muhammad 1900'de Bangladeş'in Başkenti Dakka'da doğmuştur. Kendisi 1915'te Hindistan'a gidip Diyûbend ve Aminiya medresesinin üstâdlarından Kur'an ve Hadis üzerine ilim tahsil etmiştir. 1946'da Dakka Üniversitesinin öğretim üyesi olarak meslek hayatına başlamıştır. Aynı zamanda Dakka Alia Medresesi dahil bazı medreselerde ders veriyordu. Arada 1931-1940 yıl arasında Miyanmar'ın Rangoon şehrinin bir camisinde İmamlık görevini yapmıştır. Arapça ve Urduca bilen bu zât bazı kitaplar da yazmıştır. 1974 yılında Dakka'da vefat etmiştir.³⁹⁷

Bu sure tefsiri daha sonra Mevlana Mustafizur Rahman³⁹⁸ isimli bir âlim Bengaleceye tercüme etmiştir. Bu tefsir ilk "Dakka Merkez Tefsir Komitesi" tarafından 1963'te yayınlanmıştır. İkinci baskısı İslâmî Vakfi Bangladeş tarafından 1997'de yayınlanmıştır. Bu tefsir Hz. Yusuf'un a.s kıssesine göre üç bölümde ele almaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Arapça metnini içermektedir. Ancak ayet sıar numaralarını zikretmemiştir. Bu tefsir günümüzde o kadar yaygın değildir.

2. Kanzü'l İrfan ve Muktar et-Tefsir

Kanzü'l İrfan ve Muktar et-Tefsir aslında Amma cüzünün tercüme ve tefsiridir. Bu eserin tercümesini yapan chittagonglı³⁹⁹ âlim Mevlana Kâdî Muhammad Muinuddin Aşrafî'dir. Bu tercüme eserdeki Kur'an mealı Ahmed Raza Khan Barelvi'in⁴⁰⁰ (ö.1921) "*Kanzü'l İmân*" Urduca esrinden ve tefsir kısmı Mevlana Naeem-ud-Deen Muradabadi'in (ö.1948) "*Kazainü'l İrfan*" eserinden alınmıştır. Dolayısıyla tercümeden

³⁹⁶ O dönemde Miyanmar da Hindistan, Bangladeş ve Pakistan ile beraber İngilizlerin sömürgesi altındaydı, yani aynı ülke olarak tanınıyordu.

³⁹⁷ Onun hakkında fazla bilgi için Bkz. Muhammad Abdullah, Bangladeşer Khetonama Arbibid, IFB, Dakka 1986, ss. 92-95.

³⁹⁸ Mevlana Mustafizur Rahman Bangladeş'in Laxmipur eyaletinden olup Dakka Alia Medresesinin müderris olduğunu bilinmektedir. Onun hakkında fazla bilgi bulamadık.

³⁹⁹ "Chittagong" Bangladeş'in ikinci büyük şehirdir. Aynı zamanda bu şehir dinî ve tasavvufî şehir olarak tanınmaktadır.

⁴⁰⁰ "Ahmed Raza Khan Barelvi" İngilizlerin sömürgesi döneminde Hindistan'da yaşamış bir İslâm alimi, İslâm hukukçu, Sufi ve reformcu olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda Barelvi hareketinin kurucusuydu.

sonra bu esere *Kanzü'l İrfan ve Muktar et-Tefsir* isimi verilip 1984'te yayınlanmıştır.⁴⁰¹ bu eserin ikinci baskısı 1991'de üçüncü baskısı 1995'te yayınlanmıştır. Eserinde başta Kur'an-ı Kerim'in Arapça metni sonra *Kanzü'l İmân*" Urduca eserinden Bengalce meali daha sonra *kazainü'l İrfan* eserinden tefsir kısmı verildikten sonra surelerin adları, nüzul sebebi ve surelerin özetlerini zikretmiştir.

3. Tefsir-i Ma'refü'l Kur'an

Bu tefsir Hint Altkıtası bölgesinde çok meşhurdur. Bu tefsirin aslı Urduca'dır. Diyübend ekolünün önemli âlimlerinden olan Müfti Muhammad Şafi bu tefsirin yazardır. Bu zât Hindistan'ın kuzey batısındaki Diyübend bölgesinde 1897'de doğmuştur.⁴⁰² Pakistan ve Hindistan birbirinden ayrıldıktan sonra Mevlana Şafi 1948'de Pakistan'a taşınmıştır. Pakistan'da Mevlana Sabbir Ahmad Usmani (ö.1949) ile beraber İslâmî tebliğ faaliyetleri başlamıştır. Bu tebliğ faaliyetlerin bir parçası olarak Hicri 1388/1968'de bu tefsiri yazmaya başlamış ve sekiz cilt ile 21 Şaban 1392/1972'de bitirmiştir.⁴⁰³ Bu tefsir yazdıktan dört sene sonra 1396/1976 yılında müfessir Müfti Şafi bu fâni dünyadan intikal etmiştir. Yaklaşık yedi bin sayfalık bu tefsirin yazmasında yazar *Tefsir-i İbn Kesir, Tefsir-i Taberi, Kurtubi, el-Behrü'l Muhit, Caşşas'ın Ahkemu'l Kur'an, ed-Durul Mensur, Ruhul Ma'ani ve Tefsir-i Mazheri* gibi tefsirlerinden istifade etmiştir.

Bu tefsirin Bengalce tercümesini Bangladeş İslâmî Vakfi'nin isteğiyle aylık "Madina" gazetesinin editörü Mevlana Muhiuddin Han⁴⁰⁴ yapmıştır. Kendisi şöyle diyor: "Ben bu tefsirin tercümesini IFB'nin 1977 yılındaki başkanı Şamsul Alam ve Bangladeş'in o dönemdeki cumhurbaşkanı Şehit Ziaur Rahman'ın isteği üzerine yapmışım".⁴⁰⁵ Bu vakif tefsirin tercümesini 1977'den 1984 yılına kadar aslı gibi aynen sekiz cilt halinde yayınlamıştır. Ancak birinci cilt Haziran 1980'de ve sekizinci cilt 1984'te yayınlanmıştır. Tercümesinde Mevlana Muhiuddin Han kendisinden hiç söz eklemeyip Urduca eserin tam aynısını

⁴⁰¹ Kâdî Muhammad Muinuddin, *Kanzü'l İrfan ve Muktar et-Tefsir*, Anjuman Printers and Publishers, Chittagon 1984, s. 4.

⁴⁰² Müfti Muhammad Şafi, *Tefsir-i Ma'refü'l Kur'an*(Bengalce Tercümesi), trc. Mohi Uddin Han, IFB, Dakka 1992, I, s. 13.

⁴⁰³ Muhammad Şafi, *Tefsir-i Ma'refü'l Kur'an*(Bengalce Tercümesi), I, s. 16.

⁴⁰⁴ Muhiuddin Han 19 Nisan 1936'da Bangladeş'in Kişorganj şehrin Pakundia ilçesinde doğmuştur. öğrenciyken bu zât bazı Urduca ve Bengalce çeşitli gazetelerde çalışmıştır. Aynı zamanda Cemiyet Ulamaye Hint gibi İslâmî siyaset partilerde de çalışmıştır. Günümüzde aylık "Madina" ve haftalık "Müslim Cihan" isimli gazetelerin editörlüğünü yapmaktadır. Aynı zamanda Diyobend ekolünden olan bazı medreselerin yönetici olarak çalışmaktadır.

⁴⁰⁵ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 210.

tercüme etmeye çalışmıştır. Tercüme ederken Bengalce’de kullanılan bazı Arapça, Urduca ve Farşça kelimeler kullanmıştır.

Şunu da söylemekte fayda var ki, 1993’te Suudi Arabistan Kralı Fahd Kur'an Basma Kompleksi tarafından “Kur’an-ı Kerimin Bengalce Tercümesi ve Kısa Tefsiri Ma’refü’l Kur’an” ismiyle bu tefsir yayınlanmıştır. Mevlana Muhiuddin Han kendisi bunun editörlüğünü yapmıştır. Kral Fahd Kur'an Basma Kompleksi tarafından Bangladeş’te bu eser ücretsiz dağıtılmaktadır. Bangladeş’te var olan bütün tefsir ekolleri bu tefsire saygı ile bakmaktadır.

4. Tefsir-i Osmânî

Bu tefsirin müellifi Diyûbend Medresesinin Şeyhü’l-hadis Şeyhü’l-Hind Mevlana Mahmudu’l-Hasan ve onun öğrencisi Şeyhü’l-İslâm Mevlana Sabbir Ahmed Usmani’dir. Mevlana Mahmudu’l-Hasan Kur’an-ı Kerim’in tam tercümesini bitirip dört cüze kadar tefsir ettikten sonra 1920’de vefat etmiştir. Geri kalan kısmı öğrencisi Mevlana Sabbir Ahmed Usmani yapmıştır.⁴⁰⁶ Bu tefsir onun adıyla isimlendirilmiştir.

Şeyhü’l-hadis Mevlana Mahmudu’l-Hasan Hint Altkıtasının hem ilim hem siyaset konusunda çok önemli bir değeridir. Bölgede İngiliz sömürmesine karşı siyaset hareketlerinde önemli katkılar sağlamıştı. Hatta Balkan Savaşında Osmanlı Hilafetine maddî yardımda bulunmak amacıyla bölgedeki Müslümanlardan para toplamıştır.⁴⁰⁷ İngilizlere karşı ittifak kurmak amacıyla Türkiye’ye gelirken 1335/1917 yılında Taif bölgesinde tutuklanmıştır. O zaman hapishanedeyken bu tefsirin bir kısmını yazmıştır.⁴⁰⁸

Mevlana Sabbir Ahmed Usmani 1887’de Hindistan’ın Bijnor bölgesinde doğmuştur. Onun sulalesi Hz. Usman’a r.a kadar uzanmaktadır. Ahmed Usmani Diyûbend Medresesinde tefsir ve hadis üzerine yüksek eğitim alır almaz aynı medresede ders vermeye başlamıştır. İlmî çalışmalarla beraber İngiliz sömürmesine karşı “Cemiyetü’l Ensar” ve Osmanlı Devletini savunan “Hindistan Hilâfet Hareketi”⁴⁰⁹ gibi siyaset hareketlerine katılmıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Sabbir Ahmed Usmani, *Tefsir-i Usmani*, trc. Saiful İslâm, IFB, Dakka 1996, I, s. 4.

⁴⁰⁷ Sabbir Ahmed Usmani, *Tefsir-i Usmani*, trc. Hafiz Munir Ahmed, AAL, London 1996, I, s. 4.

⁴⁰⁸ Usmani, *Tefsir-i Usmani*, trc. Hafiz Munir Ahmed, I, s. 5.

⁴⁰⁹ Hindistan Hilâfet Hareketi hakkında bilgi almak için Bkz. M. Naeem Qureshi, *Hindistan Hilâfet Hareketi*, *DIA*, XVIII, ss. 109-111.

⁴¹⁰ Usmani, *Tefsir-i Usmani*, trc. Hafiz Munir Ahmed, I, s. 6.

Bu iki kişi tarafından yazılmış Tefsir-i Usmani Bengalceye Bangladeş İslâmî Vakfî tarafından dört cilt olarak ve Al-Quran Academy London tarafından yedi cilt olarak tercüme edilmiştir. IFB tercümesini tercüme komitesinin önemli üyesi Mevalana A.B.M Saiful İslâm yapmıştır. Bunun birinci cildi 1996'da, ikinci cildi 1997'de, üçüncü cildi 2003'te ve dördüncü cildi 2004'te yayınlanmıştır. Ancak AAL'nin tercümesinin IFB'nin tercümesinden daha kaliteli olduğu bilinmektedir. Onların tercümesini AAL'nin başkanı ve Fi zilali'l-Kur'an Tefsirin mütercim Hafız Munir Ahmed yapmıştır. Ancak o, *Tefsir-i Osmânî*'den Kur'an mealini almayıp kendi mealini eklemiştir.⁴¹¹ AAL'nin tercümesi 1996'de yayınlanmıştır. *Tefsir-i Osmânî*' Bangladeş'te çok meşhur tefsirlerden biridir.

5. Tefhimul Kur'an

Bangladeş'in en meşhur ve en fazla okunan tefsirlerinden olan *Tefhimu'l-Kur'an*'ı İslâmcı eğitim ve siyaset hareketi Cemaat-ı İslâm'ın kurucusu Seyyed Ebu'l-A'la Mevdudi(ö.1979) yazmıştır. Bangladeş, Pakistan ve Hindistan aynı ülkeyken 1941'de Ebu'l A'la Mevdudi Cemaat-i İslâmî'yi kurmuştur.⁴¹² Günümüzde bu üç ülkede Cemaat-i İslâmî hareketi vardır. Ancak Bangladeş'teki hareket en güçlü ve en büyüktür. Aynı zamanda bu hareket Bangladeş'in en büyük İslâmî partisidir. Bu sebeplerden dolayı Mevdudi'nin bu tefsiri Bangladeş'te çok meşhurdur. Aynı zamanda sevmeyenler tarafından çok eleştirilmiş bir tefsirdir.

Urduca yazılmış bu tefsirin Bengalce tercümesini farklı zamanda çeşitli kişiler yapmıştır. Lâkin ilk tercüme yapan kişi Mevlana Muhammad Abdur Rahim'dir.⁴¹³ Diğer mütercimler ise Bangladeş'in meşhur yazarı Mevlana Abdul Manna Talib (Mevdudi'nin Urduca eserlerinin çoğunu Bengalceye tercüme etmiştir) ve Mevlana Abdus Şahid Nasım'dır. Mevlana Abdur Rahim'in tercümesi Khairun Prokaşoni(Khairun Yayınevi) tarafından ilk defa 1978'de yayınlanmıştır. Bundan bir kaç yıl sonra Adhunik Prokaşoni(Adhunik Yayınevi) Abdul Mannan Talib'nin tercümesini yayınlamaya başlamıştır.

Her yayınevi bu tefsirin Bengalce tercümesini on dokuz cilt halinde yayınlanmaktadır. Ancak Adhunik Prokaşoni *Tefhimul Kur'an Konu Rehberi* ismiyle

⁴¹¹ Usmani, *Tefsir-i Usmani*, trc. Hafız Munir Ahmed, I, s. Giriş kısmı.

⁴¹² Abdullah el-Akil, *Çağdaş İslâm Hareket ve Davet Önderleri*, trc. Hülya Afcan ve diğer, İstanbul: İlimyurdu yay., İstanbul 2012, s. 370.

⁴¹³ Bkz. Muhammad Abdur Rahim hakkında "Tercüme, Sure ve Cüz Olarak Yapılan Çalışmalar" başlık altındaki paragraf'ta bahsedilmiştir.

yirminci cildi eklemiştir. Dört yüz on bir sayfalık bu yirminci cilt içinde Bengal alfabesinin sırasına göre konu indeksi konulmuştur.⁴¹⁴

Bangladeş'te bu tefsirin tercümesi her sınıf insan tarafından yani Arapça bilen bilmeyen, medresede okuyan okumayan herkes tarafından okunmaktadır. Doğrusu tefsirin yazarı Seyyid Ebu'l A'la Mevdudî zaten öyle istemişti:

“Ben bu çalışmayı yapmakla, aslında orta seviyede eğitim görmüş olan kimselerle, Arapça bilmeyen ve Kur'ân ilimlerinden yararlanma imkânından yoksun olan aydınlarımıza seslenmeyi hedefledim. Bu çalışma temelde bu kimseler nazar -ı dikkate alınarak hazırlandığından dolayı, tefsîr ilmi uzmanları açısından çok önemli olan birtakım tefsîr bahislerine girmekten kaçındım.”⁴¹⁵

Bengalce harfine tercüme yerine söylenmek istenenin gözetildiği kolay anlaşılır bir tercüme tercih edilmiştir. Bangladeş'te bu tefsir Cemaat-i İslâmî ekolünün tefsiri olarak tanınmaktadır. Dolayısıyla Bangladeş'te Diyûbendi ekolünden olan bazı alimler bu tefsire karşı eleştirel kitaplar yazmıştır.

6. Beyanu'l Kur'an(Tefsir-i Eşrefi)

Mevlana Eşref Alî (Tehânevî) Tânevî'nin(ö.1943) yazdığı *Tefsir-i Beyanu'l Kur'an*, 1950'de *Tefsir-i Eşrefi* adıyla Emdadiye Library tarafından Bengalceye tercüme edip yayınlanmıştır. Bu tercüme bir heyet tarafından yapılmıştır. Ancak tercümesinde heyet hakkında hiç bir bilgi yoktur. 1950'de bu tercüme eseri cüzlere göre otuz cilt olarak basılmıştır. Ancak günümüzde altı cilt olarak yayınlanmaktadır. Tercümede eserinde her cüz'den önce cüzdeki ayetlerin numarası konu başlığı altında içindekiler olarak verilmiştir.

7. Tefsir-i Tevzihi'l Kur'an

Urduca yazılmış *Tefsir-i Tevzihi'l Kur'an* tefsirinin yazarı Pakistan'ın meşhur âlim Muhammed Takî Osmânî'dir.⁴¹⁶ Onun bu tefsirin Bengalce tercümesi Maktabatü'l-Aşraf yayınevi tarafından 2010 yılında yayınlanmıştır. Tercüme yapan Dakka Tejgao Câmiatu'l-Ulûmi'l-İslâmiyye Medresesinin Şeyhü'l-hadisi Mevlana Abu'l-Başar Muhammed Saifu'l-İslâm'dır. Üç ciltlik bu tercüme eserinin girişini Dakka Merkezu'd-

⁴¹⁴ Ebu'l A'la Mevdudî, *Tefhimul Kur'an*(Bengalce Tercümesi), Adhunik Prokaşoni, Dakka 2012, XX, s. 17.

⁴¹⁵ Bu kısmı aldığımız eser-Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân*(Türkçe tercümesi), trc. Muhammed Han Kayani ve dğr, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, I, ss. 7-8.

⁴¹⁶ Takî Osmânî Günümüzde Pakistan'da yaşayan çok meşhur bir alimdir. Kendisi 3 Ekim 1943'te yoğun ilmi faaliyetler Dolayısıyla "Ezheru'l Hint" olarak bilinen Hindistan'ın Seharenpur Şehrinin Diyobend kasabasında doğmuştur. Hindistan ve Pakistan birbirinden ayrıldıktan sonra beş yaşındaki Osmânî ailesiyle Pakistan'a hicret etmiştir. Tefsir, hadis, tasavvuf, İslâm ekonomisi ve İslâm hukukü uzmanı olan bu zât Pakistan'ın Baş yargıcı olarak 1982-2001'e kadar görev yapmıştır. İngilizce, Arapça ve Urduca çok esere sahip birisidir.

Dâva el-İslâmiye'nin Başkanı Mevalana Muhammed Abdu'l-Malik yazmıştır. Bu girişte aslında “Kur'an-i Kerim'in Bizim Üzerimizdeki Hakları ve Ulemanın Kur'an-i Kerim'in Mesajlarını Kolaylaşma ve Tebliğ Etme Sorumluluğu” başlıkların üzerine uzun bir yazı yazmıştır.⁴¹⁷

Tefsir-i Tevzihi'1 Kur'an eserin Bengalce tercümesinin birinci cildi Fatiha suresinden Tevbe suresine kadar olup Nisan 2010 yılında yayınlanmıştır. Yunus suresinden Ankabut suresine kadar olan ikinci cildi Ekim 2010 yılında yayınlanmıştır. Üçüncü cilt Rum suresinden Kur'an'ın sonuna kadar olup Nisan 2011'de yayınlanmıştır. Bu tefsir o kadar detaylı bir tefsir değildir. Ancak Kur'an ile Kuran ve az da olsa hadis ile Kur'an'ı tefsir etme yöntemini kullanmıştır. Tercümede asıl eserin dışında hiçbir şey eklenmemiştir. Tercümede dipnot şeklinde her surede yeni numara vererek ayetleri tefsir etmiştir. Tercüme kolay anlaşılır, canlı ve gvenilir bir tercüme olarak görülmektedir.

IV. Üniversitelerde Yapılmış Tefsir ve Kur'an Çalışmaları

Günümüzde Bangladeş'te devlet üniversitelerinin sayısı toplam kırk ve özel üniversitelerinin sayısı toplam yüz bir'dir.⁴¹⁸ Ancak İslâmî eğitim sadece on bir üniversitede verilmektedir. Bunlardan dokuz üniversitede İlahiyat bir bölüm olarak, diğer iki üniversitede ise fakülte olarak vardır. Biri devlet iki özel olup toplam üç tane İslâm Üniversitesi vardır. Bunlar ise Kustia İslâmi Üniversitesi(devlet), Uluslararası Çitagong İslâmi Üniversitesi ve Bangladeş İslâmi Üniversitesidir. İlahiyat bölüm olarak ve fakülte olarak var olan üniversitelerde küçük miktarda tefsir çalışmaları yapılmaktadır. Burada bu çalışmalardan bir kısmını üniversitelere göre zikredeceğiz.

A. Dakka Üniversitesi: Bu üniversite Bangladeş'in ilk üniversitesidir. Bangladeş ve Pakistan birbirinden ayrılmadan önce 1921'de Dakka Üniversitesi kurulmuştur.⁴¹⁹ Doğu Bengaldeki Müslümanların eğitim konusunda geliştirmek amacıyla İngilizler tarafından kurulmuştur. Bu üniversite kurulduğundan bu yana İlahiyat “İslâmic Studies” adıyla bir bölüm olarak devam etmektedir. Bu üniversitede Kur'an ve tefsir

⁴¹⁷ Bkz. Muhammed Takî Osmânî, *Tefsir-i Tevzihi'1 Kur'an*(trc. Abul Başar Muhammed Saiful İslâm), Maktabatul Aşraf, Dhaka 2010, I, s. 3-8.

⁴¹⁸ Bu bilgi UGC(Bangladeş Üniversite Kabul Komisyonu)'nun websitesinden alınmıştır. <http://www.ugc.gov.bd/en/home/university/public/120> <http://www.ugc.gov.bd/en/home/university/private/75> et. 11-07-2018.

⁴¹⁹ Şahcihan Mia, “Dakka Üniversitesi(ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়)”, *Banglapedia*, X, s. 261-265.

çalışmalarının sayısı o kadar fazla değildir. Aslında tefsir bir bölüm olmadığından dolayı tefsir çalışmalarının sayısı azdır. Aşağıda bu çalışmalardan bir kısmı zikredilmiştir.

Seviye	Araştırma Konusu	Yıl
YL	منهاج القرآن الكريم في رعاية الضعفاء المجتمع	2010
YL	Kur'an-ı kerim'de Bahsedilen Çeşitli Milletlerin Tarihi: Bir İnceleme	2010
YL	Kur'an-ı kerim'de Bahsedilen Çeşitli Milletler: Tarihi ve Coğrafi İncelemesi	2010
YL	Tefsir-i Beydavi'de Zikredilen Hadislerin Gerçeği, Özellikleri ve Doğrusu	2010
YL	The Social Laws in The Holy Qur'an and Their Influence on The Life of The American Muslim Community: A Short Survey	2011
YL	Dünyada Barışın Sağlanmasında Kur'an-ı Kerim'in Rolü	2014
YL	Tebliğ Açısından Mekki Surelerin Önemi : Bir İnceleme	2014
YL	Kur'an'da Bahsedilen Tarihi Sembolleri: Bir İnceleme	2017
Doktora	Hint Altkıtasında Tefsir Edebiyatı Çalışmaları	2001
Doktora	Şah Valiullah Dehlevi: Onun Hayatı ve Çalışmaları	2002
Doktora	Allama Celaleddin Suyuti: Ulumu'l Kur'an'a Katkısı	2002
Doktora	Tefsir Çalışmalarında Bangladeşli Alimlerin Katkısı(1601-1990)	2010
Doktora	Kur'an ve Sünnete Aişe'nin (r.a) Katkısı	2012
Doktora	Bengalce'de Tefsir Çalışmaları: Tefsir-i Nurul Kur'an Perspektifi	2013
Doktora	Tarım: Kuran bağlamı ve Bangladeş Perspektifi	2014
Doktora	Zemahşerî ve Keşşaf eserinde Mu'tezilenin İnanç İlkeleri	2015
Doktora	The Historical Location in The Holy Quran & Hadith: An Overview	2016

B. Rajshahi Üniversitesi: Rajshahi Üniversitesi Bangladeş'in kuzey bölgede yer almaktadır. Bangladeş Pakistan ile birleşirken 1953 yılında kurulmuş⁴²⁰ olan bu

⁴²⁰ Mahbubur Rahman, "Rajshahi Üniversitesi(রাজশাহী বিশ্ববিদ্যালয়)", *Banglapedia*, X, s. 266.

üniversitede İlahiyat bir bölüm olarak, üniversite kurulduktan bir kaç yıl sonra kurulmuştu. Şimdi bu üniversitede yüksek lisan ve doktora’da yapılan araştırmaların bir kısmını burada zikredeceğiz.

Seviye	Araştırma Konusu	Yıl
Doktora	الكشاف للزمخشري وانور التنزيل للبيضاوي : درس مقارنة من حيث الاعتقاد	1999
Doktora	İmam Ebu Cafer İbn En-Nahas ve Tefsir çalışmalarında onun Katkısı	2000
Doktora	Tefsir-i Beydavi’de Kullanılan Arapça Şiirler: Neden ve Özelliklerinin Analizi	2002
Doktora	İbn-i Cevzî ve Tefsir Çalışmaları	2005
Doktora	Tefsir Çalışmalarında Tabiinin Katkısı	2006
Doktora	XX. Yüzyılında Tefsir Çalışmaları: Bir İnceleme	2007
Doktora	Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir et-Taberi ve Onun Tefsir Çalışmalarına Katkısı	2007
Doktora	Sahabe Döneminde Tefsir Çalışmaları	2007
Doktora	Kur’an-ı Kerim’e göre Devlet politikası: Bir İnceleme	2007
Doktora	Ahmed Ibn Ali el-Cessas ve İbnü’l Arabi’nin “Ahkâmul Kur’an”: Bir İnceleme	2011
Doktora	Tefsir-i Mezhari’de zikredilen Fıkhî Meselelerin Analizi	2013
Doktora	İlmül Kıraatta Muhammed ibn Cezeri ve Muhammed Şemseddin ez-Zehebi’nin Katkısı	2016
YL	Tefsir Çalışmalarında İbn Abbas (r.a)	1993
YL	Nur Suresinde Bahsedilen Sosyal Hükümleri: Bir İnceleme	1995
YL	Hucurat Suresinde Bahsedilen Sosyal Hükümler ve İdeal Toplumun Oluşmasında bu Surenin Rolü	1996
YL	Maide Suresinde Zikredilen Ahkâm ve Çevremiz	1997
YL	Tefsir Çalışmalarında Abdullah İbn Mes’ûd	1998
YL	Fetih Suresi: Hüdeybiye Sulhü ve Mekkenin Fethi	1998
YL	Vakia Suresine Göre Ahiret Hayatı	1998
YL	Kur’an’da Zikredilen Müteşabih Ayetler: Bir İnceleme	1998
YL	Kur’an’a Göre Eşitlik, Arakadaşlık ve Kardeşlik: Sosyal Hayatta Bunun Etkisi	2005
YL	İlmül Kıraat: Menşesi ve Gelişmesi	2008
YL	Kur’an’a Göre Peygamberlerin Tebliğ Yöntemleri ve Teknikleri	2014

D. İslâmi Üniversitesi: Batı bölgede yer alan Kuştia İslâmik Üniversitesi bağımsız olduktan sonra 1980 yılında kurulmuş Bangladeş'in ilk üniversitesidir.⁴²¹ Devlet üniversitesilerinden sadece bu üniversitede İlahiyat, bir Fakülte olarak vardır. Bu İlahiyat fakültesinde “el-Kur’an & İslâmik Studies”, “el-Hadis & İslâmik Studies” ve “Dava & İslâmik Studies” adıyla üç ayrı bölüm vardır. Burada “el-Kur’an & İslâmik Studies” bölümünde yapılan çalışmaların bir kısmını zikredeceğiz.

Seviye	Araştırma Konusu	Yıl
YL	The Traslation of The Holy Qur'an and İts Relation with The Languistic Miracles	1994
YL	A Comparative Analysis of The Makkan & Madinise Chapters of The Holy Qur'an	1997
YL	Yüce Kur'an-ı Kerim'de İktisad	2002
YL	Seyyid Kutup ve Tefsir Fi zilali'l-Kur'an: Bir İnceleme	2001
YL	Allâme Şevkânî : Tefsir Çalışmalarında Yöntemi ve Tefsire Katkısı	2002
YL	Kur'an'a Göre Tarım Sistemi	2003
YL	İhlâs Suresine Göre Tevhîd	2003
YL	et-Tefsir Bil Me'sur: Menşei ve Gelişmesi	2004
YL	Kadın Hakları: Kur'an-ı Kerim ve Modern Medeniyet: Karşılaştırmalı analiz	2008
YL	Kur'an-ı Kerim'e Gayr-ı Müslimlerin Bakışı	2008
YL	Yüce Kur'an: Pozetif Karakterin Gelişimi için Temel Kaynaktır	2009
YL	Kur'an-ı Kerim'de İnsanın Sınıflandırılması: Teorik İnceleme	2010
YL	Kur'an ve Hadis'e Göre İlmi Araştırma: Bir İnceleme	2011
YL	Fi zilali'l-Kur'an: Tefsir Alanında bunun Etkisi ve Yeri	2011
YL	Saff Suresi: İslâm Dayanışma ve Dava/Tebliğ Politikası	2011
YL	Asr Suresine Göre İnsanın Ahlâkî Erdemlerinin bir Analizi	2011
YL	Kur'an'da Hayvan: Bir İnceleme	2011
YL	Kur'an'a göre Adalet Sistemi: Bangladeş Perspektifi	2011
YL	Terorizm ve Rüşvetçiliği Önleyen Kur'an-ı Kerim: Bangladeş Perspektifi	2012

⁴²¹ A. B. M Siddiki, “İslâmik Üniversitesi(ইসলামী বিশ্ববিদ্যালয়)” *Banglapedia*, v, s. 329.

YL	Muhammed Ali es-Sabuni: Tefsir Çalışmalarına Katkısı	2013
YL	İslâm'ın Canlandırılmasında Tefhimul Kur'an'ın Rolü	2013
YL	Kur'an'da Bitki: Bir İnceleme	2014
YL	Tefsir-i Celalyen ve ed-Dürü'l Mensur: Karşılaştırmalı Bir inceleme	2014
YL	Antiquities Archaeology Described in The Holy Qur'an: Historical Study	2014
YL	Kur'an-ı Kerim'e göre Big Bang Teorisi: Bir İnceleme	2015
Doktora	İbn Kesir: Tefsir Çalışmalarının Gelişmesine Katkısı	1999
Doktora	The Role of Al-Qur'an in Formation of society and The Reconstruction of Society	2006
Doktora	Kur'an, Bilim ve Başka Dinlere göre İnsan Yaratılışı: Karşılaştırmalı bir İnceleme	2008
Doktora	Arapçada Ulumul Kur'an: Menşei ve Gelişmesi	2009
Doktora	İlmi Tefsir ve İctihatta Aişe'nin r.a Yöntemleri: Bir Analiz	2009
Doktora	Tefsir Bir'rey'de Müfessirlerin Yöntemleri: Bir İnceleme	2009
Doktora	Tefsirlerde İsraili Rivayetlerin Etkisi: Bir İnceleme	2009
Doktora	Kur'an-ı Kerim'de Helal ve Haram	2009
Doktora	Tefsir-i Kurtubî ve Tefsir el-cessas: Karşılaştırmalı İnceleme	2010
Doktora	Kur'an'a göre Karşılaştırmalı Din ve Dinler Arası Diyalog	2012
Doktora	Kur'an-ı Kerim'de Tasavvuf: Bir İnceleme	2012

V. Bangladeş'te Tefsir Çalışmalarının Geri Kalma Sebepleri

Bangladeş, Müslümanların sayısı ve İslâmî siyaset konusunda hem Güney Asya hem bütün İslâm dünyasında çok önemli bir ülkedir. X. yüzyıl önce Arap tüccarlar sayısında ve sonrada XIII. yüzyılın başında siyaset yolu ile İslâmın yayılışı gerçekleşse de bölgenin anadili olan Bengalce'de Kur'an ve tefsir çalışmaları çok geç başlamıştır. Farşça Kur'an tercümesinden yaklaşık dokuz yüz sene sonra ve Urduca tercümeden iki yüz sene sonra Kur'an-ı Kerim Bengalce'de tercüme edilmiştir. Günümüzde Bangladeş'te medreselerin sayısı da az değildir. Ancak buna göre Kur'an ve tefsir çalışmaları yeterli görünmemektedir. Burada Bengalce Kur'an ve tefsir çalışmalarındaki eksikliğin sebeplerini açıklamaya çalışacağız.

A. Bölgede İslâm'ın Geç Yayılışı ve Bengalcenin Geri Kalması

Bangladeş Hint Altkıtasının önemli bir bölgesi olduğunu birinci bölümde detaylı bir şekilde ele almıştık. Bu bölgeye İslâm'ın girişi olmadan önce bölgede yaşayanlar Hindû ve Budizm'e mensuptu. Hint Altkıtası bölgesinde siyasî yol ile Emevî komutan Muhammed b. Kasım sayesinde İslâm'ın girişi ilk VIII. yüzyılın başında olmuştur.⁴²² Ancak Bengal bölgesine siyasî yol ile İslâm'ın girişi ilk XIII. yüzyılın başında Türk asıllı komutan İhtiyârüddin Muhammed Bin Bahtiyâr Halacî sayesinde olmuştur.⁴²³ Ancak bütün Bengal bölgesi yüz sene sonra Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir.⁴²⁴ Yani yaklaşık altı yüz sene sonra bölgede İslâm tam olarak hâkim olmaya başlamıştır.

Bölgeye İslâm'ın girişi ve İslâmlaşmasının geç oluşunun, İslâmî eğitim ve İslâm dîn araştırma faaliyetlerinin geç başlamasına sebep olduğu kanaatindeyim. Çünkü coğrafya olarak Bangladeş'e yakın olan Müslüman ülkelerde İslâmî araştırma faaliyetleri Bangladeş'ten çok önce başlamıştır. Mesela Emevî komutan Muhammed b. Kasım ilk Pakistan'ın Multan bölgesini fethetmişti.⁴²⁵ Bu sebeple Pakistan'ın İslâmlaşması Bangladeş'ten önce olmuştur. Buna bağlı olarak da Pakistan'ın anadili Urduca'ya Kur'an'ın tercümesi Bengalceye tercümesinden 200 sene önce olmuştur.

Kur'an ve tefsir çalışmalarının geri kalmasının başka bir nedeni ise bölgenin anadili Bengalcenin geri kalmasıdır. Bahtiyâr Halacî bölgeye gelmeden önce Lakşman Sena adlı Hindû kral Bengalce yerine daha çok Sangkritçenin gelişmesi için çalışıyordu. Çünkü Hindû dînine ait kitaplar Sangkritçe ile yazılıyordu. Halacîlar geldikten sonra Sangkritçe yerine Bengalceyi tercih etmişse⁴²⁶ de 1350'den sonra dışarıdan gelen Müslümanlardan etkilenerek Bengalce, Farşçadan etkilenmeye başlamıştır.⁴²⁷ Müslümanlar Bengalce'den daha çok Farşçayı tercih ediyordu. Aynı zaman da Bengalce sadece İslâmî araştırma konusunda değil başka dîn ya da konularda da geride kalmıştır. Bölgede İslâm gelmeden önceki dönem yani 650-1200 yılları arasında Budist ve Hindûlerin döneminde bile Bengalceye ait hiçbir eser bulunmamaktadır.⁴²⁸ Bengalce

⁴²² İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, IX, s. 87.

⁴²³ Rahim ve Diğer, *Bangladeş'er İtihaş*, s. 152.

⁴²⁴ Muhammed Şehidullah, *Bangla Vaşar İtibritto*, Mawla Brothers, Dakka 1998, s. 14.

⁴²⁵ Karim, *Banglar İtihaş (Sultani Amal)*, s. 80.

⁴²⁶ Enamul Hok, *Müslim Bangla Şahitto*, s. 13

⁴²⁷ Şehidullah, *Bangla Vaşar İtibritto*, s. 14.

⁴²⁸ Şehidullah, *Bangla Vaşar İtibritto*, s. 16.

çalışmalar XIV. yüzyılda başladı. Daha sonra yavaş yavaş dinî çalışmalar başlamış olsa da Kur'an ve tefsir çalışmaları XVIII. yüzyılın başında başlamıştır.

B. İslâm Geldikten Sonra Müslüman Liderler Arasında Taht Kavgaları

Bengal bölgesinde İslâmî eğitim araştırma ve Kur'an-ı Kerim çalışmalarının eksik oluşunun başka önemli bir sebebi ise Müslüman liderlerin taht kavgalarıdır. Bu bölgede Müslümanlar XIII. yüzyılın başından XVIII. yüzyılın ortasına kadar hükmetmiştir. Yaklaşık beş yüz elli sene içinde taht kavgası nedeniyle hükümet, bir çok değişikliğe uğramıştı. Bölgede İslâm hâkimiyetinin başlangıcında bu kavgalar başlamıştı. Bazı rivayetlere göre bölgeyi fetheden Bahtiyâr Halacînin, Alaeddin unvanını alan Ali Merdân Halacî tarafından öldürülmesiyle bu taht kavgaları başlamıştı.⁴²⁹

Halacîlar'dan sonra gelen Saltanat-ı Bangala ya da İlyasşahi Hükümetin tarihi de bu taht kavgalarıyla doludur. Bu hâkimiyetin başında birkaç yıl sorunsuz devam etse de 1390'da hükümdar İskender Şah, Gıyasettin Âzam Şah tarafından mağlûp edilerek öldürülmüş, "Gıyasettin" sıfatı ile Âzam Şah İlyasşahî tahtına oturmuştu. Böyle İlyasşahi hükümeti de taht kavgalarıyla geçti. Daha sonra Afganlılar İlyasşahi hâkimiyetlere son verip kendi hâkimiyetini bir muddet sonra Babürlü Hükümdar Celaleddin Ekber Şah, Han Cihan adlı bir komutanın liderliğinde 1576 yılında bir ordu gönderip Davud Han'ı öldürüp Bengal bölgesini ele geçirerek Babürlü topraklarına katmıştı.⁴³⁰ Bengal bölgesinin son hükümdarı olan Siracüddeve'yi bile Mir-Cafer adlı bir emir tahta oturmak için İngilizlere yardım ederek bir savaş sonucunda öldürmüştü. Sonra bir kaç yıl Mir-Cafer hükümdar olmuşsa da sonunda İngilizler tarafından ber-teraf edilmiştir.

Yani burada zikrettiğimiz olaylardan anlaşıldı ki, Müslüman hâkimiyeti başından sonuna kadar böyle kavgalarla geçti. Bölgenin İslâmlaşmasında bu hükümetlerin katkısının çok olduğu aşikardır. Ancak taht kavgalarından dolayı bir hükümdar bir işe başlayıp bitirmeden önce başkası tarafından öldürülüyordu. Böylece bu dönemlerde İslâmî araştırma faaliyetleri yeteri kadar olmamıştır. Kur'an ve Tefsir çalışmalarının geri kalmasının bir sebebi de buydu.

⁴²⁹ Rahim ve Diğer, *Bangladeş'er İtihaş*, s. 158.

⁴³⁰ Karim, *Banglar İtihaş (1200-1857)*, ss. 118-122.

C. İngiliz Sömürgesi ve İşgali

İngilizlerin işgal dönemi 1757'de başlayıp 1947'de bitmişti. İngilizler bu bölgeye ilk ticari amaçla gelmişse de aynı zamanda onlar misyonerlik faaliyetleri de yayınlamıştır. İngiliz sömürge döneminde Kur'an ve tefsir çalışmaları dahil İslâmî eğitimin bütün alanları olumsuz etkilenmiştir. Aslında Babür İmparatorluğunun güç kaybetmesi, Batılı İngilizlerin de güç topladığı dönem olan XVII. yüzyılın yarısından sonra bölgedeki kültürel hayat ve toplumsal yapı iyice bozulmuştur. Bölgedeki asayiş ve emniyet zayıflığı nedeniyle eğitimin büyük bir sıkıntıya düşmesi sonucunda gerek Müslümanlar gerek başka dîne mensup olan halklar gittikçe cehalete düşmeye başlamıştı. Müslüman âlimlerin azalması ve kalite kaybetmesi sonucunda bid'at ve hürâfeler iyice artmaya başlamıştı.⁴³¹ Hristiyan İngilizler Müslümanların bu durumunu fırsat olarak değerlendirip Kitab-ı Mukaddes ve diğer dînî unsurlar ile halkın arasına girmişti. Böylece bölgede Hristiyan misyonerlik faaliyetleri başlamıştı. Aynı zamanda Müslümanların çoğu İngilizlerin hâkimiyeti altında kalıp kendi sorumluluklarını unutmaya başlamıştı.

İngiliz hükümeti aynı zamanda bölgedeki medreseleri çeşitli bahanelerle kapatmaya başlamıştı. Bengal bölgesinde İngilizlerin sömürgesi başladıktan birkaç yıl sonra 1765'te onlar anlamış ki, sadece Bengal bölgesinde 80 binden fazla medrese ve mektep olup bölgenin yer ölçümünün dörtte birini kapsamaktadır. İngilizler Müslümanları zayıflatmak ve dînden uzaklaştırmak amacıyla bu medrese ve mektebe ait yerleri Hindulara dağıtmıştır. Bunun neticesinde 80 bin medrese 200 sene sonra 1965'te iki binden aşağıya düşmüştür.⁴³²

Diğer bir husus ise hükmetmenin kolay olması için Müslümanların memnuniyetini kazanmak amacıyla 1780'da Hindistan'ın Kalküta şehrinde Kalküta Ali Medresesi adlı bir medrese kurulmuştur. Ancak bu medresenin müdürleri ve baş öğretmenleri İngilizler tarafından Hristiyanlardan tayin ediliyordu. Aynı zamanda 1790'da medrese ders programlarından Kur'an tefsiri ve hadis kitapları kaldırıldı.⁴³³ İngilizlerin döneminde İslâmî eğitim böylece işgal ve baskı altındaydı. Bengalce'de Kur'an ve tefsir çalışmalarının geri kalmasının önemli bir sebebi de buydu.

⁴³¹ Abdülhamit Birışık, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an: Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 154.

⁴³² Alam, *Madraşa Şikka*, s. 3-4.

⁴³³ Alam, *Madraşa Şikka*, s. 4.

D. Bengalce Matbaanın Geç Kullanılışı

Kur'an ve Tefsir Çalışmalarının eksik ve geri kalmasının başka bir nedeni de Bengalce'de matbaanın geç kullanılmasıdır. Matbaa makinası çok önce icat edilmiş olsa da Bengal dili, matbacılık ile 1815'ten sonra tanışmıştı. Ancak çok yaygın değildi. Kalkütalı Abar Ali adıyla bir kişi Kur'an-ı Kerim'in amme cüzünün tercüme edip bastırmıştı. Bangladeş'te matbaa ilk defa 1848'de ülkenin kuzey şehri Rangpur'da kurulmuştur. Daha sonra 1860'ta Dacca Press ve Bangla Press adıyla iki matbaa kurulmuştur.⁴³⁴ 1947'ye kadar Bangladeş'te matbaa makineleri o kadar azdı ki, ihtiyaç olan baskılar Kalküta'dan yapıp getiriliyordu. Günümüzde bilgisayadaki Bengalce alfabeleri 1984'te Saifud-Duha Şehit adıyla bir kişi tarafından dizayn edilmiştir. Yani bundan önce bilgisayar ile hızlı yazıp baskı işleri yapılmıyordu. Bengalce'de Kur'an ve tefsir çalışmalarının geri kalmasının nedenlerinden biri de buydu.

E. Bengalcenin Eğitim Dili Olmaması ve Bu Dilin Gayr-i Müslimlerin Dili olduğunun Zannedilmesi

Bengalce'de Kur'an ve tefsir çalışmalarının geç başlaması ve geri kalmasının önemli sebeplerinden bir de, İslâmî eğitim dili olarak Bengalce'nin kullanılmamasıdır. Eskiden beri Hint Altkıtasının dinî ilim merkezleri günümüzdeki Hindistan bölgesi olan, Diyûbend, Şahrampur, Nadva gibi yerler dinî ilim merkezi olarak çok meşhurdu. Urduca ya da Farşça bu ilim merkezlerinin eğitim diliydi. Bengal bölgesindeki insanlar İslâmî eğitim almak istiyorsa bu merkezlere giderdi ve oradan mezun olduktan sonra Kur'an ya da başka dînî konu üzerine araştırma faaliyetleri Urduca ya da Farşça çerçevesinden çıkmazdı. Bunun neticesinde İslâm araştırma konusunda Bengalce geri kaldı.

Bengal bölgesi Müslüman hâkimiyeti altındayken bölgenin resmi ve kültürel dili Urduca ya da Farşça idi. Aynı zamanda bu iki dilde Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsirleri bulunurdu.⁴³⁵ Dolayısıyla eğitilmiş insanlar Bengalce'de araştırma yapma ihtiyacı duymuyordu. Günümüzde var olan Medrese-i-Kavmiyyede İngiliz dönemi, Pakistan dönemi hatta Bangladeş bağımsız olduktan sonraki dönemlerinde bile eğitim dil olarak Arapça, Urduca, ve Farşça kullanılıyordu. Bengalceye o kadar önem verilmiyordu. İngiliz dönemi bittikten sonra Bangladeş, Pakistan ile beraberken hükümet tarafından 1948'de

⁴³⁴ Fazle Rabbi ve Zahirul İslâm, "মুদ্রণ শিল্প (Baskı endüstrisi)" Banglapedia, V. ss. 210-212.

⁴³⁵ Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an*, s. 103.

devletin resmi ve eğitim dili olarak Urduca ilan edilmiştir.⁴³⁶ O dönemde bile Bengalce zor durumdaydı. Daha sonra Bengalli insanlar hükümet tarafından verilen bu karara karşı çıkarak bütün bölgede protesto yapmaya başlamıştı. Protesto sonucunda 21 Şubat 1952'de Dakka üniversitesin dört öğrencisi şehit düşmüştür.⁴³⁷ Sonra hükümet bu kararı geri çekmişti. Böylece Bengalce çoğu zaman geri kaldı.

Bengalce'nin İslâmî araştırma dili olarak geri kalmasının başka ilginç bir sebebi ise Bengalce'nin, gayr-i Müslimlerin dili olduğunun zannedilmesidir. Özellikle XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın başında Bengalce matba makinası ortaya çıktıktan sonra bazı âlimler Bengalce Kur'an tercüme faaliyetleri yapmak isteyince çoğu âlim bunu küfür olarak ilan etmişti.⁴³⁸ Aslında bölgede eskiden beri hem yeni yerleşen ve hem de İslâmiyet'i yeni kabul eden Müslümanlar Bengalce'yi gayr-ı Müslimlerinin dili olduğuna inanıyordu.⁴³⁹ Bu tür sebeplerden dolayı Kur'an ve tefsir çalışmaları yeteri kadar ilerleyememiştir.

F. Dinî Gruplar Arasındaki Kavgalar

Yukarıda Bangladeş'te var olan önemli dinî ekol ya da gruplardan bahsettik. Eskiden beri Hint Altkıtası bölgesinde çeşitli fırka ve dînî gruplar arasında görüş uyuşmazlığı vardı. Diyûbendi ekole mensup olanlar her zaman Ehl-ı hadis ve Cemaat-ı İslâmîye karşıydı. Bu büyük üç grup hariç küçük küçük başka gruplar da vardır. Bunların çoğu mutasavvif gruplardır. Gruplar, i'tikadî konuların bazılarında farklı görüşlere sahiptir.

Aynı şekilde günümüzde de bu anlaşmazlıkları devam etmektedir. Hatta günümüzde bu görüş ayrılıkları aşırı derecede kavga haline dönüşmüştür. Son dönemlerde bu kavgalar bazı kişilerin ölüm sebebi bile olmuştur. Bu konuda Diyûbendi ekolüne mensup olanlar en aşırı derecededir. Onlar karşı görüşler hakkında kitaplar hazırlayıp kendi eğitim merkezlerinde okutmaktadır. Mesela Diyûbendi ekolü medreselerinde Mevdudi'nin aleyhine ders verilmektedir. Onlara göre Mevdudi Allah, Peygamber, sahabe ve melekler hakkında kötü ve yanlış tabirler kullanmıştı ve Mevdudi

⁴³⁶ Muhammed Habibur Rahman, Vaşar Apon Por, Protoma Prokaşonı, Dakka 2012, s. 12.; Rahim ve Diğer, *Bangladeş'er İtihaş*, s. 454.

⁴³⁷ Rahim ve Diğer, *Bangladeş'er İtihaş*, s. 455.

⁴³⁸ Amit Dey, *Bengali Translation of The Quran and The Impact of Print Culture on Muslim Society in The Nineteenth Century*, *Societal Studies*, 20124(4), ss. 1299-1315.

⁴³⁹ Khan, Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, *EÜ İlahiyat fakültesi Dergisi*, ss. 373-380.

bozuk bir akideye sahip birisidir.⁴⁴⁰ Mevdudi'ye yönelik Diyûbendilerin bu ithamlarından dolayı Cemaat-ı İslâmî de onları, doğru bir ekol olarak görmemektedir.

Bangladeş'te var olan Ehl-i hadis ekolü de aynı şekilde başka gruplara karşı çıkmaktadır. Özellikle Diyûbendilere şiddetli karşıdır. Herkes birbirine karşı sempozyum ve seminerler yapmaktadır. Diyûbendiler, Ehl-i hadis, La-Mezhebi olarak adlandırıp onların İngilizler tarafından ortaya çıkarıldığı ve teröristler ile bağlantıları olduğunu söylemektedir.⁴⁴¹ Böyle gereksiz kavgalar ile meşgul olan dînî gruplar kendi görüşlerini yaymaya çalışmakta ve Kur'an ve tefsir çalışmalarından çok uzak durmaktadır. Âlimler ve dînî eğitim kurumlar İslâmî araştırmalardan uzak durup ya siyasi ya da böyle kavgalarla meşguldür.

G. Hükümet Tarafından Dini Kurumlar ve Kişiler Üzerine Baskı Yapılması

Bengal bölgesinde Müslümanların hâkimiyeti bittikten sonra önce İngilizlerin döneminde dînî kurum ve kişiler üzerinde baskı yapılmaya başlanmıştır. İngiliz sömürgesinin başında 80 bin medrese vardı, bu 80 bin medrese 1965 yılında iki bin'den aşağıya düşmüştür.⁴⁴² İngilizler tarafından başlatılan bu baskı ve işgal günümüzde bile devam etmektedir. Bangladeş'te gerek Pakistan ile beraberken gerekse Pakistan'dan bağımsız olduktan sonra da en güçlü dînî ekol Cemaat-ı İslâmî ve Diyûbendilerdi. Günümüz için de aynı durum söz konusudur.

Bu iki ekol üzerine hem Pakistan hükümeti tarafından hem Pakistan'dan sonra bağımsız Bangladeş Hükümeti tarafından baskılar yapılmıştır. 1948 Pakistan hükümeti Cemaat-ı İslâmî lideri müfessir Seyyed Ebu'l A'la Mevdudi'yi hapishaneye attığı zaman doğu-Pakistan (Bangladeş)'te var olan Cemaat-ı İslâmî'ye mensup olan âlimleri de hapishaneye atmıştı.⁴⁴³ Pakistan Hükümeti 6 Ocak 1964'te Cemaat-ı İslâmî'yi kapatmış, aynı zamanda hem Batı Pakistan hem Dogu Pakistan'daki Cemaat liderleri

⁴⁴⁰ Mevdudi hakkında onların ithamları öğrenmek için Bkz. Muhammed Himayet Uddin, *İslâmî Âkide o Vrant o Motobad*, Tanovi Library, Dakka ty., I, ss. 361-404.

⁴⁴¹ Ehh-i hadis hakkında Diyûbendilerin ithamları için bkz. Mufti Rafikul İslâm el-Madanî, Totakotito Ahl-i Hadis'er Aşol Rup(Sözde Olan Ehl-i hadişçilerin gizli Karakterleri), Fakihul Millet Foundation Bangladeş, Dakka 2004.

⁴⁴² Alam, Madraşa Şikka, ss. 3-4.

⁴⁴³ Abbas Ali Kan, *Cemaat-ı İslâmî'r İtihaş*, Şotabdi Prokaşoni, Dakka 2011, Baskı 5. S. 52.

tutuklanmıştır.⁴⁴⁴ Bangladeş bağımsız olduktan sonra bir hükümet tekrar Cemaat-ı İslâmî'yi kapatmıştır. Böyle baskılar günümüzde de devam etmektedir.

Devlet tarafından Cemaat-ı İslâmî'ye en büyük darbe son on senede yapılmıştır. 2013'ten şimdiye kadar dört âlim idam edildi. 12 Aralık 2013'te Cemaat lideri Mevlana Abdülkadir Molla,⁴⁴⁵ 11 Nisan 2015'te Muhammed Kamaruzzaman,⁴⁴⁶ 10 Mayıs 2016'da Cemaat-İslâmî'nin genel başkanı Mevlana Motiur Rahman Nizam⁴⁴⁷ idam edildi. Kur'an, hadis ve İslâmî siyaset üzerine yirmiden fazla kitap yazan Mevalan Motiur Rahman Nizami'nin İslâmî araştırma üzerine katkısı da az değildir. Cemaat-ı İslâmî'nin en meşhur lideri Müfessir Allama Dilaver Husain Saydee ömür boyu hapis cezası ile zindan hayatı yaşamaktadır. Allama Dilaver Husain Saydee'nin Kur'an ve tefsir çalışmalarından sure tefsiri ve konulu tefsirler vardır.

Diyûbendî ekolüne mensup olan âlimler de hükümet baskısından kurtulamamıştır. Bengalce yazılmış *“Hakkani Tefsir”* tefsirin yazarı Mevlana Şamsu'l-Hak Faridpuri(ö.1969) Pakistan hükümet tarafından bir kaç kere göz hapsine alınmıştır. Diyûbendi ekolün diğer meşhur bir âlimi Müfti Fazlul Hak Âmîni(ö. 2012) de birkaç defa zindan hayatı yaşamış ve sonunda ev hapsinde iken vefat etmişti.⁴⁴⁸

2013'te İslâmî programları yayınlanan “İslâmî TV” adlı bir televizyon kanalı kapatılmıştır. İslâmî eğitim araştırma kurum ve kişiler üzerine hükümet tarafından böyle baskıların devam etmesi sebebiyle Kur'an ve tefsir çalışmaları dahil başka dinî araştırma faaliyetleri gerektiği kadar ilerleyememiştir.

⁴⁴⁴ Azam, *Jibone Za Deklam(Profesör Ghulam Azam'ın otobiyografisi)*, III, ss. 21-22.

⁴⁴⁵ <https://www.yenisafak.com/dunya/abdulkadir-molla-idam-edildi-592704> (12-12-2013) et. 19-07-2018.

⁴⁴⁶ <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/04/11/muhammed-kamaruzzamanin-idam-edildi> (11-04-2015), et. 19-07-2018.

⁴⁴⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/motiur-rahman-nizami-idam-edildi-40102150> (10-5-216), et. 19-07-2018.

⁴⁴⁸ Şarif Mahmud, “Müfti Âmini: Şongrami Ek Âlim'er Jibon”, *Al-Kavsar*, sy.1, Ocak 2013, ss. 21-25.

SONUÇ

Bengalce ve Bangladeş'te yapılan Kur'an ve tefsir çalışmalarını ortaya koymaya çalıştığımız araştırma sonunda Bengalce ve Bangladeş'te yapılan Kur'an ve tefsir çalışmalarının beklendiği kadar olmasa da azımsanmayacak miktarda olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışmaları beş grup ya da aşama altında toplayabiliriz. Birinci grup Kur'an-ı Kerim'in Bengal diline tercüme edilmesine yönelik çalışmalar. İkinci grup özlü tefsirler, yani Kur'an-ı Kerim tercüme edilirken zaman zaman bazı ayetlerde parantez içinde veya dipnotta bir takım açıklamalar yapılmasıdır. Bangladeş'te Kur'an çalışmalarının başlangıcında daha çok bu tür çalışmalar yaygındı, günümüzde de bu tür çalışmalar mevcuttur. Üçüncü grup ise sure tefsirleridir. Günümüzde bu çok yaygındır. Dördüncü grup ise konulu tefsirlerdir. Bu tür çalışmalar yeni yeni başlamıştır. Beşinci grup ise tam tefsirlerdir. Bengalce'de tam tefsir çalışmalarının sayısı fazla değildir. Hatta sayılabilecek kadar olduğunu söyleyebiliriz. Tam tefsir çalışmalar için Mevlana Muhammad Eminü'l-İslâm'ın *Tefsir-i Nüru'l-Kur'an* güzel bir örnektir.

Başka bir grup ise İslâm âleminde meşhur olmuş birçok tefsirin Bengalceye tercüme edilmesidir. Bu merhalede İslâm âleminde meşhur olmuş birçok tefsir Bengalceye tercüme edilmiştir. Böylece Bangladeşli Müslümanlar bir yandan kendi dillerinde yazılmış telif tefsirleri okuma imkânına sahipken, bir yandan da İslâm âleminde şöhret bulmuş önemli tefsirleri de tercümesinden okuyabilmektedirler. Çalışmada Bangladeş'te Hint Altkitasının İslâmî ekollerinden Diyûbendî, Cemaat-ı İslâmî ve Ehl-i hadis gibi önemli ekollerin tefsir çalışmalarının mevcut olduğunu ve bu ekollerin faaliyetlerinin var olduğunu ortaya koyduk.

Bütün bunlara baktığımızda kalabalık nüfusa sahip bir Müslüman ülke olan Bangladeş'te tefsir alanında nüfusuna ve müslümanlaşma tarihine kıyasla çalışmanın az yapılmış olduğunu görmekteyiz. Bunun nedenleri arasında bölgenin müslümanlaşmasının nispeten uzun bir süreç içinde gerçekleşmiş olmasını zikredebiliriz. Bununla birlikte hiçbir Müslüman ülke ile sınırı olmamasından dolayı İslâmî araştırma ile ilgili çalışma yapan, mütehassıs âlimlerin az oluşu ve geçmiş zamanlarda anadil Bengalce'nin ihmal edilmesi gibi hususları da zikretmek mümkündür. Diğer bir sebep ise Bangladeş bölgesi uzun bir dönem Hıristiyan İngiliz güçlerinin sömürgesi altında kalmasıdır.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra yabancı ideolojilerin etkisinde kalması, diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi burada da kendi tarihiyle, toplumsal değerleriyle, kültürel dokusuyla uyuşmayan, tam tersine onlara ters, olanlarla kavgalı bir sosyopolitik anlayışın hâkim kılınmaya çalışılması da bölgede az sayıda tefsirin yazılmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda İslâmî araştırma kurumları, kişiler ve ekoller üzerinde devlet ve dinsiz grup tarafından baskıların gittikçe artırılması da olumsuz bir etki yapmıştır.

Maksadımız Bangladeş'te yapılan Kur'an ve tefsir çalışmaları ortaya çıkarmaktır. Ülkedeki tefsir ekollerini bütün boyutlarıyla incelemek, müfessirleri, yazılan tefsirlerin özelliklerini ele almak ve bunların derinlenmesine kritiğini yapmak, bölgeyi ve bölgedeki tefsir çalışmalarını araştırmak isteyenler için başka bir çalışma konusu olabilir. Aynı zamanda Bengalce yazılan tefsirleri ve bölgedeki tefsir ekollerinin kritiğini yapmak isteyenler için bu çalışmamız bir basamak oluşturabilir ümidindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdullah**, Muhammad. *Bangladeşer Khetonama Arbibid(Babgladeş'in Meşhur Arapça Uzmanları)*. Dakka: İslamic Fouyndation Bangladeş, 1986.
- Ahmad**, Air. *Amparar Bangla Tafsi(Amme Cüzün Bengalce Tefsiri)*. Dhaka: Provinsial Library, 1944.
- Ahmad**, Ali. *Bangla Muslim Gronthopunchi(Bengal Müslümanların Eserleri)*. Dhaka: Bangla Academy, 1985.
- . *Bangla Vaşay Kur'an Macider Onubad(Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümesi)*. Dhaka: Saptahik arafat, 1968.
- Ahmad**, Mozaffar. *Şeba-Hizmet(Sikitşa Şeba Şarok-2001)*. Chittagong : Baytuş sorof şah Zabbariya Hasfatal, 2001.
- Ahmed**, Hafiz Munir Uddin. *Quran Şareef: Simple Bangla Traslation*. Dhaka: Al-Quran Academy London, 2002.
- Ahmed**, Nazir. *Bangladeşe İslamer Agomon(Bangladeş'e İslâm'ın Gelişi)*. Dakka: Bangladeş İslamic Center, 1999.
- Akhanda**, Mahfuzur Rahman. *Arakaner Müsalmänder İtihas(Arakan Müslümanların Tarihi)*. Dakka: Bangladesh Co-operative Book Society, 2013.
- Aktar**, Mir Muhammad. *Sura Fatihar Tafsir(Fatiha Suresi Tefsiri)*. Chittagong: Ancüman-ı İttihad, 1977.
- Alam**, A.Z.M Şamsul. *Madraşa Şikka(Medrese Eğitimi)*. Dakka: Bangladesh Co-Operative Book Society, 2002.
- Amin**, Ruhul. "Faridpuri Moulana şamsul Hak."*Banglapedia* içinde, VI, 74-76. Dhaka: ASB, 2003.
- Amini**, Nazrul İslam. *Banglamail71, Allama Dilaver Husain Saydee'r Songkipto Jiboni(Allama Dilaver Husain Saydee'nin Kısa Hayatı)* . Şubat 11, 2018. <https://banglamail71.info/archives/25471> (accessed Haziran 22, 2018).
- Anderson**, Gerald H. *Biographical Dictionary of Christian Missions*,. Michigan: Wlliam B. Eerdmans Publishing Company, , 1999.
- Asad**, Muhammad. "Dr. Muhammad Şaidullah: Jibon o Kormo.(Dr. Muhammad Şaidullah:Hayatı ve Çalışmaları)" *Daily Songram*, Temmuz 4 , 2013.: 8-8.
- Asrar**, Ahmed. "Hind-Pakistan Uyuşmazlığının Menşe'leri ve Bangladeş'in Doğuşunun Tarihçesi." *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1975: 47-83.

- Azaad**, Abul Kalam. *Bangla Vaşay Tafşir Çorça: Bişesoto Tafşir-e-Nurul Kur'an(Bengalce'de Kur'an Çalışmaları: Tafşir-e-Nurul Kur'an Perspektifi)*, Doktora Tezi. Dhaka: Dhaka Üniversitesi, 2013.
- Azam**, Golam. *Jibone Za Deklam(Profesör Ghulam Azam'ın otobiyografisi)*. Dakka : Kamiyab Prokaşoni, 2002.
- Aziz**, Muhammad Abdul. *Takmilu'L-beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*. Dhaka: yy., 1987.
- Badruddüza**, Abu Zakir Muhammad. *Darsu'l-Kur'an*,. Dakka: Professors Publication, 2011.
- Batutta** İbn, trc. Muhammad Nasir Ali. *Ibn Batutar Safarnama*. Dhaka: Bangla Academy,, 1968.
- Birişık**, Abdülhamit. *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*,,. İstanbul: İnsan yayınlar, 2001.
- . *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an: Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırmaları* . İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Bişarod**, Abdul Karim Şahitto. *Bangla Praçin Putir Biboron(Bengalce Eski Şiirlerin Detayları*. Kalküta: Sri Ram Komol Sing, 1321BT.
- Çelik**, Abdullah. "Kur'an'ın İşari Yorumu Senâullah Pânipêti'nin "Tefsiru'l Mazhari" Adlı Tefsiri, , ." *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2016: 76-78.
- Chand**, Tara. *Influence of Muslim on Indian Culture*. Allahbad: The Indian Press, 1922.
- Chotrapaday**, Shuniti Kumar. *Vasa Prokash Banggala Beyakoron(Bengalce Grameri)* . Kalküta: Kekatta University, , 1939.
- Çovdury**, Masud Hasan. "Bangladeş." *Banglapedia* içinde, , I, 456-459. Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.
- Cuel**, Cubayer Ali. "Pobitr Kur'an'er Onubad Şurur Porbo(Yüce Kur'an'ın Tercümesinin Başlangıcı) ", *Daily İnqılab*, Ekim 5, 2016: 12-13.
- Dani**, Ahmad Hasan. " "Early Muslim contact with Bengal",." *Proceedings of the Pakistan Historical conference*. 1951. 6-7.
- Dey**, Amit. "Bengali Translation of The Quran and The Impact of Print Culture on Muslim Society in The Nineteenth Century, ." *Societal Studies*, 2012: 1299-1315.
- Dey**, Omolendu. *Bangla Vaşay Kur'an Çorça(Bengalce'de Kur'an Çalışmaları)*. Kalküta: Rotna Prokaşoni, 1999.
- diğer**, Abdul Gaffar Şahpüri ve. *Tefsîrü'l-Celâleyn(Arapça-Bengalce)*,. Dakka: İslamiye Kütüpkhana, [t.y].
- diğer**, Mohammad Abdul Hai ve. *Bangla Sahityer İtibritto: Adhunik Jug(Bengalce Edebiyat Tarihî: Modern Çağ)*. Dhaka: Ahmad Publishing House, 1979.

Doulotpuri, Şamsu'l-Hak. *Tefsir-i Ahkamu'l Kur'an*. Dhaka: yy., 1993.

Eaton, Richard M., and Michell George. *Islam in Bengal- The Islamic Heritage of Benagl*. Paris: UNESCO, 1984.

Editör. "Şorkari Onudan Prottakkan: Kevmi Medrese Boarder Dayittoşilder Donnobad(Devletin Bağışları Reddetmesi-Kevmi Medrese Kurumun Sorumlulara Teşekkürler)." *Maşik el-Kevsar, Şuabt 2010: 20-23*.

el-Akil, Abdullah. *Çağdaş İslam Hareket ve Davet Önderleri*. İstanbul: İstanbul İlimyurdu yay., 2012.

el-Madanî, Mufti Rafikul İslam. *Totakotito Ahl-i Hadis'er Aşol Rup(Sözde Olan Ehl-i hadişçilerin gizli Karekterleri)*. Dakka: Fakihul Millet Foundation Bangladeş, 2004.

er-Razi, Fahrud-din, trc. Saiful İslam ve Abdullah Al-Maruf. *Tefsir-i Kebir(Bengalce Tercümesi)*. Dakka: İslamic Foundation Bangladeş, 2007.

Farooqi, N.R. "Delhi Sultanlığı ." *DîA içinde*, IX, 130 . İstanbul : TDV, 1994.

Faruqi, Misbahul İslam. *Introducing Maududi*. Karaçi : yy., 1968.

Goldsack, William. *Koran Şarif Onubad(Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi)*. Kalküta: Christian Literature Society, t.y.

Habibullah, N.M. *Rohinga Jatir Itihas(Rohinga Milletinin Tarihi)*. Dakka: Bangladesh Co-Operative Book Society, 1995.

Hak, Muhammad Enamul. *A history of Sufism in Bengal*. Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 1975.

—. *Bonge Sufi Provab(Bengal Bölgede Sufilerin Etkisi)*. Dakka: Ramon Publishers, 2011.

Hak, Muhammod Enamul. *Müslim Bangla Şahitto(Müslim Bengal Edebiyatı)*, Dhaka: Pakistan Publication, 1965.

—. *Yusuf zuleykha*. Dhaka: yy., 1984.

Hak, Pobitro Şarakar ve Daniun. "“Bangla Vaşa(বাংলা ভাষা)”, *Banglapedia* içinde, Dakka: *The National Encyclopedia Of Bangladesh*, by Asiatic Society of Bangladesh. Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.

Hak, Pobitro Şarakar ve Daniun. "Bangla Vaşa(বাংলা ভাষা)", *Banglapedia* içinde, I, 431-436. Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.

Halim, Abdul. *Kisu Smriti Kisu Kotha(Bazı Hatıralar ve Sözler)*. Dhaka: An-nur Publication, 2013.

Hannan, Şah Abdul. "Mevlana Muhammad Akram Khan'nın en iyi eseri Tefsiru'l Kur'an'dır." *Daily Nayadiganta*, Şubat 22, 2018: 5-6.

- Heyet.** "Abdülkadir Molla idam edildi." *Yeni Şafak*. Aralık 12, 2013) .
<https://www.yenisafak.com/dunya/abdulkadir-molla-idam-edildi-592704> (accessed Ocak 19, 2018).
- . "Cemaati İslami Lideri Gulam Azam vefat etti." *Yeni Şafak*. Ekim 23, 2014.
<https://www.yenisafak.com/dunya/cemaati-islami-lideri-gulam-azam-vefat-etti-695282>, (accessed 07 17, 2010).
- . "Motiur Rahman Nizami idam edildi." *Hürriyet*. Mayıs 10, 2016).
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/motiur-rahman-nizami-idam-edildi-40102150> (accessed Temmuz 19, 2018.).
- . "Muhammed Kamaruzzaman'ın idam edildi." *SABAH*. Nisan 11, 2015.
<https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/04/11/muhammed-kamaruzzamanin-idam-edildi> (accessed Temmuz 19, 2018).
- . *Tefsir-i İbn Abbas(Bengalce Tercümesi)*. Dakka: İFB, 2004.
- Hoşen**, Aktar. "Banglay Prothom Kur'an Şorif(Bengalce'de İlk Kur'an-ı Kerim)." *Doinik Prothom Alo*, Mart 16, 2012: 20-20.
- Hurdâzbih**, İbn. *Kitab-ül-Mesalik ve'l-Memalik*. Beyrut: Dâru Sader Efsat liyaden, 1889.
- Husain**, Syed Sajjad. "Bengladeş." *DİA içinde*, V, 442-447. İstanbul: TDV, 1998.
- İslam**, Fazle Rabbi ve Zahirul. "মুদ্রণ শিল্প (Baskı endüstrisi)." *Banglapedia içinde*, V, 210-212. Dhaka: ASB, 2003.
- İslam**, Muhammad Aminul. *Tefsir-i Nuru'l-Kur'an*. Dhaka: Al-Balag Publication, 2009.
- Ismail**, Muhammad. *Development of Sufism in Bengal(Doktora Tezi, Islamic Studies bölümü)*. Aligarh : Aligarh Muslim Üniversitesi, 1989.
- Jafar**, Abu. *Maulana Akram Khan*. Dhaka: Islamic Foundation, 1984.
- Kamaruzzaman**, Muhammad. *Oddapok Golam Azam'er Songrami Jibon(Prof. Golam Azam'ın İnkilab Hayatı)*. 1989: Al-Falah Printing Press, Dakka .
- Kamruzzaman**, Şah. *Kulasatu'l Kur'an*. Dhaka: yy., 1981.
- Karim**, Abdul, trc. Mukaddesur Rahman. *Banglar Musalmander Samajik Itihas(Bengal Müslümanların Sosyal Hayatı)*. Dakka: Angel Press and Publication, 2006.
- Karim**, A. *Social History of the Muslims in Bengal*. Dakka: Asiatic Society of Pakistan, 1959.
- Karim**, Abdul. *Sultani Amole Bangladeshe Madraşa Şikkar Utpatti O Bikash(Saltanat Döneminde Bangladeş'in Medrese Eğitiminin Menşei ve Gelişimi)*. Dakka: Islamic Foundation Bangladesh, 2002.
- Karim**, Abdul. "Baba Adem Şehit." *Banglapedia içinde*, I, 349-351. Dhaka: ASB, 2003.

— . *Banglar İtihaş: Sultani Amal*(Bengal Bölgenin Tarihî: Saltanat Dönemi). Dakka: Jatiyo Sahitya Prakash, 2013.

— . *Banglar İtihaş*(Bengal Bölgenin Tarihî). Dakka: Jatiyo Şahitto Prokaş, 2012.

— . *Banglar İtihaş: Mugle Amal*(Bengal Bölgenin Tarihî:Moğol Dönemi). Dhaka: Jatiya Grontha Prakashan, 2007.

— . *Chattograme İslâm*(çitagong'e İslâm). yy, t.y.

— . *Corpus of the Muslim Coins of Bengal*. Dhaka: Asiatic Society of Pakistan Publications, 1960.

— . *Murshid Kuli Khan and his Times*. Dhaka: yy, 1963.

Kesir, İbn, trc. Muhammad Mujibur Rahman. *Tefsir İbn Kesir*. Dakka: Tefsir Publication Committee, 1993.

Kesir, İbn. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. Beyrut: Mektebatu'l-Mearef, 1966.

Khan, Abbas Ali. *Cemaat-ı İslâmîr İtihaş*(Cemaat-ı İslâmî'nin Tarihî). Dhaka: Shotabdi Prokashoni, 2011.

Khan, Mofakker Husain. *Pobitro Kur'an Procharer İtihas o Bonganubader Shotoborso*(Yüce Kur'an'ın Yayılış Tarihî Ve Bengalce Tercümesinin Yüzyılı). Dhaka: Bangla Academy, 1997.

Khan, Mohammad Mojlum. *The Muslim Hearitage of Bengal*. England: Kube Publishing Ltd, 2013.

Khan, Mufakkar Hussain. "Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi, ." *EÜ İlahiyat fakültesi Dergisi*, 1983: 373-380.

Khan, Muhammad Akram. *Kur'an Şarif*(Tefsiru'l Kur'an). Dhaka: Zinuk Pustika, 1975.

Khan, Muhiuddin. "Bangladeş'e İslâm: Koekti Tutto Sutra(Bangladeş'e İslâm: Bazı Kaynaklar) ." *Masik Madina*, Ocak 1992.

Khan, Şahcihan Ali. "Banglay Kur'an'er Prothom Onubadhok(Bengalce'de Kur'an'ın İlk Mütercimi)." *Daily Nayadiganta*, Mart 16, 2017.: 15-16.

Khan, Shamsuzzaman. *Choritavidhan*. Dhaka: Bangla Academy, 1985.

Konukçu, Enver. "Bâbürlüler." *DİA içinde*, IV, 400-04. İstanbul: TDV, 1998.

Konukçu, Enver. "Bengal Sultanlığı." *DİA içinde*, V, 438. İstanbul: TDV, 1998.

Konukçu, Enver. "Halacîler." *DİA içinde*, XV, 227. İstanbul: TDV, 1998.

Kuda, Dr Muhammad Kudrat-e. *Pobitro Kur'an'er Putokotha*(Yüce Kur'an'ın Saf Sözlere' . Calcutta: yy, 1945.

Kutup, Seyyed, trc. Hafiz Munir Uddin Ahmed. *Fi zilalil Kur'an*(Bengalce Tercümesi), ,. Londra: Al-Kur'an Academy London, 2001.

- Lammens**, Henri. "Was Mohammed Sincere?" *The Muslim World*, 1915: 262–267.
- Mahmud**, Şarîf. "Müftî Âmini: Şongramî Ek Âlim'er Jibon(Müftî Âmini: İnkılaplı Bir Âlimin Hayatı)." *Al-Kavsar*, Ocak 2013: 21-25.
- Mallic**, A. R. *British policy And Muslim in Bengal*. Dakka: Bangla Academy, 1977.
- Matin**, Abdul. *Dars-ı Kuran*. Khulna: Sahal Prokasoni, 2013.
- Mevdudî**, Ebu'l A'la. *Tefhimul Kur'an(Bengalce Tercümesi)*. Dakka: Adhunik Prokaşoni, 2012.
- Mia**, Şahcihan. "Dakka Üniversitesi(ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়)." *Banglapedia içinde*, X, 261-265. Dhaka: ASB, 2003.
- el-Cüzcânî**, Minhac-ı Sirac, trc. Abul Kelam Muhammed Zakariya. *Tabakat-i Nâsiri*. Dakka: Bangla Academy, 1983.
- Moniruzzaman**, Mohammad. *Dr. Muahammad Shahidullah*. Dhaka: İslamic Foundation, 1980.
- Müftî** Muhammad Şafî, trc. Mohi Uddin Han. *Tefsir-i Ma'refû'l Kur'an(Bengalce Tercümesi)*. Dakka : İslamic Foundation Bangladeş, 1992.
- Muhammad** Mahmudul Hasan. *Hazret Maulana Aminul İslam Jibon o Şadona(Hazret Maulana Aminul İslam: Hayatı ve Çalışmaları)*. Dhaka: An-Nur Publication, 2003.
- Muhammed** Abdur Rahim ve Diğer. *Bangladeş'er İtihaş(Bangladeş'in Tarihî)*. Dakka: Nevrüz Kitabistan, 1977.
- Han**, Muhammed Akram. *Moslem Bongger Şamajik İtihaş(Müslüman Bengal Bölgenin Sosyal Tarihî)*. Dakka: yy, 2002.
- Osmânî**, Muhammed Takî, trc. Abul Başar Muhammed Saiful İslam. *Tefsir-i Tevzihü'l Kur'an*. Dhaka: Maktabatul Aşraf, 2010.
- Muinuddin**, Kâdî Muhammad. *Kanzü'l İrfan ve Muktar et-Tefsir*. Chittagon: Anjuman Printers and Publishers, 1984.
- Nasr** Veli Riza, trc. Hasan Aktaş. "Mevdudî ve İslâmî İhyanın Teşekkülü." 2000, İstanbul: Yöneliş.
- Nurujjaman**, Mohammada. *Prof. Ghulam Azam: A Profile of Struggle in the Cause of Allah*. Michigan: Tayeb Al-Zaman, 1992.
- Odud**, Mohammad Abdul. *Bangla Vashay Kur'an Chorcha: Utpotti o Kromobikash(Bengalce'de Kur'an Çalışmaları: Mensei ve Gelişmesi)*. Dhaka: Al-Quran International Research Academy, 2004.
- Özcan**, Azmi. "Malabar." *DİA içinde*, XXVII, 465-466. İstanbul: TDV, 1998.
- Özcan**, Azmi. "Muhammed Bahtiyâr Halacî." *DİA içinde*, XXX, 505-06. İstanbul: TDV, 1998.

Pakdemirli, M. Nur. "Hint Altkıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi." *EKEV Akademik Dergisi*, 2015: 425-454.

Pânipêti, Senâullah, trc. Heyet. *Tefsir-i Mazheri(Bengalce Tercümesi)*. Dakka: İslamic Foundation Bangladeş, 1997.

Qanungo, Suniti Bhushan. *A History of Chittagong*. yy: Billah Printed, 1988.

Rahim, M. A., trc Md. Asaduzzaman. *Banglar Samajik O Sangskritik İtihaş(Bengal'in Sosyal ve Kültürel Hayatı)* . Dakka: Bangla Academy, 2008.

Rahim, Muhammad Abdur. *Sura Fatihar Tafsir*. Dhaka: Khairun Prokashoni, 2000.

Rahman, A. H. M Şamsur. "Bangladeş Cemiyet-i Ehl-i hadis Ekti Ononno Şadaron Orajnoitik Şongoton(Siyasetsiz Organize Olarak Bangladeş Cemiyet-i Ehl-i hadis)." *Haftalık Arafat*, Ekim 8, 2016: 10-15.

Rahman, Abdur. *Amparar Praçin Torcüma(Amme Cüzün Eski Tercümeleri)*. Dhaka: Saptahik Arafat, 1968.

Rahman, Aminur. "Bangla Şahitya." *Banglapedia içinde*, I, 437-453. Dhaka: ASB, 2003.

Rahman, Mahbubur. "Rajshahi Üniversitesi(রাজশাহী বিশ্ববিদ্যালয়)." *Banglapedia içinde*, X, 266. Dhaka: ASB, 2003.

Rahman, Mohammad Mozibur. *Bangla Vaşay Kur'an Çorça(Bengalce'de Kur'an Çalışmaları)*. Dhaka: İslamic Faoundation Bangladeş, 1986.

Rahman, Muhammad Habibur. *Mevlana Abdur Rahim: Ekti Biplobi Çetonar Protik(Mevlana Abdur Rahim: Devrimci ruhu)* . Dhaka: Mevalana Abdur Rahim Foundation, 1994.

Rahman, Muhammad Hadisur. *Envâru't-Tenzil*. Dhaka: Arafat Publication, 1979.

Rahman, Muhammad Mujibur. *Bangla Tefsir Kur'an-i Kerim*, . Londra: Darussalam yayınevi, 2001.

Rahman, Muhammed Habibur. *Vaşar Apon Por(Dilin Yakını ve Uzağı)*. Dakka: Protoma Prokaşoni, 2012.

Rahman, Shah Muhammad Motiur. *Otograf*. Dhaka: Afifa Product, 1996.

Rashid, A.N.M Bazlur. *Amader Sufi Sadhak(Bizim Süfiler)*. Dhaka: Islamic Foundation Bangladesh, 1984.

Razzak, Mohammad Abdur. *Bangla Vashay Muslim Lekhok Gronthoponji(Bengal Müslüman Yazarların Eserleri)*. Rajshahi: yy., 1988.

Razzak, Rana. "Mohammad Akram Khan." *Banglapedia içinde*, IV, 63-65 . Dhaka: ASB, 2003.

Richard M. Eaton, trc. Hasan Sharif. *İslamer Abbhuday Ebong Bangladesh(İslâm'ın Gelişi ve Bangladeş)*. Dakka: Islamic Foundation, 2008.

Rizvi, Abdülhamit Birişik ve S. A. A. "Tâlim Ve Terbiye." *DİA içinde*, XXXIX, 539 . İstanbul: TDV, 1998.

- Safuan**, Muhammad. *Bayanu'l- İslam*. Dhaka: Barakati Publications, 2011.
- Sarkar**, J.N. *Islam in Bengal*. Kalküta: Ratna Prakashani, 1972.
- Satta**, Abdus. *Tefsire Sattarı Sure İhlas*. Kolkata BT. 1323, s. 2.: yy, BT.1323.
- Sattar**, Mohammad Abdus. *Faridpur'e İslam*. Dhaka: İslamic Foundation Bangladeş, 1993.
- Sattar**, Mohammed Abdus. *Bangladeşe Madraşa Şikkar İtihaş o Şomaj Zibone er Provab(Bangladeş'in Medrese Eğitimi Tarihi ve Sosyal Hayatında Bunun Etkisi), Doktora Tezi*. Dakka: Dakka Üniversitesi, 2002.
- Sayedee**, Dilaver Hüsain. *Tefsir-i Sayde Sure el-Asr*. Dhaka: Global Publishing Network, 2008.
- *. Bişoy Bittik Tefsiru'l Kur'an(Konulu Tefsiru'l Kur'an)*. Dhaka: Global Publishing Network, 2009.
- *. Tefsir-i Sayde Ampara,*. Dhaka: Adunik Prokashoni, 2003.
- *. Tefsir-i Sayde Sure el-Fatiha*. Dhaka: Global Publishing Network, 2008.
- Şehidullah**, Muhammed. *Bangla Vaşar İtibritto(Bengal Dilin Tarihiçesi)*. Dakka: Mawla Brothers, 1998.
- Şen**, Bai Giriş Çondro. *Bonganubad Kur'an Şarif(Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümesi)*. Kalküta: Horof Prokashoni, 2011.
- Shehidullah**, Mohammed. *Bangla Shahittyer Kotha(Bengal Edebiyatının Sözleri)*. Dhaka: Bangla Academy, 1967.
- Siddik**, İqtidar Husain. *Mughal Relations With the Indian Ruling Elite*. Yeni Delhi: Munshiram Manoharlal, 1983.
- Siddiki**, Saiful Alam. "Alia Madrasa."Banglapedia içinde, I, 191. Dhaka: ASB, 2003.
- Siddiki**, Saiful Alam. "İslâmik Üniversitesi(ইসলামী বিশ্ববিদ্যালয়)."Banglapedia içinde, V, 329. Dhaka: ASB, 2003.
- Siddiki**, Saiful Alam. "Madraşa."Banglapedia içinde, VI, 329-330. İstanbul: ASB, 1998.
- Sing**, Sri Kiron Gopal. *Ampara Onubad(Amme Cüzün Tercümesi)*. Kalküta: yy., 1924.
- Husain**, Syed Sajjad. "Bengalce." *DİA içinde,,* V, 440. İstanbul: TDV, 1998.
- Taberi**, trc. Heyet. *Tefsir-i Taberi(Bengalce Tercümesi)*. Dakka: Islamic Foundation Bangladeş, 1993.
- Taylor**, James. *A sketch of the topography & statistics of Dacca*. Kalküta: Military Orphan Press, 1840.
- Uddin**, Muhammed Himayet. *İslâmî Âkide o Vranto Motobad(İslâmî Âkide ve Yanlış Görüşleri)*. Dakka: Tanovi Library, t.y.
- Usmani**, Sabbir Ahmedi, trc. Saiful İslam. *Tefsir-i Usmani*. Dakka: İslamic Foundation Bangladeş, 1996.

Usmani, Sabbir Ahmed. *Tefsir-i Usmani*. London : Al-Kuran Academy London, 1996.

Vuiyan, Moşaref Husain. "Şah Mahdum Rupoş(শাহ মখদুম রূপস রঃ)." *Banglapedia* içinde, IX, 198. Dhaka: ASB, 2003.

Walter, Wallbank T. *A Short History of India and Pakistan*, . New York : The new American Library, 1958.

wikipedia *Bangla*. https://bn.wikipedia.org/wiki/শাহ_মখদুম (accessed July 4, 2018).

Younus, Abduddayyan Mohammas. *Pak-Varot-Bangla Upomohadeşer Tafsir(Pakistan-Hindistan-Bangladeş Altkitasının Tefsirleri)*. Dakka: İslamic Foundation, t.y.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

Öz Geçmiş

Tez hazırlayan **Nur UDDIN** 1 Mart 1992’de Bangladeş’in Feni şehrine bağlı Çormajlışpur köyünde doğmuştur. Kendisi 2007’de Jamila Khatun Memorial Alim Medresesinde orta okulu, 2009’de aynı medresede lise bitirmişti. 2013’te Bangladeş’in en büyük ve en eski üniversitesi Dakka Üniversitesinde Lisans, 2014’te tezsiz yüksek lisans bitirmiştir. 2015’te Türkiye’ye gelmiş olup Necmettin Erbakan Üniversitesinde tefsir bölümünden 2018’de ikinci yüksek lisans bitirmiştir. Şuanda Marmara Üniversitesinde aynı bölüm üzerine doktorasını devam etmektedir. Kendisi evli olup eşimle beraber Türkiye’de yaşamaktadır.